

Mijn jeugd

Constantijn Huygens

vertaling en toelichting C.L. Heesakkers

bron

Constantijn Huygens, *Mijn jeugd* (ed. C.L. Heesakkers). Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam
1987

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/huyg001mijn01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl / C.L. Heesakkers

Afkomst van vaderszijde

Memoires als deze plegen te beginnen bij de wieg van de hoofdpersoon. Ik heb echter besloten verder terug te gaan en de afkomst van mijn beide ouders in enkele woorden aan te geven.

Mijn vader was Christiaan Huygens, de zoon van Cornelius en de kleinzoon van Laurens Huygens, mijn overgrootvader. De moeder van mijn vader was Geertruy Bax. Via haar was hij de kleinzoon van Christiaan Bax en Lucia Back. Deze Lucia was verwant aan Adriana Back, betovergrootmoeder van Johan Wolfert van Brederode. Vrienden die waarde hechten aan dit soort zaken, wijzen er ons daarom vaak op dat onze familie onmiskenbaar verwant is aan het beroemde huis van deze Brederode. Dit is ook de reden dat mijn vader in zijn wapen, dat ook door mij nog wordt gevoerd,^o de familietekens heeft opgenomen van het adellijke geslacht Back, dat tot de hoogste adel van Brabant behoort.^o Christiaan en Lucia hadden zeven kinderen, van wie Geertruy de jongste was. Zij woonden in het dorp Weelde, in het gebied van Turnhout, op het kasteel dat door een gracht omringd was en naast de kerk stond. Ik meen dat de resten ervan nog steeds te zien zijn.

Mijn vader was de achterkleinzoon van Johannes Bax en H. de Bye, de achter-achterkleinzoon van Gysbert en de achter-achter-achterkleinzoon van Joannes Bax, ook wel Moerman genoemd. De stamboom der Baxen zou zonder moeite en volkomen legitiem nog veel verder kunnen worden teruggevoerd, als dat ter zake deed of als niet iedereen het erover eens was dat zij tot de belangrijkste Brabantse families behoren en zoons hebben voortgebracht die hun hoge afkomst eer hebben

^o Zie de aantekeningen op blz. 143.

aangedaan en al generaties lang de gunst hebben genoten van de Prins en het huis van Nassau. Eén ding mag niet onvermeld blijven. De Baxen uit Den Bosch die zich, zoals iedereen weet, vooral door de dapperheid van de broers Paulus en Marcellis in de vaderlandse oorlog een zeer eervolle naam verworven hebben, zijn geen familie van onze Baxen uit Breda. Althans voor zover ik weet. Zij zelf zeggen dat de beide families dezelfde afstamming hebben, maar ik zie vooralsnog niet in hoe zij dat kunnen bewijzen.^o Wel bestond er een langdurige goede verstandhouding tussen de befaamde commandanten en mijn vader, gebaseerd op uitzonderlijke kwaliteiten en meer dan gewone vriendschap aan beide kanten. Omdat zij daarbij nog dezelfde naam hadden en soortgelijke functies bekleedden, nam iedereen aan dat zij ook werkelijk verwant waren. Velen geloven dat nog steeds, maar ik zei het al: wat hen verbond, waren hun eigen verdiensten en niet die van een gemeenschappelijk voorgeslacht.

Ik durf dan ook tegenover mijn nazaten met een zekere trots te beweren dat mijn beste vader in ons land, meer dan wie ook van onze stand, bij notabelen, adel en volk, kortom bij mannen en vrouwen van elke rang een gezocht vriend was en bleef. Zijn uitzonderlijke moed en zijn nobel karakter, tezamen met zijn vroomheid, geleerdheid, bescheidenheid en grote ervaring, maakten hem geliefd bij iedereen. Hij kreeg dan ook meermalen de kans grote promoties te maken of een eervol huwelijk te sluiten. Hij achtte zich evenwel geboren voor het algemeen belang en niet voor zijn eigen carrière en hij wilde liever binnen zijn eigen stand en milieu blijven dan de naijver opwekken door de hoogste ambten na te jagen.

Uit de genoemde ouders werd mijn vader geboren in het Brabantse Ter Heide, een dorp in het gebied van Breda, twee mijl ten noorden van de stad gelegen, op 22 april 1551 (de zogenaamde vigilie van Sint-Joris), tussen 10 en 11 uur 's avonds. Al heel jong verloor hij zijn vader en ook zijn moeder

-een voorbeeldige vrouw, over wie ik de oudere familieleden vaak met veel respect heb horen spreken - heeft hij reeds in zijn kindertijd verloren. Nadien heeft hij onder toezicht van zijn verwanten zijn eerste onderricht gekregen in Loon, een dorp dat ongeveer midden tussen Den Bosch en Breda ligt. Vervolgens studeerde hij rechten in Dowaaï. Kort daarop kwam hij in Brussel in dienst bij de befaamde jurist Arneide om praktijkervaring op te doen. Met hetzelfde doel diende hij daarna twee of drie jaar als een dankbare en waardevolle huisgenoot bij...^o van Lieffelt, de grote kanselier van Brabant, een zeer geleerd en voortreffelijk mens. Met diens steun werd hij tenslotte al heel jong opgenomen in de gelederen van de vier secretarissen die deel uitmaakten van het illustere hof van Willem van Oranje, onsterfelijker gedachtenis. Dit ambt heeft hij met volle inzet en tot aller tevredenheid zes jaar lang bekleed. Toen de grote Prins zijn tragische dood had gevonden en de Raad van State was ingesteld en voorlopig met het oppergezag in de staat belast, is mijn vader voor dit lichaam eveneens enige jaren de vierde secretaris geweest. Nadat de andere secretarissen gaandeweg waren overleden, heeft hij als enige deze functie vervuld tot aan zijn dood in 1624. Als zodanig genoot hij zo'n grote bekendheid en waardering dat enkele dagen voor zijn dood zijn oudste zoon Maurits, vooral op instigatie van prins Maurits, van staatswege werd waardig geacht zijn vader in diens ambt op te volgen. Te bestemder plaatse zal ik hierop nog uitvoeriger terugkomen.

Mijn vader had twee oudere broers, Adriaan en Laurens. De eerste stierf als kind, de ander vertrok op zijn vijftiende naar Spanje en zag zijn vaderland nooit terug. Het is niet bekend wat er van hem geworden is. Van zijn zusters Lucia en Anna stierf de eerste ook reeds als kind. De andere overleed te Delft in 1597.

Afkomst van moederszijde

Ik kom nu tot de andere wortel van mijn bestaan. Dat is (ik zeg 'is', want tot op het moment dat ik dit schrijf, in 1629, mochten wij haar behouden, bejaard maar nog flink, dank zij de gunst van de onsterfelijke God), Susanna, de jongste van de twaalf kinderen van Jacob Hoefnagel, een vroom, aanzienlijk en verstandig man, geboortig uit Armentières, een dorp in Frans Vlaanderen. Haar moeder was Elizabeth Vezeler. Susanna werd geboren te Antwerpen op 28 oktober 1561, in het huis dat het eigendom was van haar vader. Nadat dit huis eens vrijwel volledig door brand verwoest was, had mijn grootvader het aan de straat die de Lange Nieuwstraat heet, dichtbij het koopmansplein, prachtig en in grote luister, zelfs naar de huidige maatstaven, laten herbouwen. Toen Susanna haar goede vader verloren had en de troebelen in het land zo groot werden dat de meerderheid van de beter gefortuneerden uit afkeer van de Spaanse tirannie besloot de stad te verlaten om elders een rustiger verblijfplaats te zoeken, ging ook zij met haar vrome en boven alle lof verheven moeder in vrijwillige ballingschap naar Holland. Kort daarop werd prins Willem misdadig vermoord en viel Antwerpen in handen van Parma.^o Susanna verhuisde nu op raad en voorbeeld van de meesten van haar stadgenoten naar de Hanzesteden, eerst naar Hamburg en na een tweejarig verblijf aldaar naar Stade, omdat buitenlanders er beter behandeld werden wat betreft de godsdienst en andere vrijheden. Daar kreeg zij een brief van mijn vader, die inmiddels in staatsdienst gekomen was. Hij herinnerde haar aan hun vroegere omgang en hun eerzaam ontloken liefde in Brabant en in grote openhartigheid en vrijmoedigheid vroeg hij haar, of zij met hem wilde trouwen. Met instemming van al haar vrienden aanvaardde zij de terugreis vanuit het barre Noorden naar Holland, samen met haar moeder en haar zwager, de bekende Jacob Sweerts, op dit moment een zeer aanzienlijk raadslid in

het Hof van Brabant. Kort daarna, in het jaar...^o ging zij te Amsterdam haar zeer gelukkige huwelijksverbintenis aan. De bruiloft werd gevierd in het overheidsgebouw dat door de doorluchtige gemeente ter beschikking gesteld is van de Prins, als hij in de stad verblijft, en van het college van de admiraliteit.

Om niet al te ver af te dwalen, zal ik mijn afkomst van moederszijde niet verder terugvoeren dan tot mijn betovergrootvader Joris Vezeler, de gemeenschappelijke stamvader. Door zijn uitzonderlijke scherpzinnigheid en vlijt wist deze man zich met de gunst van de fortuin al vroeg een groot privé-vermogen te verwerven en het oppertoezicht te verkrijgen over het gehele muntwezen in de Nederlanden, iets dat sindsdien niemand meer ten deel gevallen is. Hij trouwde met Margareta Boghe, de jongste van negen zusters, als ik mij niet vergis.

Als iemand de huwelijken en nazaten van deze zusters precies zou uitzoeken, zou hij ontdekken, dat een niet gering deel van het vaderland met deze muzenfamilie gelieerd is. Ik wil echter alleen bij Joris stilstaan, die bij Margareta in totaal vier kinderen kreeg, waaronder één jongen, Joris. Deze Joris had bij zijn vrouw Mechlina Jansdr. een dochter Mechlina, die trouwde met Jacob van der Wal. Hun kinderen van het andere geslacht trouwden in de families Pruim en Van Dyck. Voor zover ik weet, werden zij niet al te rijk met nakroost gezegend.

Margareta Vezeler trouwde met Joost de Vogelaer en werd met een groot kindertal gezegend. Zij verrijkte de uitgebreide familie der Vogelaers (die door keizer Karel v in de persoon van Joost bovendien vrijgevig met de eretekenen van de adelstand werd begiftigd) tot op de huidige dag met een lange reeks van nazaten.

Cecilia trouwde met Melchior Baldi. Hun dochter Cecilia junior trouwde met Frans Romein en vormt zo de verbinding tussen de nog bestaande familie der Romeins en onze familie.

De vierde dochter (in leeftijd evenwel de oudste), Elizabeth, mijn grootmoeder zoals gezegd, schonk Jacob Hoefnagel twaalf

kinderen. Omdat enkelen van hen ongehuwd gestorven zijn en anderen ten gevolge van de oorlogen in ons vaderland in verre landen terecht zijn gekomen, heeft het geen zin hen allemaal een voor een te bespreken. De oudste was Balthazar, die bij Anna van Lieffelt, de dochter van de bovengenoemde kanselier van Brabant, de vader werd van een groot aantal kinderen. Hij was een scherpzinnig en werkzaam man. Zijn beheer over de bezittingen van mijn moeder, toen deze in het Hanzegebied woonde, en van haar her en der verspreide broers en zusters, is, gemeten naar de maatstaf van de christelijke liefde en de nauwe graad van verwantschap, niet voldoende bona fide gebleken. Door het familiebezit dat hem helaas was toevertrouwd met zijn privé-belangen te verstrengelen, heeft hij al de erven met een labyrint van eindeloze processen opgezadeld. Het mag zinloos lijken daar nu nog een klaagzang over aan te heffen, maar het zou beslist niet juist zijn dit volledig onvermeld te laten. Anders zouden de kleinkinderen die dit lezen, niet weten hoe het restant van de buitengewoon rijke nalatenschap van mijn overgrootvader dat na de tirannie en het oorlogsgeweld nog over was, verder is afgebrokkeld en vrijwel tot niets is gereduceerd. Ja, als die prachtige erfenis nog iets aan glans bezit, dan durf ik hier rustig te zeggen, dat dat hoofdzakelijk te danken is aan mijn vader. Hij heeft zich hiertoe, namens de erven, alle denkbare moeiten getroost. Uiteindelijk heeft hij zich zelfs ertoe laten verleiden om de zo geheten Vezelershof (naar de vorm van het torentje in de volksmond ook wel Lantaarnhof genoemd en door mijn overgrootvader Joris bij de eerste mijlpaal buiten Antwerpen tot tweemaal toe opgebouwd) met eigen geld en op eigen naam uit de handen der meeste anderen op te kopen om te voorkomen dat deze geheel aan de proceskosten ten offer zou vallen. Hij heeft de hof opgekocht, laten restaureren, sindsdien in goede staat weten te houden en hem zo kunnen nalaten aan het nageslacht, omdat hij tot nog toe voor de verwoestingen van het oorlogstijdperk gespaard is gebleven.

En als ik ook dat hier nog even mag inlassen: de hof, treffend bewijs van de vrede en, moet ik toegeven, van de overmatige luxe van die periode, is nog in brand gestoken door de Gelderse Maarten van Rossem tijdens de veldtocht die hij in naam van Frans 1 van Frankrijk tegen keizer Karel ondernam. Hij trok toen door de Nederlanden en gaf wijd en zijd alles prijs aan het vuur. Het bericht van de verwoesting ontving Joris precies op het moment dat hij toevallig met een bepaalde opdracht aan het hof van Frans 1 vertoefde, bij wie hij zeer in de gunst stond. Onmiddellijk diende hij bij de koning een klacht in tegen het onrecht dat hem door een krijgsman des konings was berokkend. Frans 1 maande de man zijn kalmte te bewaren, stelde hem ter ondersteuning een aanzienlijke som gelds alsmede een hoeveelheid timmerhout ter beschikking en gelastte hem aan zijn vrouw te schrijven dat zij terstond moest beginnen met de wederopbouw van de verwoeste hof in een nog luisterrijker staat dan deze voordien geweest was. Het huis van mijn moeder bewaart nog een tweede bewijs van dezelfde welwillendheid des konings jegens de buitenlander: het portret van de grote koning, naar het leven geschilderd door de nobele schilder...,^o dat de vorst hem bij zijn vertrek heel vriendelijk ten geschenke gaf.

De kinderen van Balthazar, die (alleen al daarom kom ik met tegenzin op hem terug) tot op de dag van vandaag jammerlijk hebben vastgehouden aan de partij van de koning en het geloof van de kerk van Rome, wonen nog te Mechelen, samen met hun bejaarde moeder.

Van de gebroeders Hoefnagel noem ik met heel veel genoegen Joris. Iedereen, inclusief de grote vorsten wier welwillendheid hij ten zeerste genoot, verzekerde dat in deze man vroomheid en andere hoofddeugden met een onbegrensde scala van allerlei kundigheden wedijverden. In de verfijnde vorm van tekenen, die wij de miniatuurkunst noemen, had hij zich vanaf zijn kinderjaren een weergaloze vaardigheid verworven en toen

hij volkomen berooid in ballingschap leefde, heeft hij er zich nooit voor geschaamd zijn gezin in den vreemde te onderhouden met behulp van dit zeldzame van God gegeven talent, als was het een hemels reisgeld. Nauw bevriend met Abraham Ortelius, is hij ooit eens de gewaardeerde reisgezel van deze bijzondere man geweest en zoals deze laatste in monumentale werken met zijn pen van zijn reizen verslag kon doen, zo heeft Hoefnagel dat met zijn edele penseel gedaan. De vele volumineuze boekdelen die door Braun (Joannes, als ik mij niet vergis)^o zijn uitgegeven, zullen hiervan het blijvende bewijs vormen en de geografen zullen, evenzeer als de tekenaars, erkennen dat zij Hoefnagel daarvoor ten eeuwigen dage dankbaar mogen zijn. De andere wonderwerken van de man - want veel meer dan produkten van een menselijk vermogen zijn het wonderen - zullen bij het gehele nageslacht waardering blijven vinden.

Van Daniel Hoefnagel stamt te Wenen in Oostenrijk een andere familietak, die veel leden telt. De wijd verspreide telgen daarvan hebben in die streken een grote familie voortgebracht, die ons praktisch onbekend is.

Van de meisjes die ik nog noemen moet, trouwde de oudste, Elizabeth, met Jacob Alewyn en de tweede, Margareta, met Lodewijk Blommaert. Beide mannen waren vooraanstaande burgers van Antwerpen, die het ver hadden kunnen brengen als de toestand van het land dat had toegelaten. Catharina, de jongste op één na, was getrouwd met de reeds genoemde Jacob Sweerts, een man van groot aanzien en zeer geleerd. Van zijn diensten heeft men dan ook in diverse vormen voor het algemeen belang gebruik gemaakt. De uiterst bedrieglijke wisselingen van het lot heeft hij op een wonderlijke manier ondervonden, maar met de hem eigen uitzonderlijke vroomheid en zachtmoedigheid heeft hij deze in een verbazingwekkend onwankelbare standvastigheid over zich heen laten gaan. Eén van de zeven kinderen van Catharina was Hortensia, een bijzondere

vrouw. Als ik terugdenk, niet alleen aan haar schoonheid, maar ook aan haar voortreffelijke eigenschappen en de hoogst plezierige omgang die ik vroeger in het huis van mijn vader met haar had, raak ik zo ontroerd, dat het mij onmogelijk is haar hier ongenoemd te laten. Wat ik over de andere kinderen van Catharina nog zou kunnen vertellen, laat ik achterwege, omdat ik anders te ver van mijn doel zou afdwalen.

Het zou nu het moment zijn om terug te komen op de jongste dochter van Jacob Hoefnagel, Susanna, mijn teer beminde moeder, maar van haar levensverhaal heb ik hiervoor al het een en ander verteld en de andere aspecten komen beter later aan de orde, wanneer de context daartoe aanleiding geeft.

Geboorte en doop, september 1596

Uit deze ouders nu werd ik geboren krachtens het eeuwige raadsbesluit van de Algoede en Allerhoogste God. Ik aanschouwde het levenslicht in het jaar 1596, op woensdag 4 september tegen tien uur 's avonds. De geboorte vond plaats in Den Haag, in het huis dat gehuurd werd van...^o Bol en dat gelegen was aan de Nobelstraat in de westelijke wijk van de plaats. Lang voordien was het de woning geweest van...^o Buys, de raad van het Provinciale Hof van Holland en de schoonvader van wijlen de beroemde Erpenius. De kraamkamer ziet, voor wie nog meer wil weten, aan de straatkant uit op het plein dat aan de overzijde ook nu nog door een ijzeren hek beheerst wordt. De andere kant van het vertrek ziet met twee ramen uit op een binnentuintje.

Meer dan eens heb ik mijn moeder gevraagd of zij tijdens de zwangerschap ooit door iets bijzonders getroffen is geweest of ooit ergens bijzonder naar verlangd heeft. Het enige wat zij mij kon vertellen, is geweest dat zij eens in het tuintje wandelde en door het hek heen buurman Bol bezig zag honingraten te verzamelen. Zij kreeg toen zo'n hevige trek in een stukje honingraat

dat zij er helemaal opgewonden van werd. Precies op dat moment voelde zij mij voor het eerst leven in haar schoot. Ik ben geneigd het hieraan toe te schrijven dat ik ondanks mijn door de gal beheerst temperament een voorkeur heb voor alles wat zoet is, zelfs als dat heel slecht is voor mijn gezondheid.

Mijn broer Maurits was een zwak, traag en heel min zevenmaands kindje geweest. Ik was daarentegen bij de geboorte aanzienlijk groter en sterker en tijdens mijn kinderjaren had ik een betere gezondheid. Bij het ingaan van de puberteit raakte ik evenwel in lengte bij hem ten achter. In lichaamskracht bleef ik hem gelijk, zo ik hem al niet de baas was. Later ben ik, door allerlei ziekten geplaagd, in uiterlijk en in gesteldheid nogal van hem gaan verschillen. Ik ben vooral droger geworden. Ik denk dat de beide galsoorten,^o waarmee ik rijkelijk bedeed ben, hiervan de oorzaak zijn. Ik moet dat wel van mijn vader geërfd hebben, want ik heb nooit kunnen constateren dat de zwarte gal een dominerende component is geweest van de moedermelk waarmee ik als enige onder de kinderen gevoed ben. Op grond van dit laatste feit hebben sommige mensen gedacht dat mijn moeder voor mij een heel speciale genegenheid voelde, ofschoon zij als geen andere vrouw al haar kinderen gelijkelijk met haar liefde omringde.

Daags na^o mijn geboorte heb ik het heilige sacrament van de doop ontvangen in de Hofkerk, na afloop van de Waalse ochtenddienst. Als peetouders, of laat ik zeggen als borgen, had ik behalve mijn vader de Provinciale Raad van Brabant, die toen evenals nu in Den Haag zetelde en de rechtspraak behartigde ten dienste van de Brabanders die onderdaan waren van de Verenigde Nederlanden. De raad werd vertegenwoordigd door Nicolaas Bruyninck, Andries Hessels (beiden tevens zeer gerespecteerde leden van de raad van prins Maurits) en Lodewijk Meganck, alle drie raadsleden van Brabant. Op persoonlijke titel was ook Justinus van Nassau aanwezig, de bastaardzoon van prins Willem en toentertijd Maurits' luitenant-admiraal in

Zeeland. Bijna was ik naar hem vernoemd vanwege de grote vriendschap die er tussen hem en mijn ouders bestond. Mijn vader heeft meermalen verteld dat dat alleen daarom niet gebeurd is, omdat men hem heel hoffelijk de vrije keuze liet en hij aan de naam Constantinus de voorkeur gaf. Ik vermoed dat hij daarbij de uitgang van de naam toch aan Justinus heeft ontleend.^o

Het gebruik eiste dat er naast de twee mannelijke peetouders een derde, vrouwelijke, aanwezig was. De liefde voor zijn land van herkomst en misschien ook nog andere motieven brachten mijn vader ertoe hiervoor de stad Breda te vragen. Deze was hem zeer verplicht en ook zeer toegedaan. Agnes van Haghe, de vrouw van de toenmalige Bredase burgemeester Govert Montens, werd bereid gevonden de stad te vertegenwoordigen.

De geschenken waarmee de getuigen, conform het gebruik bij dit soort plechtigheden, hun genegenheid betoonden, hoeven hier niet opgenoemd te worden. Dit was immers allerm minst de reden geweest waarom mijn ouders zulke edele getuigen gevraagd hadden. Laat ik slechts de wens uitspreken dat het goed moge gaan met mijn Breda, dat helaas opnieuw zucht onder de tirannie;^o met de Raad van Brabant, aan wie wij precies op het moment dat ik dit alles in de legerplaats voor Den Bosch^o neerschrijf, uit alle macht zijn voormalige rechtsgebied proberen terug te geven; en met u, Justinus van Nassau, hoogedele grijsaard, die een welwillend lot tot nu toe in goede gezondheid voor het vaderland heeft behouden. U allen beschikt in mij, ter vergelding van de weldaden mij als kind bewezen, over een zeer toegewijd dienaar.

Eerste twee levensjaren, 1596-1598

Kinderjaren bevatten slechts weinig aanwijzingen voor de latere persoonlijkheid. Desalniettemin wil ik een paar dingen vermelden die mijn ouders mij in mijn eerste twee levensjaren

hebben zien doen. Vergelijkt men dat met mijn manier van optreden in een latere periode, dan zal duidelijker blijken in hoeverre wij de aangeboren aard trouw zijn gebleven en in hoeverre wij onder invloed van de opvoeding hebben gehandeld. Met ongeveer tien maanden begon ik te lopen.^o Eerder al had ik mij met behulp van een rijdend looprekje als een kleine waaghals over opstapjes, drempels en al dergelijke obstakels heen geworsteld, waarvoor een peuter normaal blijft staan. Het schijnt dat ik ter zelfder tijd begon te praten en nog voor mijn eerste verjaardag elk willekeurig woord goed gearticuleerd en zonder haperen kon uitspreken. Ook aan huilbuien, die nogal vaak voorkwamen en vermoedelijk door inwendige buikpijnen veroorzaakt werden, maakte ik blijkbaar zo abrupt een einde dat men heel vaak bang is geweest, dat ik van de spanning zou knappen. Als ik met vochtige oogjes naar een brandende lamp keek en betoverd raakte door de stralen die van de vlam tot de ogen leken te reiken, strekte ik vaak de handjes uit, als wilde ik ze pakken, en ik liep er met koddige gebaartjes op af, tot groot vermaak van iedereen die erbij was.^o Toen ik een keer zonder reden in een al te heftig huilen uitbarstte en door niets tot bedaren te brengen was, gaf mijn vader mij een tik met een klein stokje en keerde mij daarop de rug toe. Spontaan dribbelde ik achter hem aan en gaf hem een kusje ten teken van verzoening. De goede man sloeg dit gedrag met belangstelling gade en schreef het maar al te gaarne toe aan een aangeboren goedheid van karakter, waaraan koppigheid vreemder was dan men gedacht had. Sindsdien heeft hij het nooit meer nodig gevonden mij of een van de andere kinderen met slaag te bestraffen. Strengheid was later trouwens te enen male onnodig. Want ik mag dan in vele opzichten bij mijn leeftijdgenoten ten achter gebleven zijn (en dat waren er inderdaad heel veel), ik durf mij erop beroemen dat ik dank zij de gunst van de Algoede en Allerhoogste God in gehoorzaamheid aan mijn ouders bijna nooit tekort geschoten ben. In ons huis zou men dan ook tever-

geefs gezocht hebben naar een zweepje of roede, attributen waarvan men tegenwoordig onverstandig misbruik maakt. Immers, wie te gauw gaat slaan, heeft het aan zichzelf te wijten als zijn gesproken woorden geen gezag meer hebben.

Anderhalfjaar oud was ik eens alleen met mijn broertje Maurits bij het haardvuur aan het spelen. Om het vuur stond een ijzeren hek. Op een gegeven moment stak ik daar mijn hoofd doorheen en omdat ik toen niet meer terug kon, was ik duidelijk in levensgevaar. Tot mijn geluk raakte mijn broertje door het afschuwelijke tafereel en mijn geschreeuw in paniek, zodat hij naar het aangrenzende vertrek rende, waar mijn vader op dat moment geheel alleen met jicht in bed lag. Stamelend en huilend bracht hij mijn naam uit en met al de gebaren van iemand die hulp zoekt wist hij de zieke man duidelijk te maken dat er iets ernstigs gebeurd was. Mijn vader vergat onmiddellijk zijn eigen toestand, vloog naar de andere kamer en redde mij uit mijn benarde positie.

Het moet december geweest zijn toen ik, twee jaar en drie maanden oud, bij mijn moeder stond terwijl zij een lied zong. Ik bleef geboeid naar haar mond kijken en vroeg haar heel aandoenlijk mij ook te leren zingen. De uitzonderlijke vrouw was geroerd door dit kinderlijk verzoek. Zij nam mij op schoot en zong mij langzaam de vier regels voor van de eerste strofe van de Tien Geboden in de Franse berijming van Clement Marot. Tot haar grote verbazing, zo heeft zij keer op keer aan allerlei mensen verteld, begon ik niet alleen die eerste vier regels na te zingen, maar met toenemend plezier - bij mij in het aanleren, bij haar in het voordoen - ook de andere zesendertig. Ik zong ze duidelijk, goed gearticuleerd en helemaal niet op een kinderlijke manier, zodat iedereen, behalve ikzelf, de vreemde woorden goed kon verstaan. Ik ben er zeker van dat dit voorval mijn vader ertoe heeft gebracht om met de hem eigen ernst en toewijding alle grammaticale regels die hij mij wilde bijbrengen, in verzen om te zetten - een zeer nuttige onderneming, zoals ik bij gelegenheid zal aantonen.

Derde en vierde levensjaar, 1599-1600

Mijn derde en vierde levensjaar^o gingen, behoudens het lawaai van de ratels, betrekkelijk geruisloos voorbij. Het enige vermeldenswaardige is dat men mij in deze periode liet beginnen met lezen en schrijven. Van mijn broer weet ik nog uit de verhalen van mijn ouders, dat hij opzien baarde door in een dag de vierentwintig letters van het alfabet zo goed te leren dat hij ze allemaal zelfs in elke willekeurige volgorde kon aanwijzen. Ik weet niet of zij bij mij ook zo'n snelheidsproef gedaan hebben. Zeker is dat ik mij deze stof, waarmee de zeer domme schoolmeestertjes de kinderen doorgaans jarenlang om de oren slaan, heel gemakkelijk eigen maakte. Wij werden namelijk altijd spelenderwijs tot leren uitgenodigd en nooit met een zwaarwichtig gezicht. Ik moet hier wijzen op de speciale methodiek van mijn goede vader. Hij wilde kost wat kost voorkomen dat de tere kinderzieltjes het leren tegen gemaakt werd. Heel mooi kleepte hij het daarom als volgt in. Bij de oefeningen die vooral bij zeer jeugdige kinderen nodig zijn voor het combineren van letters en lettergrepen, zette hij ons eerst de woorden voor waarmee dingen werden aangeduid die op jeugdige leeftijd kennelijk niet onze voorkeur genoten. Na dit voorproefje ging hij via een reeks van gewone spijzen stap voor stap en met steeds meer aandrang onzerzijds in de richting van het dessert met al zijn lekkernijen. Onze begeerte werd door dit alles zo geprikkeld, dat wij gretig alles verorberden wat ons tussentijds werd voorgezet. Door deze plezierige manier stug vol te houden bereikten mijn ouders (want ook mijn goede moeder besteedde een bijzondere aandacht aan dit soort zaken), dat spelfouten ons vrijwel altijd opvielen en wij niet zelden als kleine vinnige critici te keer gingen tegen de onwetendheid van de drukkers.

Vijfde levensjaar, 1601; zang en dans

In mijn vijfde levensjaar^o werd besloten mijn ontluikende geest van weer een nieuwe vorm van aangename bezigheden te laten genieten. Ik kreeg zangles. Dit ging zo goed dat ik binnen zes weken elk willekeurig lied dat men mij in handen gaf met het grootste gemak ten gehore kon brengen. Bij veel mensen wekt zoiets altijd de grootste bewondering, maar ikzelf beken ronduit dat dit helemaal geen bewijs van uitzonderlijke aanleg is. Die heb ik ook nooit bezeten. Het resultaat is in hoofdzaak te danken aan de inzichten en de onvolprezen leermethode van mijn zeldzaam wijze vader. Voor het geval er van die schoolmeestertjes naar mij luisteren, die zulke simpele leerstof op alle mogelijke manieren ingewikkeld maken; die aanzienlijk meer aandacht voor hun salaris hebben dan voor vlot behaalde vorderingen bij de kinderen; die de kwetsbare talentjes liever angstig maken voor alles wat er te leren is, dan de oude foutieve methoden op te geven en zich door de betere nieuwe te laten leiden: ik verzeker dat ik in weinig tijd zou bewijzen dat er geen wonder voor nodig is om een kind van gemiddelde aanleg binnen twee maanden dat vermogen bij te brengen waar ik het over had, namelijk om volledig zuiver te kunnen zingen.

Overigens blijf ik mij afvragen wat de Ouden, aan wie wij deze beginselen danken, in dit opzicht bezielde heeft, of liever gezegd niet bezielde heeft. Toen zij namelijk de zeven intervallen van de natuurlijke tonen in wezen onderkenden en deze bijgevolg een zelfde aantal benamingen hadden moeten geven en het eerste teken aan het einde hadden moeten herhalen, hebben zij halsstarrig vastgehouden aan zes notennamen. Dat is net als iemand die aan zijn zeven kinderen slechts zes namen geeft en die liever constant blijft struikelen over de naamsverwarring tussen twee gelijknamige kinderen dan dat hij hun elk een eigen naam geeft. De moderne tijd heeft zich hieraan terecht gestoord en het getal aangevuld met wat men de zevende

noot^o noemt. Daardoor is de zangnotatie als het ware herleid tot een welluidend alfabet van zeven letters. Het oude systeem is dus ingewikkeld en om het goed te leren heeft men vele maanden en niet zelden vele jaren nodig. Mijn vader nu, die de meest hartgrondige hekel had aan alle franje en aan alle overbodige omwegen, nam kennis van de loffelrijke vereenvoudiging, en hoewel hijzelf in het foutieve systeem der Ouden was opgevoed, ontwikkelde hij vanuit die nieuwe kennis iets heel anders wat veel luchtiger was. Zijn overweging was dat men met kinderlijk speelse lokmiddelen aan moest komen, wilde men bij kinderen iets bereiken.

Het was winter en naar 's lands wijs droegen wij manteltjes, waarvan de mouwen van de pols tot aan de schouder ter verfraaiing bezet waren met een enkelvoudige rij goud-fluwelen knopjes. Heel handig maakte de man hiervan gebruik door de knopjes elk de naam van een muzieknoot te geven. Zo leerden wij moeiteloos de noten in volgorde van beneden naar boven en omgekeerd opnoemen. De volgende stap was om eerst een en dan telkens meer knopjes over te slaan en zo gaandeweg de noten in willekeurige volgorde te benoemen. Dank zij dit visuele geheugensteuntje ging ons dit heel gemakkelijk af.

Bij dit noten lezen werd nog geabstraheerd van de muzikale waarde. Toen dit in de volgende fase aan de orde kwam, bleek hiervoor zowel bij mijn broer als bij mij een volledig natuurlijke begaafdheid te bestaan. Hoe mijn moeder dat bij mij al geconstateerd had toen ik nog geen drie jaar oud was, heb ik hierboven al verteld. Elke toon, hoog of laag, die ons werd voorgezongen, zongen wij feilloos na. Ons gehoor maakte het ons onmogelijk vals te zingen, zelfs als wij dat gewild hadden. Deze aanleg is waarlijk een gave van God en de natuur. Wie er niet mee begiftigd is, hoeft mijns inziens niet de illusie te koesteren hierin door onderricht van anderen of door eigen inzet te kunnen voorzien. Als ik het verzoek zou krijgen zangles te geven aan een kind dat niet bij voorbaat al in staat is om iets wat wordt

voorgezongen, zuiver na te zingen, dan zou ik openhartig neen zeggen. Niet dat ik de noodzaak wil bepleiten van een absoluut feilloos gehoor, maar ik zou aanvoeren dat dit kind met geen enkel middel te helpen is, hoezeer het ook zijn best zou doen. Ik erken overigens dat ik genoeg mensen gezien heb die wel muzikaal waren, maar die het vermogen misten om bij twee apert ontstemde snaren aan te geven wat er precies aan schortte. Een zekere gradatie in begaafdheid kan hier dus niet ontkend worden. Bij mij schijnt er van meet af aan nooit enige onzekerheid bestaan te hebben. Zelfs zo jong al kon ik de begintoon van elk lied en elke interval binnen een melodie aangeven. Wanneer iemand fout zong, liet ik door hoofdschudden en door fronsen van het voorhoofd terstond merken hoe slecht mijn oren dat verdroegen.

Het aanleren van het ritme, van de maat, gaf nog veel minder moeite. Naar mijn idee geeft dat zelfs de meest afgestompte persoon geen problemen. Men heeft zijn ademhaling, zijn polsslag, zijn ritme in het lopen, waardoor men vanzelf met dit soort tijdseenheden vertrouwd raakt. Daar komt alleen nog bij dat we gaandeweg moeten leren binnen een tijdseenheid twee, vier, acht, zestien noten van gelijke lengte voort te brengen. Zou dat nou zo moeilijk zijn?

Niets lag bij deze oefeningen meer voor de hand dan dat wij het maatgevoel dat tot nu toe een zaak van de hand was, als het ware lieten afzakken naar de voeten. Ik bedoel dat mijn vader het besluit nam om persoonlijk zijn kinderen de regels van het dansen bij te brengen. Een keer was daar toevallig de vrome W.Helmichius, in die tijd een zeer geleerd predikant te Amsterdam, bij aanwezig. Helmichius verweet mijn vader dat hij met dit slechte voorbeeld in onze tere kinderzieltjes de kiemen van het verderf uitstrooide. Mijn vader antwoordde hem naar mijn gevoel heel ter zake, dat hij om te beginnen niet inzag waarom predikanten over dit onschuldig soort oefeningen zoveel misbaar moesten maken. Bovendien, afgezien van het ge-

noegen dat hij er zelf in had, was het er hem vooral om te doen dat wij van jongs af vertrouwd zouden zijn met wat schoon is in voorkomen en lichaamshouding en met wat de motoriek sierlijk en soepel maakt. Of wij dit doel nastreefden door dansen dan wel door gewoon lopen (wij deden dat immers allebei), deed er tenslotte weinig toe.

Verder oefenden wij ons in het bedekken en ontbloten van het hoofd, het geven van een hand, het omvatten van de knie, het laten zinken van het hoofd en het oprichten ervan voor een onbevangen blik, het achterwaarts strekken van het been. Deze bewegingscode mag zijn lachwekkende kanten hebben, naar de eisen des tijds was hij niettemin onontbeerlijk. Mijn vader vond het beter dat men deze code als kind spelenderwijs aanleerde dan dat men later als volwassen jongeman daarmee nog serieus zou moeten beginnen. Alles bij elkaar constateer ik dat de door en door verstandige man er altijd weer op uit was ons van valse schaamte te bevrijden en ons een bescheiden maar beslist optreden - kenmerk van een adellijk karakter - bij te brengen. Bij een ontmoeting met hoger geplaatsten mochten wij niet nerveuzer zijn dan bij een ontmoeting met personen van gelijke rang, met dien verstande natuurlijk dat de eisen van welvoeglijkheid en van verschuldigde hoogachting in acht genomen werden. De jeugd van tegenwoordig en zelfs de jong-volwassenen zien wij in dit opzicht nogal eens tekortschieten.

Viola da gamba, februari 1603

Tot de muziekinstrumenten waarvan het gebruik in adellijke en hogere kringen niet ongepast geacht wordt, behoort de barbitus. Wat men in de oudheid ook met dit woord mag hebben aangeduid (het is voorwerp van een discussie met veel onduidelijkheden die hier niet ter zake doet), ik bedoel er de zessnarige viola da gamba mee, die ik 'Engels' noem, ook al weet ik dat de oorsprong ervan in Italië te zoeken is.^o Door een haast aange-

boren gevoel voor dit instrument en door een weergaloze virtuositeit in het bespelen ervan hebben de ingenieuze Engelsen het tot iets heel eigens gemaakt. Zij hebben zijn mogelijkheden tenslotte zover uitgebouwd, dat zij er met al die veranderingen een compleet nieuw instrument van gemaakt hebben. Mijn vader bespeelde dit instrument niet, evenmin als iets anders, maar deels omdat het hem boeide dat het instrument in de zwaarte van de lagere tonen de menselijke stem zo nabij komt en deels omdat het hem niet moeilijk leek, wilde hij dat ik er de eerste beginselen van zou leren zodra ik de zang voldoende onder de knie had.^o Het begin van de lessen viel in februari van het jaar 1603, toen ik ruim zes jaar en vier maanden oud was. De leraar die hiertoe werd aangezocht was de Engelsman William H. Deze was toen in dienst bij Marcelis Bax, een zeer goede vriend van ons, zoals ik al verteld heb. Zonder mij erg in te spannen en spelenderwijs zoals met alles, leerde ik onder leiding van deze man in minder dan twee maanden de strijkstok zo vaardig hanteren dat ik, naar mijn ouders herhaaldelijk verzekerd hebben, in staat was om allerlei muziek met een schier ongelofelijke liefelijkheid en moeiteloosheid te spelen, zowel solo als in concert.

Het moet, naar ik meen, ook ergens in deze tijd geweest zijn, dat ik als kind ten huize van de voortreffelijke Jean Calandrini te Amsterdam het middelpunt was van een lachwekkend voorval, waaraan ik in mijn herinnering nog lang een bittere nasmaak overhield. Ik was toegelaten tot een muzikale sessie, zoals die in dat huis wekelijks georganiseerd werden onder leiding van Jan Sweelinck, een man die zijns gelijke niet had. Een groot aantal mannen en vrouwen was aanwezig. Men was vol bewondering voor mij, omdat ik die middag al vele uren lang foutloos gespeeld had, terwijl de anderen fout na fout maakten. Misschien kwam het daardoor dat ik, ietwat overmoedig geworden, mijn ogen even van de partituur opsloeg en toen de regel kwijtraakte. Door schaamte raakte ik zo in de war,

dat elke poging om er nog uit te komen mislukte. Ik herinner mij nog heel precies hoezeer mijn kleine kinderlijke eerzucht hierdoor geraakt werd en ik in een bitter en ontroostbaar huilen uitbarstte. Niets kon mij kalmeren en ertoe bewegen de gamba weer ter hand te nemen.

Ik ben dit instrument steeds bovenmate trouw gebleven. Tenslotte heb ik er op mijn zestiende en zeventiende heel speciaal werk van gemaakt. Ik had toen alle gelegenheid om met een aantal Engelse edellieden om te gaan, die deel uitmaakten van het huishouden van de gezant van het grote Engeland, Henry Wotton, wiens huis dicht bij het onze lag. Deze heren waren zeer bekwaam in het bespelen van de gamba en door de omgang met hen bereikte ook ik zonder veel moeite een veel hoger spelpeil. Zo werd ik hierin nog veel bekwaamer dan in het luitspel, waarin ik toch ook meer dan gemiddeld bedreven was.

Wij hebben al gezien dat de Engelsen de oude speelwijze op diverse punten gewijzigd hebben. Zij hebben vooral geprobeerd om met behulp van een strijkstok de samenklank van meer dan één gamba te bereiken, waarbij in één aanslag drie, vier en zelfs zes snaren tegelijk worden aangestreden. Wanneer je aan het antieke harmoniesysteem vasthoudt, is dat niet alleen moeilijk, maar klinkt het ook heel lelijk. Men moest dus een verhouding zien te vinden, waarin de linkerhand zo min mogelijk snaren drukte en er toch een zelfstandige melodie werd voortgebracht. Voor de schoonheid van klank van elk instrument maakt het namelijk veel uit of je een snaar met de linkerhand vastzet, of dat ze bij het tokkelen met de rechterhand geheel vrij ligt. Hierbij moet worden aangetekend dat de Engelsen dit liefelijkste instrument vaak geweld aandoen, doordat zij proberen met hun gamba alles te doen wat de Fransen via het systeem van de losse vingers met hun luit kunnen. Als je met de strijkstok (in één aanslag) de buitenste snaren wilt raken, hoewel de stok recht is en de snaren een boog vormen, dan gaat alle

welluidendheid teloor, doordat je zo schichtig op en neer moet springen. Voor de toeschouwers mag dit amusant en imponerend zijn, voor de toehoorders klinkt het vreselijk. Mijns inziens moet men dit kost wat kost vermijden.

De schrijfkunst en het Frans, oktober 1603

Na al deze speelse vakken, met zoveel souplesse gedoceerd en met zoveel plezier door ons als leerlingen bestudeerd, richtte mijn vader zijn gedachten op datgene wat nuttig en noodzakelijk was. Een onderdeel daarvan dat hij nooit uit het oog verloor, was de schrijfkunst. Hij kwam er steeds weer op terug dat iedereen die deze vaardigheid goed beheerste, onder alle levensomstandigheden zeker kon zijn van althans een bescheiden broodwinning. Dat hij deze stelling van jongs af aan gehuldigd had, werd bewezen door zijn handschrift dat alle mogelijke lettertypen kon vervaardigen en door niemand uit zijn milieu ook maar bij benadering geëvenaard werd. De beoefening van de schrijfkunst bleef dus een vast programmaonderdeel, waarin mijn vader zelf ons voorging.

Intussen liet hij ons, in oktober van hetzelfde jaar, kennis maken met de eerste beginselen van het Frans. Aan de bijzondere uitspraak had hij ons al door de dagelijkse gebeden gewend. Wij hadden daarbij de hulp van een Fransman, een zekere Dominique, die lector was in de Waalse kerk in Den Haag. Diens assistentie bij ons dagelijkse leesuur had, vooral in combinatie met de ijver en het onvermoeibare streven van mijn vader om ons te laten oefenen, tot resultaat dat wij binnen twee maanden alle woorden gemakkelijk en goed verstaanbaar konden uitspreken en van de meeste ook de betekenis begrepen, zodat ons alleen nog maar de spreekvaardigheid leek te ontbreken. Zoals steeds vond mijn vader met zijn scherp inzicht het ook nu weer onnodig ons naar de stadsschool te sturen. Het ontzaglijke leerlingenaantal maakt het de arme schoolmeesters

onmogelijk aandacht te besteden aan het individuele kind. Daardoor raakt men zijn landsaccent nooit kwijt, zodat een barbaars mengtaaltje ontstaat en het dubbel lastig wordt om dit later bij een verblijf in Frankrijk zelf af te leren.

Toen mijn vader eenmaal de alleszins heilzame beslissing genomen had ons binnen de muren van het eigen huis te houden,^o kwam hij via-via in contact met een jongeman uit Brussel, Joannes Brouart, toen kandidaat in de medicijnen en nu arts van uitzonderlijke bekwaamheid en reputatie te Londen. Hij is de zoogbroeder van mijn allergenadigste heer prins Hendrik, samen met zijn broer Thomas Brouart, diens huidige thesaurier. Rond mei 1604 nam mijn vader deze man in huis, omdat hij aan het hof van een Franse edelman was opgevoed en de Franse taal perfect beheerste. Hij bond hem met klem op het hart zich nooit ook maar een woord in de landstaal te laten ontvallen, zodat de kinderen in hun argeloosheid zouden denken dat de man met wie zij voortdurend moesten praten, spelen en wandelen een buitenlander was die geen woord Nederlands verstond. Noodgedwongen en mede omdat onze ouders zelf zich ten behoeve van onze kinderlijke ijver dezelfde gedragslijn oplegden, bereikten wij al binnen enkele maanden zo'n grote spreekvaardigheid in het Frans, dat wij aan het einde van het jaar die taal als vanzelf in de omgang gingen gebruiken. Dit wekte vooral verbazing bij de Fransen in wier ogen wij in korte tijd dit moeilijke onderdeel hadden leren beheersen zonder dat wij hun land hadden bezocht. Ook aan de grammaticale regels hadden wij, voor zover dat mogelijk is wanneer men nog geen ervaring heeft met enigerlei vorm van literatuur, intensief aandacht besteed. Omdat dit aspect verwaarloosd wordt, zien wij dagelijks juist diegenen, die ogenschijnlijk volleerd in deze taal van een verblijf in Frankrijk zelf terugkeren, door een veelheid aan fouten hun gebrek aan kennis verraden. Wanneer zij al bij toeval of door aangewende formuleringen vergissingen weten te vermijden vervallen zij gemakkelijk in hun oude fouten zodra

zij proberen een verantwoord geïmproviseerd idioom te hanteren. Dan gaat hun moedertaal er doorheen spelen.

De luit, februari 1604

Drie maanden voor de komst van Brouart, in februari, toen ik zeven jaar en vijf maanden oud was, begon ik tegelijk met mijn broer met het bespelen van de luit. Ik denk dat hiervoor bij mijn vader twee factoren een rol speelden: allereerst zijn eigen liefde voor de muziek in het algemeen, waaraan hij zeer veel genoegen beleefde, en vervolgens het succes dat onze muzikale vorming tot nu toe had gehad. Verder was hij er terecht^o van overtuigd dat de vertrouwdheid met de viola da gamba de vorderingen op de luit ten goede zou komen. De afstemming der snaren is immers dezelfde en het verschil zit alleen in het gebruik van de strijkstok, respectievelijk de rechterhand.

Onze leraar voor deze materie was Hieronymus van Someren, een keurige jongeman die voor zijn tijd zeer bekwaam was in deze kunst. Hij leeft nog en vaak heeft hij mij verteld hoe hij de eetkamer werd binnengelaten, waar wij gezamenlijk de eerste les zouden krijgen, en aan mijn vader vroeg om de jongens te laten komen. Toen deze antwoordde dat die er al waren en daarbij op ons wees, stond hij even perplex en zonk alle moed hem in de schoenen. Want hij geloofde niet dat wij op deze jonge leeftijd, met zulke zwakke ledematen, enige kans van slagen hadden dit moeilijkste aller instrumenten te leren bespelen. Daarop liet mijn vader mij even spelen op de gamba, waarmee ik toen al heel goed overweg kon. Onmiddellijk veranderde hij van mening en begon zich te realiseren dat deze leeftijd, veel meer dan een verder gevorderde, geschikt zou zijn voor ‘het buigen van het twijgje’. Het succes bleef niet bij de verwachtingen ten achter, want binnen een paar maanden was de moeilijke start in deze kunst gemaakt. Daarna ging de rest dank zij mijn ijver zo voorspoedig, dat ik nog voor de twee jaar, gedurende

welke ik alles bijeen les had, voorbij waren, mijn leermeester in twee opzichten de baas was. Ten eerste kon mij nauwelijks een partituur worden voorgelegd die ik niet onmiddellijk kon spelen. Ten tweede (iets wat minder vaak voorkomt maar daarom des te meer waardering verdient) speelde ik meestal geen stukken waaraan ik door het oefenen een hekel had gekregen, maar liet ik met veel succes de vrije loop aan mijn eigen aanleg en improvisatievermogen. Zo bracht ik muziek ten gehore die niemand ooit gehoord had en die moeiteloos uit mijzelf opwelde. Mijn hand kon voldoende variaties voortbrengen en ze hoefde niet meer tegen haar zin dingen te spelen die ze al eerder gezien had. Dit was een van nature meegekregen begaafdheid, die niemand ooit door onderricht kan worden bijgebracht. Zij groeide nog uit met het klimmen der jaren en met de verdere ontwikkeling van mijn smaak en ik heb haar zover ontwikkeld, dat er in dit genre nog steeds werkjes van mij bewaard zijn, tedere vruchten van mijn kinderjaren, die bij de maker geen gevoel van spijt en bij de muziekluisteraar geen gevoel van verveling oproepen.

Polyfone composities; omgang met Louise de Coligny

Op het belangrijkste onderdeel van de muziek, de polyfonie, heb ik mij altijd met constante ijver toegelegd. Ik durf zelfs te zeggen dat ik hierin de Italianen, die men het best als model kan nemen, enigszins benaderd heb. Zo heb ik meer dan eens stukken van mijzelf in de kringen van kenners gepresenteerd als het werk van grote componisten, om de menselijke zwakheid te toetsen die er werkelijk verbluffend zelden in slaagt *zonder aanzien des persoons*^o te oordelen.

Ik zie het als een van de belangrijkste vruchten van mijn musiceren (wat mijn vader met zijn vooruitziende blik ook wel beseftte), dat ik er de sympathie van veel mensen mee heb gewonnen. Meer dan aan alle anderen wil ik hier denken aan de

doorluchtige Louise de Coligny, prinses van Oranje, die blijvend mijn eerbied en toewijding geniet. Zij, de hoogst geplaatste onder de vrouwen, de heldin die men niet hoog genoeg kan prijzen, zij was zeer gesteld op mij, het kind van een vader die haar dierbaar was en de vertolker van een muziek waarvan zij hield. Slechts zelden ging er een week voorbij, waarin ik niet een paar keer de toestemming, om niet te zeggen de dringende uitnodiging kreeg om haar te bezoeken. Naarmate ik opgroeide, nam deze vertrouwelijkheid nog toe, en niet alleen de muziek, maar ook zaken van groter gewicht kwamen aan de orde. Talloze keren heeft zij haar hofdames weggestuurd en uren lang niet mij alleen in haar kamer gezeten of in de tuin gewandeld. Zelfs de godsdiensttwisten,^o die toen juist opkwamen en waarover wij bij onze gesprekken een verschillend standpunt vertegenwoordigden, hebben aan de bestaande vriendschap nooit iets afgedaan.

Als er ooit iets heel eervols over ons gezegd is, of dat nu terecht is of niet, dan vergeten wij kleine mensen dat niet licht. Men houde mij ten goede als ik hier met een vleugje zelfgenoegzaamheid een uitspraak citeer, die de voornamste vrouw ooit over mij gedaan heeft toen ik nog heel jong was. Juist dit laatste aspect verklaart, naar ik meen, voldoende waarom ik mij die uitspraak herinner. Deze hield in, ‘dat zij altijd iets geleerd had, wanneer zij bij mij vandaan kwam.’^o Nee! Zij, de vorstin, iets geleerd? Zij, die in ere stond bij de grootste vorsten. Zij, voor wie de grote Franse koning Henri een grote liefde en een nog grotere bewondering koesterde en die naar zijn eigen zeggen voor hem was als een moeder. Zij, die (en dan hoeft er verder niets meer gezegd te worden) de vrouw geweest was van de unieke Willem van Oranje en de dochter van Gaspard de Coligny, het onvergankelijke toonbeeld van wijsheid en van onoverwinnelijke kracht. Ik wil hiermee alleen maar een bewijs geven van de liefde en de buitengewone genegenheid die deze zo grote vrouw ten toon spreidde. Alleen daaraan moet ik dit

onverdiende compliment toeschrijven. Ik ben mijzelf heel goed bewust, dat het onverdiend was en is en dat het dat te allen tijde zal zijn.

Franse toneeloefeningen

Over onze vorderingen in het Frans, die ik voor mijn uitweiding over de luit even terzijde gelaten heb, wil ik nog vermelden dat mijn vader ons in deze periode vaak liet meedoen aan de toneeloefeningen, die toen nogal in zwang waren. Hij was ervan overtuigd dat dit goed was om vrij en zelfverzekerd te leren spreken en over zijn verlegenheid heen te komen. Aan de bestrijding van deze slechte eigenschap, die zo typisch is voor kinderen, heeft hij vanaf onze prille jeugd opmerkelijk veel aandacht geschonken. Overigens was dit nu ook weer niet zo opmerkelijk voor iemand die aan het hof een bijzondere studie gemaakt had van het gedrag dat passend geacht werd voor jongelieden van stand, en die blijkbaar vastbesloten was dat gedrag thuis bij zijn kinderen in praktijk te brengen. Hij wilde voorkomen dat wij bij het betreden van het toneel des levens de kunst van het toneelspel niet zouden beheersen. Hij wilde ons ook hier spelenderwijs aanleren met welk voorkomen wij koningen, met welke blik wij dienaren moesten toespreken. Onder leiding van Antoine Lancel, een vrij bekende Franse schoolmeester, vond de opvoering plaats van Beza's *Abraham sacrificiant*, naar de maatstaf van die eeuw een zeer geslaagde tragedie.^o Mijn broer Maurits was gekozen voor de rol van Isaac, ik voor de proloog en de epiloog. Mijn vader zag het als zijn taak om samen met onze huisleraar Brouart te zorgen dat wij de versregels, die wij weldra uit het hoofd kenden, voordroegen met ontspannen voorhoofd, met bijpassende intonatie, met bevallige lichaamshouding en handbewegingen, en niet met overdreven gebaren, een fout die veel gemaakt wordt. Wat mijzelf betreft beantwoordde het resultaat redelijk aan de ver-

wachtingen. Ik durf dat te zeggen, omdat de meeste toeschouwers, die nu nog in leven zijn, dat bevestigen. Van mijn broer, toen een heel leuk ventje, mag ik met trots melden dat hij de hoop en de verwachting van zijn meesters verre overtrof. ‘Als een volleerd acteur, doorkneed in het vak’^o vertolkte hij de tragische geschiedenis op een prachtige manier. Onder de talrijke toeschouwers zat ook de boven genoemde doorluchtige Louise van Oranje, samen met de prinsenkinderen. Maurits' vertolking bracht haar, evenals de grote redenaar Johannes Wtenbogaert, voor iedereen zichtbaar in tranen. Het leek wel alsof zij bij een reëel gebeuren aanwezig waren, en niet bij een toneelvoorstelling.

De dag daarop stond er een luchtiger onderwerp op het program. Ik weet nog dat ik daarin Cupido voorstelde. Ik had mijn luit bij mij en was verder bijna naakt. Toen gebeurde er iets, wat haast een voorteken leek en wat bij het talrijke publiek veel gelach teweegbracht. Ik schoot, zoals het hoorde, pijlen uit mijn speelgoedkokertje, die overal in het rond neerkwamen. Een daarvan raakte de linker borststreek van een meisje van hoge stand. Ik zal haar eer sparen en haar naam niet noemen. Zij had toen een zekere faam vanwege haar ingetogenheid, maar op latere leeftijd heeft zij ondubbelzinnig laten blijken dat zij tot haar schade door Amors pijl wel degelijk geraakt was.

Het Latijn, 1605

Ik heb al verteld dat wij een begin gemaakt hadden met het basisonderricht in de grammatica. Toen ik op twee maanden na negen jaar was,^o wilde mijn vader voorzichtig nagaan hoe ons de eerste beginselen van het Latijn zouden smaken. Voor alle successen die ik op dit terrein later geboekt heb, ben ik in de eerste plaats Brouart mijn dank en mijn schoolgeld verschuldigd. Omdat hij zich echter, als ik het wel heb, slechts voor een jaar aan mijn vader gebonden had, en het begin daarvan in juli was

gevallen, ging hij in augustus weg, aangezien hij een betere positie als huisleraar had gevonden - een zeldzame buitenkans, als hij de voordelen ervan verstandiger had weten te benutten. Dankzij de bemiddeling van mijn vader zelf was hij aangesteld tot leraar van de doorluchtige kinderen...en...^o van Brederode te Vianen, op het slot van hun voortreffelijke oom, Walraven van Brederode, want de roep van zijn goede staat van dienst in ons huis had zich reeds algemeen verbreid. Dit is de reden dat wij, naar ik mij herinner, ondanks enig verschil in leeftijd in die periode ter wederzijdse oefening met die adellijke jongens kinderbrieven hebben uitgewisseld. Vol afgunst echter heeft de bittere dood, die hen beiden trof op de drempel van de volwassenheid, het vaderland van de diensten van zulke grote persoonlijkheden beroofd, en ons van de vrucht van een vriendschap die op een gezamenlijke opvoeding was gebaseerd. Gelukkig hebben hun enige broer en hun twee zusters, die nog in leven zijn, zich steeds gedragen als de erfgenamen van de welwillende houding van hun broers en ouders jegens mij en de mijnen en doen zij dat nog steeds. Wat de reden of de fout geweest is, waarom zij in hun oordeel over Brouart doorgaans nogal hard zijn, behoef ik niet te weten, daar ik in andermans zaken niet geïnteresseerd ben.

Bij ons werd Brouart opgevolgd door Jacob Anraet, een jongeman die blijkens zijn manier van optreden en zijn lichaamshouding bepaald geen hoveling of stadsmens was, maar die wat zijn gaven van geest betref toen al bijzonder kundig was in de medicijnen en in de schone letteren in het algemeen. In het Latijn echter, en daar ging het ons in de eerste plaats om, leek hij een volbloed Romein. Als ik de werkjes die ik van hem bewaard heb (hij is allang overleden) inkijk, bekruipt mij weer het zekere gevoel dat men geen mooier Latijn kan lezen en dat er absoluut geen betere leraar voor de kinderen te vinden was geweest. Ook hem raakten wij weer kwijt omdat zijn eigen studie ertussen kwam of om wat voor andere redenen dan ook.

Nadat hij ons in zes maanden tot het gewone gestamel van Latijnse woordjes gebracht had, stond onze studie een korte tijd stil. Wat wij toen deden, was meer een kwestie van bijhouden van hetgeen wij al wisten dan van vorderingen maken. Wij kregen leiding van onze neef Philips Sweerts, het klerkje van mijn vader. Deze was van onze leeftijd, maar op de school te Steinfurt was hij met zijn vroeg begonnen studie al zover gekomen, dat hij aan leerlingen van ons niveau wat les kon geven. Dit duurde tot het moment dat mijn vader na veel zoeken erin slaagde de hulp te vinden van een leraar die niet zo sterk op afwisseling uit was. Hij kwam namelijk in contact met Johan Dedel Willemszoon, een jongeman die voor zijn leeftijd behoorlijk onderlegd was en zich door zijn verblijf van, naar ik meen, drie jaar aan de Leidse universiteit^o reeds een diepgaande kennis van het recht had verworven. Hij vond dat hij deze theoretische kennis moest completeren met praktijkervaring aan het Hof van Holland en nam het aanbod van logies op de daaraan verbonden voorwaarde gaarne aan. Ook deze positie heeft hij goed benut, want hoewel hij gehouden was in de eerste plaats voor ons beschikbaar te zijn en voor zichzelf - naast de avond- en niet zelden de nachtelijke uren - alleen wat restuurtjes overhield, plukte hij toch de vruchten van zijn grote ijver, in die zin dat hij raadsheer is geworden van ons Hof - een waardigheid die hij op het moment dat ik dit schrijf op zeer verdienstelijke wijze bekleedt.

In november 1606, toen wij tegelijk met onze vier zusjes juist hersteld waren van de kinderziekte van de kleine pokken, in de volksmond de mazelen genoemd, kregen wij onze nieuwe leraar. Met uitzondering van het Frans dat wij met onze ouders spraken, werd de volkstaal uit het huis gebannen en was al ons spreken op het Latijn gericht. Daartussendoor hadden wij geregeld lees oefeningen met teksten van eenvoudige auteurs en schrijfoefeningen. Het zou onjuist zijn hier stilzwijgend voorbij te gaan aan de opvallende en energieke inspanningen, waarmee

mijn goede vader het ons zo gemakkelijk mogelijk probeerde te maken. Als ik hierop terugkijk, dan ken ik werkelijk niemand die de vergelijking met hem zou kunnen doorstaan. Tussen de zwaarste officiële verplichtingen door werd hij weer kind omwille van de kinderen. Hij verzamelde een groot aantal verschillende grammatica's, onderwierp ze aan een nauwkeurige vergelijking, sneed eerst het overbodige weg, bracht vervolgens het onmisbare bijeen en ging er tenslotte toe over de regels van vormleer en syntaxis eigenhandig in vloeiende verzen om te zetten. Wie de belangrijkste auteurs op dit terrein bekijkt, zal toegeven dat zij in vergelijking met hem niets gepresteerd hebben. In elk geval weet ik wel dat ik de manuscripten van die teksten, uitgevoerd in dat prachtige handschrift van hem, met de uiterste zorg bewaar ten behoeve van het nageslacht, zo God dat wil. En ik denk met het grootste welbehagen terug aan die tijden, toen ik de hobbelige kronkelwegen van het eerste begin van deze studie bewandelde op een manier zo plezierig, als was het een zeer korte en lieflijke weg tussen rozenperken. Want bij God, de alleraardigste man wist ons kinderen ook nog met kleine geldelijke beloningen te stimuleren. Als hij thuiskwam van het hof of soms van een lange reis, dan beloonde hij het aantal bijgeleerde regels met een even groot aantal centen, als was hij een aannemer die zijn werk had uitbesteed.

Hierdoor kwam het dat wij na verloop van een jaar, per 1 november,^o vanwege onze misschien toch wel ongewone vorderingen voldoende toegerust leken om in de regels van de versleer te worden ingewijd. Er is weinig aanleiding hier in te gaan op de motieven van mijn vader om ons met de hulpmiddelen van de poëtica vertrouwd te maken. Ook al slaat men de kunst niet hoog aan, het loont ten zeerste er zijn krachten op te beproeven. Als een beginneling een versje wil maken, kan hij er niet omheen de hele woordenschat en de voorraad synoniemen die hij heeft aangelegd door te nemen. En wie ziet niet de vruchten van deze in zekere zin lieflijke bezigheid, van deze

‘inspannende spelletjes’, zoals een dichter^o ze noemt? Ikzelf heb er, nog afgezien van het profijt, vanaf het prilste begin het grootste plezier in gehad om bij gelegenheid een kort epigram te dichten. Toen al scheen ik namelijk mijn ledige uren te besteden aan genoegens, die waren voorbestemd om het publiek mijn ‘Ledige uren’^o te schenken. Vooral mijn vroege ochtenduren besteedde ik hieraan met het grootste enthousiasme. Mijn vader vond dat hij deze aanleg niet moest tegengaan en op een terrein dat hem na aan het hart lag zichzelf niet het genoeg en zijn kind niet de complimenten moest misgunnen. Ik mag niet verzwijgen dat mijn vader ook hier weer de beginselen voor zijn rekening nam. Hij zorgde dat wij, nu met assistentie van Dedel, de regels van de versleer^o (die ik in mijn eigenhandig geschreven dictaat voor het nageslacht bewaar) leerden aan de hand van een gemakkelijke samenvatting, zoals dat tot nu toe met alles gegaan was. De meeste voorschriften, waarmee de schoolmeestertjes hun dikke boeken doorgaans vullen, werden overgelaten aan de praktijk. Het succes van deze leermethode mag men afmeten aan het succes van de gedichten die ik in de jaren daarna, dank zij een gelukkige inspiratie en geleid door eigen talent, heb geschreven en die een grote afwisseling in taal, stijl en onderwerpen vertonen. Ik herinner mij met genoeg dat mijn jeugdwerk, de leeftijd in aanmerking genomen, bij de geleerden bewondering oogstte. En ik vermeld met een zekere trots dat president Jeannin, de gezant van Henri IV bij de Republiek, mijn talenten een grootse toekomst voorspelde, toen hij mijn bewerking in hexameters gelezen had van het verhaal van Petronius Arbitrator over de weduwe die hertrouwde in de grafkamer van haar overleden man.^o Van vele kanten is mij verteld hoe verbaasd de grote man over mijn jeugdverzen was.

De klassieke tegenover de moderne literatuur

Langzamerhand kreeg ik er genoeg van mij te laten opsluiten in de exclusiviteit van het Latijn en ik betrad, zoals men weet, het terrein van andere talen. Over de produkten in de vreemde talen moeten de desbetreffende landen maar oordelen.^o Voor mijn werk in de moedertaal durf ik op mijn eigen gezag af te gaan en met de vrijmoedigheid die mijn eigen taal mij geeft, meen ik te mogen zeggen dat ik tot op zekere hoogte bereikt heb wat ik bij de meeste anderen mis. Ik heb het aangename met het nuttige weten te verenigen. Mijn verzen waren niet zonder inhoud, geen lege klinkklank, en de inhoud werd niet kleurloos, dat wil zeggen, niet zonder fraaie stijl en elegante verwoording gepresenteerd. Er zijn dichters die alleen voor de oren galmen en troebele stromen laten vloeien^o en daardoor, zoals ik hen altijd voorhoud, zichzelf ontglippen. Als je aan hun werk de mooie woorden en de loze klanken ontnemt, blijft er niets over, terwijl toch een klomp koper of zilver zijn waarde behoort te houden, ook als je zijn vorm aantast.

Ik herinner mij een Britse edelman die heel terecht dezelfde kritiek had op de Franse poëzie. Volgens zijn zeggen was daarin ‘zoveel lege ruimte in de materie’^o dat zelfs bij de beste vertaling de inhoud lucht bleek en er niets anders overbleef dan klanken. Daarin was hij echter in zoverre onbillijk, dat hij als typische Engelsman de successen van zijn buurland niet goed kon verkroppen en de fouten van de meerderheid over allen uitsmeerde. Blijkbaar had hij geen kennis of verstand van moderne dichters als Theophile^o en enkele van diens geestverwanten, geniale mannen, die naar mijn oordeel de hele oudheid in roem voorbijstreven. O, als die man niet alleen Theophilus, de Godgeliefde, had geheten, maar zich ook als zodanig had gedragen! Al die vruchten van zijn goddelijk genie zouden ons nu niet verborgen zijn; vruchten die nu vanwege de goddeloosheid van de schrijver en de godvruchtigheid van de lezers voor de

oren van alle oprechte mensen taboe zijn.

De Britse edelman die ik zojuist noemde kende geen Grieks en Latijn, maar was overigens een intelligent man met een zeer deskundige kijk op de poëzie in enkele andere talen. Ik herinner mij een discussie die ik met hem had tijdens een gesprek over de antieke poëzie en over de grote bewondering die de klassieken genoten. Hij bekende tot zijn leedwezen de competentie te missen om over de schoonheid van de woordkeus te oordelen. Als hij evenwel, zelfs bij de beste vertalingen, op de betekenis lette, dan trof hij er meestal niets in aan wat in staat was bij hem de diep gewortelde verdenking weg te nemen, dat wij zielige geleerde bewonderaars van puin en ruïnes waren en ons lieten leiden door een waardering die de grootheid van de namen en de grijsheid van het verleden gold en niet de werkelijke inhoud. Trof de lezer niet bij een welwillende houding tegenover Homerus in diens werk een ietwat banale schoonheid aan, en bij een meer kritische houding zelfs heel wat onbenulligheden? Ik geef toe dat dit oordeel mij een weinig van mijn stuk bracht, maar moest toch ook toen al terugdenken aan Philips van Marnix. Mijn vader, die nauw met Marnix bevriend was geweest, heeft deze bij herhaling horen verklaren dat hij zo'n lage dunk had van Homerus, dat hij hem voor niet goed wijs hield. Deze minachting is beslist overdreven. Mijn vriend Heinsius die toch bevriend is geweest met Marnix en diens naam en geleerdheid hoog in ere houdt, was dan ook zeer ontstemd over dit oordeel toen ik het hem vertelde.

Neem nu Plutarchus. Meer dan enige andere auteur uit de oudheid had deze er plezier in zijn tekst met dichtercitaten als met bloemen te bezaaien. Ik kan het niet ontkennen: bij de lectuur van zijn werk is het mij meer dan eens overkomen dat ik de citaten die deze zo grote auteur met een zekere trots aanhaalde, een dergelijke ereplaats nauwelijks waard achtte. Of men moet ervan uitgaan dat wat een willekeurige dwaas uit de oudheid in verzen gegoten heeft, de voorrang verdient boven

een verwoording in proza uit onze tijd om de eenvoudige reden dat het eerste oud is en fraaier geformuleerd. Maar dat is precies de terechte kritiek van mijn Engelsman. Hetzelfde geldt voor de Latijnse schrijvers, wier uitspraken wij kritiekloos in de mond nemen om er overal goede sier mee te maken. Zonder op de diepere betekenis te letten, die er ook meestal niet in zit, worden wij door het ritme en door de vloeiende binding der lettergrepen misleid. Dit getuigt van een minderwaardige modieusheid en van een hoogst oneerlijk vooroordeel ten aanzien van de grootheid van onze eigen tijd, die qua ontwikkeling veel verder is. Immers, als de rest van hetzelfde niveau is en als de schone letteren en de wetenschappen, zoals dat nu het geval is, ontegenzeggelijk een grote bloei beleven, zou dan niet de wereld als geheel ook in volgroeiheid toenemen? Zou de wereld niet, in plaats van achter te blijven bij het niveau van haar kinderjaren, zich geleidelijk verder overtreffen en in leeftijd dichterbij haar top komen? Wij hebben toch zeker niet ‘gezworen bij de woorden van de meester’,^o wiens spreekwoordelijk gezegde ‘niets wordt er gezegd wat al niet eerder gezegd is’ tegenwoordig zo kritiekloos opgeld doet? Ik ben zelf een vereerder van de eerbiedwaardige oudheid, tot op het bijgelovige af, maar ik kan niet ontkennen dat wij voor de opsmuk van onze taal tegenwoordig heel veel aan de antieke schrijvers ontlennen, wat zonder de grote naam van de auteur een vulgariteit zou zijn, een platitude, en wat in veel gevallen door de eerste de beste gewone man spitser geformuleerd zou zijn.

Tot zover heb ik mij laten meeslepen door mijn ergernis over holle frasen in de poëzie. Ik ken ook personen die door de tegenovergestelde ziekte zijn aangestoken. Zij zijn minder talrijk, omdat zij een moeilijker pad begaan. Zij zijn volstrekt verschillend van de massa, omdat zij voor superieur willen doorgaan. Zij doen alsof zij evenzeer gebiologeerd zijn door de inhoud als de anderen door de verwoording. Zij omkleden het licht gaarne met donkere wolken. Juist omdat zij dolgraag ge-

zien willen worden, verstoppen zij zich, zodat het moeite kost hen te zien te krijgen. Kortom, zij maken hun verhaaltjes ingewikkeld, zodat ze de lezer moeite kosten. Als ze helder en eenvoudig formuleerden, zou men er slechts zijn neus voor ophalen. Natuurlijk maak ik een uitzondering voor de grote schrijvers, die misschien wel eens aan deze kwaal lijden, maar die ik vrij acht van gekunsteldheid en daarom gemakkelijker excuseer. Zij zijn zozeer geconcentreerd op de inhoud, dat het lijkt alsof zij, buiten zichzelf geraakt, voor een stijlvolle formulering geen aandacht hebben. Overigens vraag ik hun altijd wel waarom zij zich schikken naar de moeilijke eisen van de poëzie, wanneer zij geen belang hechten aan de formulering en de inhoudelijke diepgang op zichzelf voldoende achten. Als zij zich aan de wetten van de poëzie binden, dan vraag ik hun waarom zij liever iets publiceren in de vorm van een ongepolijst en knarsend gedicht, dan dat zij zich van deze banden bevrijden en hun boodschap in een meer aangename vorm van eenvoudig proza vervatten. Waarom laten zij zich boeien als zij geen boeien willen? Is de poëzie niet uitgevonden voor het genot en dient niet het proza voor wat noodzaak is? Een kunst die alleen bedoeld is voor het mooie, moet men die niet in een mooie vorm beoefenen? Deze redenering raakt hen wel, maar brengt hen niet tot andere gedachten. Waar ik echter met redeneren niets bereik, ben ik vastbesloten hen bij tijd en wijle met voorbeelden te corrigeren.

Wat mij betreft mogen de strenge schrijvers van stijve poëzie recht van spreken hebben, maar de verwekelijkte mysteriepriesters van de holle frasen zijn echt dwazen. Tussen beide is een middenweg die mij aanspreekt. Ik zal erop uit zijn door genoeg te schenken nuttig te zijn en tot nut te zijn zonder misnoegen op te roepen. Als ik schrijf om te vermaken, mag de stijl niet ingewikkeld zijn. Als ik wil optreden als de zedenmeester van mijn tijd, dan moet ik de pillen, die op zichzelf ‘meer aloë dan honing bevatten’,^o vergulden. Moeilijke onder-

werpen zal ik helder, heldere onderwerpen zal ik niet ingewikkeld behandelen, maar toch ook weer niet in afgezaagde en platvloerse bewoordingen. Er zijn tegenwoordig zoveel van die walgelijke verzen, die goedkoper en banaler klinken dan proza, wanneer je de cesuur en het ritme der lettergrepen - zoals wij dat niet een ongelukkige term noemen - wegneemt. En dat was precies het verwijt dat wij daarstraks de antieke dichters gemaakt hebben.

Wanneer ik echter met deze verhandeling zolang zou doorgaan als mijn aard dat zou willen, dan zou er nooit een einde aan komen. Ik ben al te veel afgedwaald en keer terug tot mijn onderwerp. Ik laat de ratels voor wat zij zijn en vervolg mijn verhaal over het verloop van de rest van mijn opleiding.

De retorica, 1608

In het begin van mijn twaalfde jaar^o maakte ik kennis met de zogenaamde tropen en figuren^o van de retorica. Ook hier was door de zorgen van mijn vader en van Dedel al het overbodige weggesnoeid en bleven er slechts een paar bladzijden te leren over. Het heeft zijn nut zich op deze theoretische elementen toe te leggen, sinds de tijd dat ze in de kringen der geletterden tot ontwikkeling gekomen zijn. Deze ontwikkeling kwam vooral voort uit de behoefte aan vaktermen waarmee de feitelijke gang van zaken, die door de natuur zelf bepaald wordt, gemakkelijker beschreven kan worden. Maar, schoolmeestertjes, omwille van de schitterende talenten die onder uw handen verloren gaan verzoek ik u, vermijdt de grote ballast, vermijdt overbodige inspanningen. Al wat op dit terrein in regels gegoten is, behoort tot de natuur zelf. De jeugd moet er zo in onderricht worden, dat zij als het ware uitgenodigd wordt tot het gebruik van wat van nature al tot haar eigen uitrusting behoort. Want zelfs onder het lagere volk vindt men niemand die de retorische figuren niet hanteert, ook al kent hij de terminologie niet. Zo-

zeer behoort dit tot de uitrusting van elk mens, ook al menen dwaze en opgeblazen grammatici dat de mensheid dat allemaal aan hen te danken heeft.

Dit onderdeel van de retorica is onder anderen door Cornelius Valerius beknopt behandeld.^o Ik kan constateren dat diens retorische schema's bij mijn vader hoog in aanzien stonden. Vooral daaraan ontleende hij de belangrijkste gegevens die hij ons over dit onderwerp wilde laten dicteren. (Inderdaad, dicteren en laten opschrijven. Want naar zijn vaste overtuiging droeg dat bij aan de versterking van het geheugen. Vandaar dat de meeste regels uit de beginfase van de verschillende vakken, die ik nog bewaar en waarvan met Gods wil ook de kleinkinderen nog plezier zullen hebben, hun ordening danken aan de zorgen en inzichten van mijn vader, maar de schriftelijke registratie mijn eigen werk is.) Ik begrijp echter heel goed waarom mijn vader het onderdeel in de rij van de taken van de redenaar dat in de oudheid op de derde plaats^o kwam, een plaats gaf vóór de 'inventio' en de 'dispositio'. Begiftigd met een scherp verstand en meer dan wie ook een geboren opvoeder van jeugdige personen, had hij begrepen dat de regels voor de formulering veel beter bij het bevattingsvermogen van kinderen passen dan de regels die over de inhoud gaan. Deze vormen een steviger kost in het onderwijs. Wij kregen oefeningen in de grammatica; over inhoud werd nog helemaal niet gesproken. Als er fabels of historische verhalen werden behandeld, werd er meer gelet op het Latijn en op de stijl dan op het waarheidsgehalte of de kunstige vertelling. Welnu, omdat men ons in een verder stadium moest wijzen op tropen en figuren, waren er, zoals ik al zei, woorden nodig, waarmee de dingen konden worden aangeduid die wij voor de leraar uit het hoofd moesten kunnen opzeggen. Dat is alles waar het in dit vak om gaat, want met de toepassing van figuren en tropen kunnen zelfs vrouwen en boeren overweg, zoals ik aan het begin al heb gesteld.

Het Grieks, 1609

Zover waren wij nu gekomen met onze basiskennis van het Latijn, die wij verder uitbouwden door deze taal voor onze dagelijkse gesprekken te gebruiken. Wij werden hieraan zo strikt gehouden, dat wij onze moedertaal bijna ontwend raakten. Toen begon mijn vader te denken aan het Grieks,^o een taal die hijzelf nauwelijks kende. Juist om die reden vond hij dat wij er extra aandacht aan moesten besteden. Het was zijn vaak geuite klacht, dat hij de grote nadelen van zijn onkunde aan den lijve had ondervonden. Hier moest hij het karwei dus helemaal aan Dedel overlaten, maar deze werd wel heel precies geïnstrueerd. Eerst moest hij een schrijver van een grammatica zoeken, van wie hij wist dat deze ons langs de kortste en veiligste weg naar Griekenland zou brengen. Vervolgens moest hij van diens beknopte werk weer een samenvatting maken en ervoor zorgen dat wij ons niet tot doelloze omwegen lieten verleiden. Dedel, die zich het succes van deze aanpak bij de vorige gelegenheden bewust was, deed zeer zijn best om het ons gemakkelijk te maken. De bewijzen hiervan heb ik in mijn exemplaar van de grammatica van Clenardus,^o waarop zijn keuze gevallen was. Daarin vind ik talloze noten van Dedels hand, talloze passages die in één regel werden samengevat, talloze regels die voor het moment werden ingekort of geschrapt. Hij constateerde dat de auteurs veel materiaal opvoeren om met hun eruditie te pronken en niet zozeer omdat zij het beschouwen als een vereiste voor de kinderen. Naar zijn mening was deze kennis met minder tegenzin en met meer profijt te halen uit praktische oefeningen en uit lezen. Een voorbeeld daarvan was de onbeperkte verscheidenheid der dialecten. Dedel had gezien hoe kinderen daarmee werden overstelpt en van de mooiste aller talen weggejaagd, juist op het moment dat zij haar heiligdom zouden betreden. En toch, als men hiermee zou wachten tot men aan de lectuur van poëzie toe was en dan

bij voorkomende gelegenheden op de eigen aard en systematiek van elk der dialecten zou wijzen, dan zou dat voldoende zijn.

De regels voor wat men de enkelvoudige en de samengetrokken verbuigingen noemt had Dedel zeer bondig geformuleerd. Die voor het augment^o werden eveneens samengevat en met grote hardnekkigheid erin gehamerd. Want zo er iets broodnodig is voor de werkwoordsvervoeging, dan is het wel de toepassing van die regels. Van het systeem der accenten werd niets overgeslagen en Dedel hield er de hand aan dat wij het geleerde door dagelijkse oefeningen opfristen. Ik geloof dat deze inspanning nuttig besteed was. Immers, bijna dagelijks zie je mensen, die verder heel goed Grieks kennen en het regelmatig lezen, juist bij dit onbelangrijke aspect van die taal door de mand vallen. Zij mogen dan met recht aan grammaticale regels een hekel hebben, het kost hun wel de grootste moeite een Grieks woord over te schrijven en de echte kenners zien op hen neer.

De syntaxis doorliepen wij spelenderwijs. Wie al Latijn kent, heeft hier nauwelijks regels nodig, hoezeer ook het tegendeel beweerd wordt door dikdoende druktemakers die erop uit zijn hun aanzien te vergroten door de omvang van de grammatica op te blazen. Enkele algemene regels dienen even te worden aangeroerd, maar het is zinloos en ook onmogelijk de totale rijkdom van de veelzijdigste aller talen in elementaire regels onder te brengen. Daarom^o werd ook de versleer alleen maar in een eenvoudige samenvatting gegeven. Op basis daarvan begon ik zonder veel problemen Griekse verzen te schrijven. Deze vruchten plukte ik overigens pas in het jaar daarna, want ik was inmiddels in de ban geraakt van de charme van de taal en van al het schoons dat daarin zo mooi verwoord was weergegeven. Ik herinner mij dat ik mij voor mijn oefeningen vol enthousiasme op de *Cyropedie* van Xenophon wierp. In korte tijd kon ik plezierig en gemakkelijk met het Grieks uit de voeten. Ergens geeft Quintilianus toe, 'dat zelfs de taal der Romeinen niet die charme kent, die alleen aan de inwoners van Attica ten deel is

gevallen'.^o Meer dan voor enige andere taal die ik ken, heb ik zelf een haast onvoorstelbare bewondering voor het Latijn om zijn statigheid en gespierdheid die men elders tevergeefs zal zoeken, maar toch durf ik zonder meer te beweren dat de schoonheid van de taal van Attica die van de andere talen verre overtreft. Het heeft iets dat tong en oren zo streelt, dat ik tot op heden van de Griekse auteurs - vooral van de grootsten onder hen, met wie ik door jarenlange lectuur behoorlijk vertrouwd ben - blijf genieten. Chrysostomus (welk een kerkvader!) is een van mijn lievelingsauteurs en van deze keuze hoef ik geen spijt te hebben, sinds ik de grote Daniel Heinsius, een goede vriend van mij, heb horen verklaren dat geen enkele auteur van dit genre hem vaker genotvolle lectuur verschaft. Inderdaad: genotvolle lectuur, want met de honingzoete overredingskracht van zijn gulden mond^o is hij als een plezierige reisgezel voor de lezer, die hij onder aangename conversatie langs de binnenweggetjes van een mooie route omhoog leidt naar de moeilijkste geboden van het geloof.

De rijkdom van het Grieks

Wie de geneugten van de dichters wil smaken, moet verder gevorderd zijn. Hier zou ik mij willen richten tot de naar mijn smaak nogal onverstandige lieden, die zich het hoofd blijven breken over de vraag of het Grieks dan wel het Latijn het moeilijkst is. Wie er niet op uit is zich op klaarlichte dag als een blinde voor te doen, zal in het Latijn werkelijk niets vinden wat zich laat meten met de hoeveelheid aan dialecten, onregelmatigheden, afwijkende verbuigingen en voorbeelden van ongelimiteerde vrijheid in het Grieks. De aantallen der stamwoorden staan in geen verhouding; over de aantallen der samengestelde en afgeleide woorden kan geen verschil van mening bestaan. De rijkdom van het Grieks kent in dezen geen grenzen en is onbepakt. De Grieken bezitten een oceaan, de Romeinen een zee-

straat. Seneca sprak van de Romeinse beperktheden.^o Toen hij zat te piekeren over de vertaling van het Griekse *ousia* met *essentia*, bekende hij Lucilius dat hij nog nooit zo scherp gevoeld had hoe groot te Rome de woordarmoede was. ‘Toen wij het over Plato hadden,’ zo scheef hij, ‘was er duizend en één din, waarvoor wij woorden behoefden die wij niet bezaten.’^o Bij Gellius dezelfde bekentenis, of liever beschuldiging. ‘Ik heb heel vaak,’ zo zegt hij, ‘stilgestaan bij heel veel benamingen van dingen, die niet, zoals in het Grieks, door een enkelvoudig woord, en zelfs niet door een grote omhaal van woorden in het Latijn even helder en precies kunnen worden aangeduid als de Grieken dat met specifieke woorden doen.’^o Met dit verwijt kan ik het in zijn algemeenheid, als ik nog even hierover mag uitweiden en als de genoemde grote figuren het mij niet kwalijk nemen, slechts in beperkte mate eens zijn. Ik geef toe: als men talen gaat vergelijken, blijkt de ene taal superieur aan de andere vanwege bepaalde typische kenmerken. Zo'n superioriteit echter bezit elke taal op haar beurt. Immers, alle talen hebben wel iets bijzonders, waardoor zij uitmunten boven de rest. Ik durf te stellen dat er geen volk op aarde is dat gebukt gaat onder de armoede van zijn eigen taal, als men kijkt naar het gewone volk, de kinderen of de vrouwen. Bij de geleerden en de filosofen ligt de zaak anders: zij bewegen zich in een onontgonnen gebied. Toen Seneca de filosofie behandelde, had hij te doen met een vreemde, in Griekenland ontstane discipline. Is het dan een wonder dat hij kampte met een tekort aan termen voor de in te voeren begrippen? Kijkt men naar de planten of de onbekende handelsartikelen of de huisraad, die uit het Oosten worden geïmporteerd, dan kampen ook wij dagelijks met ditzelfde probleem, terwijl wij, voor zover ik dat zie, toch weinig reden hebben tot klagen over de beperktheden van onze moedertaal. Lucretius zei heel treffend dat hij zich van Griekse termen bediende ‘vanwege de armoede van zijn eigen taal en de nieuwhed van de materie.’^o Omgekeerd zal niemand bestrijden dat

Theophilus of Herodianus of Plutarchus, onder de vele anderen die in het Grieks over de Romeinse geschiedenis schreven, vaak grote problemen hadden met de vreemde terminologie. Zij waren als armen tussen de rijkdommen van hun eigen vaderland. Zij besmeurden hun eigen taal en met Griekse letters vermomden zij de woorden die hun taal vreemd waren.

Had de wieg van wijsheid en wetenschap in Rome gestaan, wie zou eraan twijfelen dat er dan voor die terreinen een overvloed aan Romeinse woorden had bestaan? Voor het krijgswezen en op andere gebieden, waarop het zegevierende volk van Rome de toon aangaf, was er aan woorden bepaald geen gebrek. Mijn filhellenen houden mij ten goede, maar hier hebben de Romeinen termen gecreëerd, die in toepasselijkheid en schoonheid niet voor andere hoeven onder te doen. Hun taal wordt immers gekarakteriseerd door strakheid en door een trefzekere bondigheid, iets waarvoor de Grieken weinig oog hebben. Daardoor vervallen zij in Asianisme^o en in een overdaad aan samengestelde woorden waarmee zij onbenullige dingen vaak in bombastische breedvoerigheid uitbazuinen. Zij hullen een kleuter in een koningsmantel.

De rijkdom van het Nederlands

Wij Nederlanders, die op het punt van samenstellingen van naamwoorden en werkwoorden niet onderdoen voor de Grieken, bezondigen ons ook vaak aan deze onhebbelijkheid, die toch eigenlijk, als wij met Simon Stevin mogen spreken, een gruwel is voor Nederlandse oren. Stevin had zich zelfs de loffelijke taak gesteld te bewijzen, dat onze moedertaal het Grieks en het Latijn in kwaliteit overtreft. Daarvoor verzamelde hij de Nederlandse werkwoorden met eenlettergrepige wortels. Hij kwam tot een totaal van zeventienhonderdtweeënveertig. In de Latijnse woordenboeken kon hij er slechts vijf vinden (*do, flo, no, sto* en *sum*^o) en in de Griekse geen een, als wij afzien van de

vijfenveertig samengetrokken vormen. Met de telling van zulke wortels bij de naamwoorden, voornaamwoorden, voorzetsels en andere woordsoorten kwam hij voor het Latijn slechts tot honderdvijftig en voor het Grieks tot tweehonderdtwintig, maar in het Nederlands telde hij er veertienhonderdachtentwintig. Men mag dit werk van deze grote geleerde, die zich naar mijn weten nooit speciaal met dit terrein heeft beziggehouden, niet bagatelliseren. Hij heeft er zonneklaar mee aangetoond dat het Nederlands bij uitstek geschikt is voor het maken van samengestelde woorden, waarover wij het hier hadden. In onze taal hoeven deze immers zelden meer dan twee lettergrepen te tellen. Men denkt vaak met een onherleidbare wortelvorm te doen te hebben, die in feite bestaat uit twee samengesmolten wortels. Stevin demonstreerde dit heel spitsvondig aan de hand van het Nederlandse woord ‘navel’.^o Evenals ik zag hij een belangrijke bijdrage tot de charme van onze taal daarin gelegen, dat woorden die wij eigenlijk als samenstellingen moeten beschouwen, eruit zien als niet samengestelde oerwoorden. Naast de volheid aan betekenis maakt de bondige vorm van deze woorden het gebruik zo aantrekkelijk. Hun beknoptheid voorkomt ademnood bij de spreker en verveling bij de toehoorder.

Ik zou willen dat de grote geleerde en balling, Hugo de Groot, dit buitengewone voordeel van onze moedertaal beter had uitgebuit. Nog in dit jaar,^o waarin ik de onderhavige passage neerschrijf, is zijn *Inleydinghe tot de Hollandsche Rechtsgeleertheyt* uitgekomen, een buitengewoon nuttig boek. Met het idee dat een dergelijk boek er zou moeten komen, heb ik lang rondgelopen, zoals mijn vrienden gaarne zullen bevestigen, en vijftien jaar geleden al heb ik er bij dezelfde De Groot met klem op aangedrongen dit werk op zich te nemen. Nu hij eindelijk zijn grote schuld jegens het vaderland heeft ingelost, heeft hij er bij wijze van samengestelde interest een edelmoedige toelage bijgevoegd, een rente die de oorspronkelijke hoofdsom haast in

omvang overtreft. In het voetspoor van zijn voormalige huisvriend Stevin, die hetzelfde met de wiskunde deed, heeft De Groot het complete recht beschreven in zijn moedertaal. Hiermee heeft hij bereikt dat inderdaad, naar de bekende regel uit datzelfde recht, ‘wat iedereen aangaat, ook ieders bijval moet kunnen krijgen’,^o omdat iedereen het nu in zijn eigen taal begrijpen kan en in zekere zin uit de aard van de begrippen en de woorden kan afleiden. De verdienste van deze onderneming en het resultaat van dit zware karwei zullen mijn Hollandse ‘boeren, zo zij hun bevoorrechte situatie inzien’,^o niet hoog genoeg kunnen aanslaan. Wat is dat toch voor waanzin om ruimschoots de middelen in huis te hebben waarmee je de wetenschappen een stuk gemakkelijker aanleert, en dan toch deze schatten van eigen bodem onbenut te laten liggen en er zelfs de neus voor op te halen, en dat alles alleen maar om het leren extra moeilijk te maken? Ik zou hier best in het geweer willen komen tegen deze misvatting die tegenwoordig nogal wijd verbreid is. Ook in deze dienst aan het nageslacht is Stevin ons echter al met klem van argumenten en met welsprekend illustratiemateriaal voor geweest.

Toen De Groot de oude leerstof in nieuwe woorden ging formuleren, had hij, zoals ik al zei, zijn eigen geestesgaven en de rijkdom van onze eigen moedertaal naar mijn smaak tot op de bodem moeten aanboren. Vermoedelijk had hij een aantal zaken dan beter en vooral beknopter geformuleerd. Ons volk, dat hardnekkiger dan enig ander aan zijn oude dwalingen vasthoudt, had hij daarmee de mogelijkheid ontnomen zich ter verontschuldiging te beroepen op de hindernis van het nieuwe woordgebruik of op de angst daarvoor. Laten wij hopen dat een herziene druk van de *Inleydinghe*, die zeker komen zal, aan deze milde kritiek op de eerste uitgave tegemoet zal komen. Als hij na enkele jaren zijn tekst terugziet, zal hij zelf verbaasd zijn^o en door de afstand in tijd zijn eigen, deskundige criticus geworden, zal hij, evenals schilders dat doen, met een nieuw oog veel

verbeteringen of verfraaiingen proberen aan te brengen. Er is een beroemde uitspraak van Fab. Quintilianus, die ik vaak citeer en altijd in gedachten heb. In een openhartige formulering zegt de grote man het volgende: ‘Ik liet mijn boeken enige tijd met rust, totdat het enthousiasme over de nieuwe stof wat bekoeld was en ik ze kritischer kon bekijken, als door het oog van een lezer.’^o De grote auteurs mogen zich dit aantrekken. Ook tegenwoordig zal niemand durven beweren dat hij zo goed is dat er niets voor een tweede ronde overblijft.

Rekenen

De rest van het jaar waarover ik hier schrijf, werd besteed aan de beginselen van de rekenkunde. Hiervoor had mijn ruimhartige vader welbewust het oog laten vallen op Samuel Cloot. Vaak heeft mijn vader verklaard dat hij zich nu eenmaal voorgenomen had voor onze opvoeding kosten noch moeiten te sparen. En dan voegde hij er opgewekt aan toe, dat hij eerder zijn linnen ondergoed zou verpanden dan zich erbij neerleggen dat onze studie zou lijden onder de beperktheid van zijn geldmiddelen.

Cloot was de schoonzoon van Ludolf van Ceulen, de befaamde schermmeester en, zoals Leiden zal bevestigen en de schim van Josephus Scaliger best mag horen,^o een zeer groot wiskundige. Hij was een schoonzoon die zijn schoonvader waardig was, want hij had van hem niet alleen een aanzienlijke bruidsschat, maar ook een aandeel in zijn kwaliteiten en kennis verworven. Gesteund door prins Maurits had hij toen al de functie van wat ik, zolang de taalgeleerden er nog geen term voor hebben gevonden, nu maar op eigen gezag verstingarchitect noem. Ik herinner mij dat Barlaeus deze term indertijd acceptabel achtte en desgevraagd bekende dat hijzelf niets beters zou weten te verzinnen. Cloot was ook belast met het toezicht op Maurits, bibliotheek en op diens wiskunde-instru-

mentarium. De dubbele functie bewees hoe goed hij stond aangeschreven.

De voortreffelijke man is een paar jaar nadien ontijdig het vaderland ontvallen. Hij was zeer op mij gesteld. Toen ik hem kort voor zijn dood bezocht, heeft hij verklaard dat hij onze jeugdige geest slechts twee maanden bij ons aan huis heeft onderricht. Zijn methode was dermate overzichtelijk en gemakkelijk (dit was het enige wat mijn vader gewoontegetrouw van hem had gevraagd), dat er volgens zijn zeggen op het gebied van rekenen niets meer over was, wat wij node zouden missen bij het maken van financiële berekeningen of bij het aanvangsonderwijs in de wiskunde. Het eerste was het onmiddellijke doel dat mijn vader voor ogen stond, het laatste stelde hij opzettelijk uit, zoals wij te zijner tijd zullen vermelden. O, als het noodlot mij in mijn verdere jeugd Cloot eens niet misgund had! Wat zou ik ook nu nog, als volwassen man, genoten hebben van de vriendschappelijke omgang met een zo dierbare en befaamde leermeester. Met zijn opvallende geleerdheid zou hij alles geweten hebben, in zijn uitzonderlijke openhartigheid zou hij niets geheim gehouden hebben. Maar aan dit klaaglied komt geen eind, als ik mij door de herdenking van deze ene dode laat meeslepen naar anderen die mij ontvielen en terugdenk aan een Ludolf, een Snellius en op het gebied der wetenschappen verder aan een Cluverius, een Erpenius, een Jacchaeus. Nooit zal er een periode komen die het verlies van deze personen goedmaakt, nooit een die hun voortreffelijkheid zal evenaren.

Met de hem eigen belangstelling voor de wetenschappen heeft Dedel de gelegenheid aangegrepen om via zijn pupillen ook zelf van de lessen te leren. Die eer moet ik hem echt geven. Ik moest namelijk, vermoedelijk op aanwijzing van mijn vader, meteen na de les van Cloot (een uur per dag) elke keer het geleerde aan Dedel overbrengen, als gold het de aflevering van een bestelling. Dan pas immers zou ik de leerstof werkelijk

beheersen, als ik zelf in staat was ze anderen te onderwijzen. U allen, opvoeders van kinderen en jongeren, u zou er groot profijt van hebben met deze bruikbare en onweerlegbare redenering rekening te houden.

Sport; paardrijden

Mijn vader hechtte er groot belang aan het zittend werk van de studie af te wisselen met de bezigheden die op de oefening van het lichaam en de ontspanning van de geest gericht zijn. Allerlei buitensporten, zoals springen, hardlopen en jagen, gunde hij de kinderen zo van harte, dat hij niet zelden als medespeler aan het plezier deelnam. Ook drukte hij ons op het hart aan zwemmen te doen, omdat hij besepte hoezeer zelfs een geringe vaardigheid op dit gebied in geval van nood zijn voordeel heeft. Maar ik herinner mij dat ik hem heb horen zeggen wat, naar ik zie, Suetonius^o van Caligula zegt: ‘zo leergierig als hij tegenover alle andere te leren dingen stond, zo weinig had hij leren zwemmen.’ Na het succes bij het aanleren der overige vakken was dit het enige onderdeel, waarin de inspanning van zijn leerlingen hem teleurstelde. Van mijzelf moet ik zeggen dat het mij ondanks verwoede pogingen nooit gelukt is een vijftien tot twintig meter zwemmend af te leggen. Het moet een gebrek aan lichaamskracht zijn, dat zich bij andere sporten echter niet heeft geopenbaard, of iets aan de longen, al moet ik zeggen dat ik voor zingen of spreken toch altijd over een moeiteloze en heel lange adem beschik. Bij het zwemmen laten mijn krachten mij door vermoeidheid meteen in de steek en is het mij onmogelijk door te gaan, zelfs als ik in levensgevaar zou zijn. Ik vind dat heel vervelend en hinderlijk en vaak genoeg heb ik, als zoiets zou kunnen, voor de zwemkunst met plezier een van de andere sporten willen inruilen, bij voorkeur de sport van de zogenaamde Hollandse schaats, waarop wij met ongelofelijke snelheid over bevroren wateren glijden. In het voetspoor van

Dedel, een uitstekend kunstrijder, was ik hierin zo bedreven, dat ik als klein en naar men zei niet onknap ventje op de openbare ijsbaan al gauw ieders oog op mij gericht zag. Als wij een vrijere ontspanning zochten en met een groepje trektochten maakten over de ondergelopen weilanden, was ik altijd onder de eersten te vinden, terwijl ik tegelijk lette op een sierlijke lichaamshouding, want ook bij dit soort ontspanning was mijn vader daar heel precies in.

Om het aangename met het nuttige te verenigen en het ene met het andere te kruiden tot een smakelijke maaltijd, zodat wij geen extra tijd zouden verliezen en tegelijk aan geestelijke ontspanning geen tekort zouden hebben, achtte mijn vader ons nu oud genoeg voor een eerste kennismaking met de paardrijkunst. Al gauw werd er een Frans paardje gevonden, dat het eigendom was van de gebroeders Doublet. Het was een prachtig zwart beestje, fraai van bouw en door de Franse dressuur wonderbaarlijk geschikt om rondjes te rijden, maar als het geprikkeld werd, was het nogal wild. Een keer schijnt het zelfs zijn berijder, en dat was niemand minder dan de illustere Gaspar de Châtillon, zowat uit het zadel geworpen te hebben. Om de weerbarstigheid van het boze beest af te straffen had hij het toen met zijn zwaard een oor afgeslagen, ik geloof het linker.

Aan de keuze van het paard zouden wij nog niet veel gehad hebben, als er niet eveneens was omgezien naar een geschikte oefenmeester. Ik ben er trots op les te hebben gehad van de Franse edelman N. de Beaumont, de bekwaamste paardrij-instructeur die ik ooit heb gekend. Om die reden stond hij toen al in de gunst bij mijn genadige heer prins Frederik Hendrik en kort daarop werd hij zijn stalmeester. Uiteindelijk heeft hij het gebracht tot bevelhebber van een ruiterscompagnie van het Staatse leger.

In een paar weken wist Beaumont te bereiken dat wij met gepaste zwier het paard bestegen en de belangrijkste regels van de rijkunst onder de knie hadden. Mede omdat mijn vader er

doorgaans bij was, behandelde hij zijn pupillen tijdens de lessen met opvallende vriendelijkheid, ofschoon de man opvliegend van aard was en om niets in drift ontstak. Daar komt bij dat men de paardrijkunst, evenals de militaire tucht, nu eenmaal graag bijbrengt in een sfeer van felheid en barsheid.^o Ik zelf heb de reden daarvoor tot nu toe nooit goed begrepen en vaak heb ik mij erover verbaasd dat kinderen van prins en koningen nu juist op dit terrein met zulke grove taal bejegend willen of moeten worden. Zou het goed zijn kinderen die van jongs af voor de krijgsdienst getraind moeten worden door strenge tucht te harden? Dat was echter niet wat mijn vader beoogde, hij had een heel ander doel. Van huis uit voor ons kinderen toch al een zeer meegaand leermeester, vond hij de rijkunst voor geletterden slechts bijzaak. Zij was niet belangrijk genoeg om er leerlingen voor bloot te stellen aan slaag of schelden, als dat verder op geen enkel ander terrein gebeurde. Ik herinner mij dat hij dan ook buitengewoon verontwaardigd was toen hij er achter kwam dat een jonge, niet nader te noemen pikeur van de prins, die Beaumont ons op drukke momenten vaak als vervanger aanwees, op zijn gebruikelijke manier tegen ons kleine jongens was uitgevaren. Mijn vader meende dat hij ook zonder hard optreden gemakkelijk in zijn opzet zou slagen. Het ging er hem alleen om dat wij de kunst verstonden om voor een reis of voor een andere gelegenheid van het paard gebruik te maken zonder al te veel risico's en zonder dat wij meteen een gek figuur sloegen.

Een paar jaar later (voor zo'n bijzaak mag ik wel even van de strikte *chronologie* afwijken) vond hij dat wij deze rudimentaire kennis verder moesten ontwikkelen (dat was in 1613, meen ik). Eerst had hij een vertrouwelijk gesprek met Claude Maquerel, een oude rot in het paardenvak. Oorspronkelijk zou hij zelfs veearts geweest zijn, maar later was hij tot een veel hogere positie opgeklommen. Toen mijn vader zich vervolgens voor zijn plan van de goedkeuring van prins Maurits verzekerd had,

liet hij ons een keer per dag diens stallen bezoeken en hij was zo slim ons dan een lijst met vragen en kleine problemen mee te geven, die hij eigenhandig voor ons had opgeschreven. Als wij thuis kwamen, moesten wij hem elke dag persoonlijk het antwoord meedelen, dat wij van de stalknechten hadden losgekregen. Deze vragen gingen over de teugels, de halster, het bit, het zadel, de stijgbeugels, de roskammen en de hele rest van het paardetuig en het nut van al die voorwerpen. Verder betrof het heel praktische opmerkingen over de verzorging, de behandeling in geval van ziekte en het voederen thuis zowel als op reis. Hij vond dat je bij voorbaat alles moest weten wat nuttig was, of wat je op reis niet zonder ongemak missen kon, zoals hij zelf naar eigen zeggen aan den lijve ondervonden had. Juist nu wij daarbij nog geen enkel risico liepen, wilde hij ons vooraf alle klippen aanwijzen, waar hij zelf niets vermoedend tegenop gelopen was.

Ten bewijze van die gedenkwaardige training bewaar ik die vragenlijsten, samen met de antwoorden die ik daar zelf naast heb geschreven, zorgvuldig voor het nageslacht. Dat neemt niet weg dat ik meer dan eens de vrijheid genomen heb tegenover mijn vader mijn twijfel uit te spreken of deze leermethode wel zo tijdbesparend was als hij zelf dacht. Ik zei hem dan dat deze bijkomende aspecten van de rijkunst door langdurige praktijk moesten worden opgedaan. Als je ze als op zichzelf staande beginselen los van de praktijk ging leren en als je in regels wilde vangen wat louter een kwestie is van zelf eigenhandig doen en wat alleen zo tot werkelijk inzicht leidt, dan zou dat alleen maar theorie blijven en niet beklippen. Hij stond evenwel op het standpunt dat alles waarop je in je jeugd vooruit kon lopen, was meegenomen. Er bleef altijd wel iets van hangen wat zijn nut zou hebben, ook al werd het meeste weer vergeten. En doordat hij ons ondertussen praktijkervaring liet opdoen in het mennen en optuigen der paarden, zouden wij mettertijd wel inzien hoe wijs zijn zorg ook op deze ondergeschikte punten was geweest.

Griekse versleer en retorica, 1610

Over de Griekse versleer heb ik al even gesproken. Het tweede jaar^o dat daaraan besteed werd, resulteerde in volledige ontplooiing. Iets van de rijke oogst op dit gebied werd later zelfs goed genoeg bevonden om uitgegeven te worden.^o Maar onze tijd heeft natuurlijk niet zoveel belang bij Griekse poëzie van een Hollandse jongen. Het ging er mij meer om mijn woordenschat te verrijken dan mij te koesteren in de illusie dat ik iets belangrijks presteerde. Ik zou de schoolmeesters dan ook willen adviseren het enthousiasme der leerlingen voor deze op zichzelf steriele oefeningen door competitie aan te wakkeren. Door het worstelen met de beperkingen van het metrum leert men noodzakelijkerwijs een groot aantal zaken, waarvoor men anders zelden belangstelling en nooit echt oog krijgt. Zolang wij hiermee bezig waren, kon mijn vader ons alleen maar bijstaan door resultaten te verlangen en onze eerzucht te prikkelen. De rijpheid van ons jeugdig onderscheidingsvermogen in aanmerking genomen, moest naar mijn vaders oordeel de volgende stap een kennismaking met de regels van de retorica zijn.

Op dit terrein trof hij, of hij nu keek naar Quintilianus of naar de latere schrijvers die diens alles behalve beknopte werk zonodig moesten becommentariëren of parafaseren, een ware rijstebrijberg aan. Het leek hem dan ook beulswerk om ons hier zelfs maar de beknoptste handboeken te laten leren, te meer omdat hij ons tot dan toe zo omzichtig behandeld had. De brave man, die in de retorica behoorlijk goed thuis was, besloot zelf aan het werk te gaan en een samenvatting van de kleinst mogelijke omvang te maken, die alles zou bevatten wat bij uitstek nuttig en onontbeerlijk was om te weten. Hij zou tegelijk onze handboekschrijver en onze leraar zijn. U, schoolmeestertjes, zult het niet kunnen geloven: in slechts luttele bladzijden lag alles opgeslagen wat ik ooit aan retorica heb geleerd. Ook deze heb ik met zorg voor mijn kinderen bewaard. Ik heb

nooit de naam gehad een groot spreker te zijn en die reputatie ook niet geambieerd. Ik zou niet, zoals van keizer Augustus verteld wordt, op twaalfjarige leeftijd de lijkrede hebben kunnen houden bij de dood van mijn grootmoeder.^o Nog veel minder had ik de prestatie van Tiberius kunnen evenaren, die nog drie volle jaren jonger was toen hij te Rome als officieel spreker optrad bij de dood van zijn vader.^o Toch kan ik bij al mijn geringe opleiding volhouden, dat ik nooit in een situatie heb verkeerd, waarin ik het ontbreken van een verdere opleiding als een gemis heb ervaren. Niet als het erom ging mij een oordeel te vormen over een rede of geschrift van anderen, en ook niet wanneer ik zelf een tekst moest maken die in het openbaar zou worden voorgelezen of voorgedragen.

Zo heb ik, als ik even op mijn verhaal vooruit mag lopen, onmiddellijk na mijn juridische disputatie de Leidse universiteit vaarwel gezegd met een korte redevoering.^o Over de kwaliteit en de feitelijke voordracht laat ik, liever dan daar zelf op in te gaan, het woord aan de belangrijke personen die erbij zijn geweest (voor zover zij nog in leven zijn). Wel weet ik, dat ik ieders bijzondere waardering oogstte door een eigenschap waarop mijn vader altijd grote nadruk had gelegd. Mijn krachtig geformuleerde tekst werd uitgesproken met een natuurlijk zelfvertrouwen, dat meer blijkt gaf van een hoofse dan van een schoolse opleiding. Niemand van mijn medestudenten zag bij mij tijdens de voordracht ook maar een spoor van nervositeit of van bedeesdheid, of het moest zijn dat deze voortvloeyde uit de bescheidenheid die bij mijn status paste. Bovendien hield ik de voordracht uit het hoofd. Nu ging het hier om een korte toespraak, maar zelfs als het een heel lange rede geweest was, dan nog had mijn vader het nooit goed gevonden dat ik, overeenkomstig de verfoeilijke hedendaagse schoolpraktijk, mijn tekst erbij had gehouden, waardoor de voordracht aan charme had ingeboet. Mijn vader was zozeer overtuigd van het nut van de echte redenaarskunst dat hij niet wilde dat het geheugen ge-

wend zou raken aan het gebruik van een tekst op papier.

Na deze eerste keer deed zich nooit meer een gelegenheid voor om in het openbaar en officieel het woord te voeren, want zoals wij nog zullen zien ben ik voor het gerecht en in de kerk altijd alleen maar toehoorder geweest. Als ik voor koningen en vorsten moest verschijnen, of de zeldzame keren dat ik iets te berde moest brengen in raadsvergaderingen, had ik altijd veel steun van deze spreekvaardigheid. Aan jongelui die dit als dagelijkse praktijk in het vooruitzicht hebben en die naar mij willen luisteren, zou ik dan ook adviezen kunnen geven die zij zonder moeite en tot hun voordeel en eer zouden kunnen opvolgen.

Mijn geschriften (voor zover ik op dit gebied iets heb gepresteerd) mogen voor zichzelf spreken. Ik moge op dit punt in velerlei opzicht tekort geschoten zijn, maar waar ik zeker steeds de grootste aandacht voor gehad heb, is de compositie. Ik durf gerust te stellen dat ik nooit iets heb uitgegeven, *wat geen behoorlijke indeling had*, zelfs niet als het om niet meer dan een speels gelegenheidsvers ging. Ik heb mij erop getraind om bij het begin van het schrijven de diverse onderdelen en vooral het slotstuk en niet zelden zelfs het slotvers in mijn hoofd te hebben. Wie dat niet doet, wie, met een variant op het vers van de dichter, ‘zich geen zorgen maakt waar zijn voet terecht komt en zo maar wat neerschrijft’,^o die lijkt in mijn ogen op de mensen die volgens Seneca ‘een zwerversleven leiden zonder vooropgezet plan’.^o Of, zoals een Grieks spreekwoord zegt, *zij jagen achter fladderende vogels*. Neen, ‘wie een pijl wil afschieten, moet weten wat zijn doelwit is en dan pas mikken en met zijn hand het wapen in de goede richting sturen’.^o Is er bij alles wat de retorica ons biedt ook maar iets belangrijker dan de vaardigheid om de afzonderlijke elementen in de goede volgorde en in fraaie compositie te kunnen presenteren? Ikzelf heb altijd zo'n heilig ontzag gehad voor de ordening in alles, dat het voor sommigen weleens op een soort bijgeloof leek. Dat waren dan

echter wel mensen die er geen verstand van hebben, die niet weten wat schrijven, ik zou bijna zeggen, niet weten wat leven is. Als hun levenslot en hun aanleg hen langs zoveel uiteenlopende activiteiten gevoerd hadden als mijn lot is geweest, dan zouden zij tot eigen baat geconstateerd hebben hoeveel steun de versnipperde krachten van de natuur putten uit een *juiste onderlinge geordendheid*. Overigens heb ik in een ander verband ruimschoots de gelegenheid te baat genomen voor een meer filosofische uiteenzetting over de orde, die mij altijd en overal zo na aan het hart ligt. Het is een bescheiden produkt van studie,^o waarop ik te zijner tijd nog terugkom, als het dat waard is.

De hedendaagse gewijde welsprekendheid

Tot nu toe heb ik slechts vluchtig aandacht besteed aan mijn eigen prestaties op het gebied van de retorica. Verderop zal ik de facetten behandelen die meer allure hebben en minder met de jeugdijaren verbonden zijn. Voor het moment wil ik nog slechts aangeven hoe kort de instructie van mijn vader duurde, die, aangevuld met praktische oefeningen, mij in staat stelde over het geschreven en gesproken woord van anderen te oordelen.

Om te beginnen is er in deze tijd voor officiële redevoeringen nauwelijks plaats, behalve in de rechtszaal en in de kerk. Voor bezoeken aan de rechtszaal had mijn vader het echter te druk met belangrijker werkzaamheden, maar als wij van de preek terugkwamen, instrueerde hij ons meestal met nuttige opmerkingen, ‘door allerlei voorbeelden van fouten aan te halen, zodat ik die zelf niet zou maken; hij onderrichtte zijn kind met gezegden; en als hij mij opdroeg iets te doen, dan zei hij, dat ik een autoriteit had waaraan ik mij kon spiegelen’: en daarbij ‘wees hij op een van die sublieme’^o kanselredenaars. Eerst liet hij ons kinderen kort vertellen wat wij er zelf van vonden en

vervolgens gaf hij heel precies aan wat hem wel en wat hem niet goed bevalen was bij de predikant. Het zou onjuist zijn hier stilzwijgend voorbij te gaan aan de eer die mijn vader zaliger hiermee verdiend heeft. In elk geval dient hier vermeld, dat de voortreffelijke oude man in deze materie een zeldzaam diep inzicht verworven had. Als degenen die tot de kansel geroepen zijn om ons door hun welsprekend woord tot de zaligheid te brengen van zijn adviezen gebruik hadden kunnen maken, dan zouden wij nu waarachtig predikanten aanhoren, wier bediening een grotere charme zou bezitten en, gemeten aan het effect bij de toehoorders, meer vrucht zou dragen. Hij had een hartgrondige afkeer van de bijna pompeuze, langgerekte inleidingen, die in de gewijde welsprekendheid *de lange voorreden* genoemd worden en die zowat een derde van de hele preek beslaan. Volgens hem was de luisteraar al moe nog voor het eigenlijke onderwerp aan bod was gekomen. De aandacht van het kerkvolk, die meestal gemakkelijk afdwaalt, moest volgens zijn stelling met een korte en bondige opening gevangen worden. Meteen daarna moest het zaad als op een pas geploegde akker worden uitgezaaid en de rest van het karwei zo vlug mogelijk worden afgewerkt. Liever dan met een gevoel van oververzadiging moest je de toehoorders naar huis laten gaan op een moment dat zij eigenlijk nog naar meer verlangden. Mocht de aard van de feestdag of de omvang van het onderwerp om een lange preek vragen, dan moest men in elk geval de verslappende aandacht tegemoet komen met een duidelijke onderverdeling. Dan zouden de toehoorders alert blijven en het gevoel hebben bij even zoveel aparte preken gezeten te hebben, als er onderdelen binnen die ene preek geweest waren. Zo broodnodig als men dit nuttige advies tegenwoordig ter harte zou moeten nemen, zo vrolijk wordt het overal in de wind geslagen. De meesten hebben geen lijn in de preek en alsof hun roer is afgebroken, dobberen zij maar wat rond op een zee van willekeurige associaties. Ik geloof dat zij zelf nauwelijks zouden kunnen

aangeven wat hun uitgangspunt is, of waar zij naar toe willen, laat staan dat een eenvoudige toehoorder dat zou kunnen. Het merkwaardige is dat wij deze oeverloze woordenstroom in het openbaar zonder protest over ons heen laten komen, terwijl het maar de vraag is of wij dat zouden tolereren in een gesprek in kleine kring.

Franse en Engelse welsprekendheid

Toch denk ik dat wij mild moeten zijn tegenover de meesten die aan dit euvel lijden. Bij de Fransen (mijn hemel, welk een voortreffelijke natie, met zo'n faam van welsprekendheid) is deze kwaal wijd verbreid. Bij al hun andere begaafdheden, waarvoor ik altijd groot respect heb gehad, heeft mij dat meer dan eens hooglijk verbaasd.

De Engelsen, die niet minder begaafd zijn, maar het nadeel hebben dat zij door de zee zijn geïsoleerd en hun taal met weinig anderen delen, hebben een andere methode van preken die mijns inziens veel meer effect heeft. Zij geven zo weinig om het voorwoord, dat de meeste predikanten dit beperkt houden tot een overzicht van wat zij gaan zeggen. Daarna worden de goed geordende onderdelen zo helder behandeld, dat de toehoorder ze stuk voor stuk in zich kan opnemen. Desnoods kan men er zonder veel moeite een dictaat van maken. En werkelijk, je ziet dat geregeld in het openbaar gebeuren, door mannen zowel als vrouwen. Als vreemdeling frappeert het je dat zelfs kinderen dat doen, die nog heel jong zijn, maar die van meet af aan zijn opgeleid met een wonderlijk systeem van stenografie, waardoor zij de spreker niet alleen woordelijk, maar zelfs per lettergreep kunnen bijhouden. Ik heb onlangs bedacht dat de geheime noten, die Tiro en Cicero onder elkaar gebruikten, iets dergelijks geweest moeten zijn. Het verbaast mij dat de geleerden dit tot nu toe nooit hebben opgemerkt en hebben kunnen menen dat men voor een zo groot aantal woorden een

even groot aantal tekens bedacht had in plaats van de afzonderlijke letters van het alfabet op verschillende manieren te combineren zoals bij het Engelse systeem (waar ik dat duidelijk aan de tekens gezien heb). Of die tekens nu nog correct worden weergegeven, kan men met recht betwijfelen.

Maar laat ik niet verder afdwalen. Wel moet ik er beslist nog bijvoegen, dat de Engelsen als werkelijk zeer vermaarde redenaars met hun voorkeur voor goede onderverdelingen nogal eens de fout begaan om de stof, zoals Seneca het afkeurend noemt, ‘te verpulveren, in te kleine mootjes te hakken en daardoor ondoorzichtig’^o te maken. Immers, niets belast de luisteraar zozeer als een opeenhoping van onderverdelingen binnen onderverdelingen. Dit is een punt van kritiek bij veel schrijvers, en dus zeker bij sprekers, die daardoor nog moeilijker te volgen zijn.

Twee volmaakte predikanten: Wtenbogaert en Donne

Van twee onvergelykelijke kanseltheologen uit onze tijd heb ik kunnen constateren, dat zij hierin en ook in heel veel andere opzichten een wijze middenweg bewandelen tussen de twee uitersten van de Franse en de Engelse methode. Dat zijn J. Wtenbogaert in Nederland en J. Donne in Engeland, die ik gaarne wat uitvoeriger in herinnering breng, nu wij het over de redenaarskunst hebben. De eerste is door het noodlot onttrokken aan de zwaar beproefde kerk van ons vaderland.^o De laatste maakt mij afgunstig op de Engelsen, die deze hoogst waardevolle deken van St. Paul's Cathedral in Londen in hun midden hebben. Altijd als ik hun gaven van geest en hun redenaarstalent met elkaar vergelijk, zie ik hen op eenzelfde hoogte. Diep in mijn hart staan zij gegrift, als modellen van absoluut volmaakte welsprekendheid. Ik ga niet in op hun beider geleerdheid, daar is het hier de plaats niet voor. Maar op het punt van welsprekendheid houd ik staande, dat naar mijn mening onze

tijd in niets voor de oudheid onderdoet, zolang hij dergelijke mannen telt. Zo iemand voor deze mening een argument wil, dan denk ik dat het genoeg is erop te wijzen dat hun welsprekendheid hun bij de geboorte lijkt te zijn meegegeven. Zij is als een zeldzame gave des hemels. Ik durf rustig te zeggen dat er zonder haar geen retorische vaardigheid van enige waarde bestaat. Bij deze mensen was (als ik aan een groot aantal andere aspecten voorbij mag gaan) de presentatie echt, of het nu ging om het eenvoudige genre of het verheven genre met al zijn pathos. Zij zetten zich op de kansel geen toneelmasker op om dat thuis weer af te leggen. In beide situaties bleven zij zichzelf gelijk en waren zij even bewonderenswaardig. Door een mysterieuze innemendheid drongen zij door tot in de ziel en namen haar mee in hun hoge vlucht. Maar het belangrijkste was, dat zij met hun natuurlijke gratie alle retorische opsmuk zonder problemen konden missen. En hoe verder zij zich hielden van gekunsteldheid, hoe overtuigender zij waren.

De kwalijke gevolgen van gekunsteldheid

Dit biedt mij de gelegenheid weer terug te komen op mijn vader. Tot de belangrijkste stelregels van de wijze man behoorde ook het vermijden van gekunsteldheid en van een toneelmatig optreden. Wat er bij de leerlingen met de zweep werd ingeslagen, moest er volgens hem liever met de zweep worden uitgeranseld. In de oudheid zou hij dus met genoegen hebben ingestemd met het senaatsbesluit, waarin het volgens Suetonius de Latijnse retoren verboden werd ‘zich te Rome op te houden’.^o Laat de hele oudheid hier eens naar luisteren en ook iedereen die in haar voetsporen (dat denkt men tenminste, maar ik ben daar niet zo zeker van) aan de retorica, zoals zij nu beoefend wordt, een onweerstaanbare kracht toeschrijft. Wie bij mij aankomt met een intonatie, die door schoolregels is ingegeven, met kunstmatige gebaren, met precieus gekozen

woorden en meer van dergelijke pietluttigheden, krijgt mij slechts met grote moeite mee. Veel moeilijker althans dan de redenaar die, naar Tacitus' prachtige karakterisering van Tiberius' zoon Drusus, 'dan wel ongeschoold mag zijn, maar een aangeboren adeldom'^o verraad; die spreekt met het gezicht, de stem, de gebaren, waarmee hij geboren is, in een mannelijk, gespierd en, als dat nodig is of als hem dat tot een tweede natuur is geworden, bars en stug proza. Ik weet niet waarom ons wordt geleerd dat in de openbare toespraak iets geheimzinnigs moet zitten. Gesteld dat men ons gemakkelijker zou overtuigen door ons gekunsteld toe te spreken: dan zou dat in mijn ogen impliceren, dat men zich in de privé-conversatie van de toon van de klucht en de komedie zou moeten bedienen: terwijl toch de gespreksonderwerpen die tot de huiselijke sfeer behoren, ook vaak genoeg van ernstige aard zijn. Als wij het menselijk hart kunnen beïnvloeden door onze eigen, natuurlijke manier van spreken, dan is het nutteloos en belachelijk in een openbare bijeenkomst te werk te gaan als een acteur, met een toneelmatige presentatie van een tekst, die zonder twijfel veel indringender zou zijn als hij vanuit de eigen persoonlijkheid en op de gewone eigen toon ten gehore werd gebracht.

Men kan overigens niet eens precies aangeven hoezeer de geesten van juist de grootste geleerden zijn besmet met de hoogst kwalijke misvatting, dat er een aparte taal moet zijn voor het gerechtshof en voor de geleerde conversatie en zelfs voor het hart. Ik heb gezien hoe men op de universiteit de fraaiste redevoeringen vanaf een papier voorlas en door een gekunstelde presentatie verknoeide, dit tot verveling van nogal wat luisteraars die ervaring hadden met het hof en de politiek. Terecht voelden zij weezin tegen de bombastische voordracht, die zelfs in het theater niet op zijn plaats zou zijn.

Het belang van eenvoud en natuurlijkheid

Nog erger smet valt dagelijks op de eerbiedwaardige woorden van hen die in de bijeenkomst der gelovigen de vredesboodschap van het evangelie verkondigen. Hun voordracht is van dien aard dat zij slechts afkeer oogst bij de ontwikkelden en elke uitwerking mist bij het volk. In dit verband durf ik gerust te verwijzen naar mijn dierbare vaderstad 's-Gravenhage. Ik heb mij vaak hevig, maar zonder effect, opgewonden dat men voor zo'n ontwikkeld publiek, voor zulke hoogstaande en illustere personen, sprekers liet optreden van zo'n matige begaafdheid, om geen erger woord te gebruiken. En dat moeten dan de leermeesters zijn van hen die allen in aanzien overtreffen? Zeker, de taal van de waarheid is eenvoudig, maar niemand maakt mij wijs dat zij plomp moet zijn en onbehoorlijk; dat zij, kortom, onbeschaafd moet zijn in een misplaatst streven naar boerse eenvoud. Wat ik versta onder eenvoud heb ik hierboven proberen te illustreren aan de hand van de taal en de houding van die twee grote persoonlijkheden. Die eenvoud is elegant van zichzelf, zij is natuurlijk. Als je toelaat dat men haar tooit met protserige geleerdheid dan wel met onwetendheid, krijg je een verbasterde eenvoud, ontdaan van haar eigen natuurlijke beschaving en glans. Ik heb dan ook geen zin om in te gaan op Quintilianus' lijst van *Middelen ter verfraaiing van de voordracht*^o waarin de stem, de houding en vooral de eindeloze variatie van handgebaren behandeld worden. Ik hecht alleen waarde aan die perfecte bewegingen die volkomen op hun plaats zijn en die, zoals hij dat noemt, 'vanzelf met de woorden ontstaan en meer door de betekenis dan door de klanken zijn ingegeven'.^o Dat is wel wat anders dan men de hedendaagse redenaars ziet doen. Met voorbijgaan van hun andere dwaasheden zou je die soms willen vragen, wat bij Quintilianus door Flavius Virginius wordt gevraagd aan een andersdenkende grammaticus, namelijk, 'hoeveel mijl hij al gesproken heeft'; of

wat Junius vroeg naar aanleiding van Curio senior, ‘wie daar toch in dat schommelend bootje stond te spreken’.^o Ik vermoed dat mijn vader om deze reden voor ons weinig hechte aan oefeningen in het voordragen, terwijl hij wel heel alert dagelijks geschreven redevoeringen over allerlei onderwerpen van ons eiste, die hij naar eigen inzicht beoordeelde en eigenhandig verbeterde. Maar, zoals ik al zei, om de voordracht bekommerde hij zich weinig. Daar waar men de leiding van de natuur moest volgen, zou kunstmatig ingrijpen naar zijn mening alleen maar leiden tot vervorming. Als die mening iemand paradoxaal voorkomt, moge ik hem wijzen op de duizenden levende bewijzen hiervan, op heel het politiek bedrijf en op al de Statenvergaderingen. Men mag overal navraag doen of deze man, die met zijn pen onbetwist de grootste geleerden overtrof, ooit betrapt is op gebrek aan kennis van de retorica wanneer hij in het openbaar het woord moest voeren. Ik geloof niet dat van zijn leven en zijn staatsdienst een zo ongunstige roep is uitgegaan, dat hij geen recht zou hebben op de definitie van Cato, ‘Een goed man, bedreven in het spreken’.^o En als ik wat verder zou zoeken, zou ik bewijzen in overvloed vinden om breeduit te illustreren onder hoeveel bijval hij zich bij gelegenheid van zijn taak als spreker heeft gekweten. Ook dat komt te zijner tijd aan de orde.

Kritiek op de hedendaagse prediking

Ook over de preken in de kerk heb ik nog heel wat op te merken, dat men, als ik mij niet vergis, met vrucht ter harte zou kunnen nemen. Ik moet echter voort naar datgene wat meer op mijn weg ligt. Het zal mij genoeg zijn als ik de personen met inzicht aanleiding gegeven heb om nog eens de aandacht te richten op de algemeen ingewortelde misbruiken en om, waar dat met redelijke argumenten niet lukt, met hun gezag de remedies daarvoor ingang te doen vinden. Ik zou willen dat wij eens voor

ons eigen bestwil het gebruik zouden overnemen dat in Genève bestaat. Zoals daar eenmaal per week onder de kerkleiders schijnt te gebeuren, zo zouden onze predikanten ook hier elkaar maandelijks of jaarlijks moeten beoordelen. Nu zijn zij constant bezorgd over de balk in de ogen der toehoorders (en dat moet ook), maar aan de splinters die hunzelf ontstoken ogen bezorgen en hen niet zelden helemaal blind maken, gaan zij in voorbarig zelfvertrouwen al te gemakkelijk voorbij.^o Het menselijk oog is nu eenmaal zo gevormd, dat het nooit zichzelf kan zien, hoe scherpziende het ook mag zijn. Niemand wordt zo vrij van gebreken geboren dat hij het vermaan van vrienden niet zou behoeven. Volgens welke rechtsorde zouden zij, die zich permanent aan anderen wijden, als de ongelukkigsten onder de stervelingen de steun van hun broeder moeten missen? Ik heb het hier niet over hun leven, hun gedrag of hun orthodoxie. Dat is de zorg van de kerk, mag ik hopen. Maar hun retorische tekortkomingen, die zo verstrekkend zijn dat zij afbreuk doen aan de verhevenheid van de heilige dienst en tot minachting leiden, waarom worden die door niemand bekritiseerd? Waarom neemt niemand de moeite die aan een beoordeling te onderwerpen? Waarom ruimen de deskundigen niet datgene uit de weg wat voor de onbevangenen een steen des aanstoets is? Waarom wijst niemand op datgene wat nu juist bij uitstek *tot stichting* strekt? O schande van onze tijd. De reden voor deze *wetteloosheid* ligt vermoedelijk daarin dat de correctoren aan de correctie van zichzelf proberen te ontkomen en dat in de harten van de beoefenaars van dit heiligste aller beroepen *de nederigheid*,^o deze gulden deugd, plaats heeft moeten maken voor de arrogantie van de schoolmeester. Brutaal heeft deze de plaats van de uitgebannen deugd ingenomen en een ontoelaatbare eigenwaan heeft weggevaagd wat er nog restte aan vroomheid bij de leerlingen van de goddelijke Leermeester. O, welke ommekeer zal de Paulussen en de Petrussen weer terugbrengen op onze wereld? Ik herinner mij nog hoe mijn goede vader zich

opwond over de ongegronde zelfingenomenheid van deze mensen, bij wie dat nu juist helemaal niet hoorde. En dan stelde hij Werner Helmichius en diverse andere grote geleerden, met wie hij vanouds vriendschap had onderhouden, tegenover de eenvoud van de oudheid. Vele gesprekken gingen in deze richting.

Studie van de oraties der Romeinse geschiedschrijvers

Laat ik echter mij eindelijk eens beperken en, met voorbijgaan van wat daartoe niet ter zake doet, tot mijn onderwerp terugkeren. Ik wil mijn uiteenzetting over de retorica besluiten en er alleen nog aan toevoegen met hoeveel zorg en met hoeveel toewijding mijn voortreffelijke vader de korte redevoeringen voordroeg, die hij uit de geschiedschrijvers had overgenomen. Voor de breedvoerigheid van Cicero, die hij toch zeer hoog achtte, had hij namelijk geen goed woord over. Als de jeugd, die nu beslist om de tuin geleid wordt met de baarlijkste en langdradigste onzin, zulke leermeesters zou krijgen, dan zou de school werkelijk een heel ander soort welsprekendheid ten behoeve van de staat tot stand brengen. Bij de lectuur van Livius, Curtius, Sallustius en soms Tacitus gaf hij volgens een opvallend plezierige en fleurige methode bij elk van deze auteurs aan wat behartenswaardig was of wat vermeden moest worden. Nooit heeft hij duidelijker de juistheid gedemonstreerd van de door hem gebezigde stelregel, dat het zijn grootste wens en zijn hoogste streven was dat wij spelenderwijs onderricht zouden krijgen. Inderdaad, het was spel, het was plezier, het was als een zitten in de zon in een veld vol bloemen, deze methode om ons de noodzakelijke kennis bij te brengen zonder dat wij er zelf erg in hadden.

Tekenen en schilderen; lessen van Hondius en Hoefnagel, 1611

Toen^o dit onderdeel van de studie, evenals de rest van het

Grieks en Latijn, naar wens en, zoals ik zei, ook plezierig verliep, begon mijn vader weer aan iets extra's te denken, wat overigens de voortgang niet mocht bemoeilijken of afremmen. Nu had hij bij beiden van ons van jongs af aan een aangeboren voorliefde voor het tekenen waargenomen. Wij kregen er niet genoeg van alles wat wij aan gravures en houtsneden tegen kwamen uit eigen beweging met kinderlijke hand na te tekenen. Daarom besloot hij na te gaan wat het resultaat zou zijn als wij ons nu op rijpere leeftijd zouden wijden aan deze kunst, een werkelijk nuttige ondergrond en een eerste vereiste voor hen die door een veelzijdige opleiding voor elke willekeurige maatschappelijke functie inzetbaar moeten zijn.

Bij C. Plinius^o lees ik, 'dat op gezag van een zekere Pamphilus, een schilder uit Macedonië die thuis was in alle wetenschappen, eerst Sicyon en vervolgens heel Griekenland ertoe overging om de vrijgeboren kinderen voor alles onderricht te geven in de diagrafie, dat wil zeggen het schilderen op buxushout. Zo verwierf dit vak de eerste plaats in het leerprogramma. Bij de hogere kringen bleef het steeds in ere en ook de middenklasse ging het beoefenen, maar de slaven was het te allen tijde verboden. Daarom zal men in de schilderkunst en ook in de graveerkunst (waarover wij het elders zullen hebben) tevergeefs zoeken naar een werk van enige faam dat stamt van iemand die slaaf is geweest'. Of de schilderkunst tegenwoordig dezelfde waardering geniet, *daarover doe ik geen uitspraak*, maar haar aanzien blijkt voldoende uit de liefde die de groten der aarde haar toedragen: degenen die haar beoefenen zijn van adel, ofwel de beoefenaars worden geadeld mits zij succesvol zijn. Haar nut (als je dat woord verstaat in materiële zin) is altijd zeer groot geweest. Toch waren dit niet de motieven waardoor mijn vader zich liet leiden. Hij had het resultaat gezien, dat de Grieken ongetwijfeld ook voor ogen had gestaan. Als volslagen leek, zoals hijzelf zei, had hij geconstateerd dat men op het terrein van de schilderkunst (waar men tegenwoor-

dig overal mee geconfronteerd wordt) onmogelijk tot een ook maar enigszins gefundeerd oordeel kan komen, als men niet zelf de beginselen van deze kunst metterdaad in praktijk heeft gebracht. Hij had gemerkt dat belangrijke personen, die om hun veelzijdige ontwikkeling bekend stonden, zich de spot van de mannen van het vak op de hals hadden gehaald als zij over de schilderkunst hun eigen mening ten beste gaven. Dit had geleid tot zijn onwrikbaar besluit te bewerkstelligen dat wij - daar wij nu eenmaal niet in alle takken van de kunst experts konden worden - althans bij de voornaamste kunsten met ons oordeel nooit een belachelijk figuur zouden slaan.

Overigens was ook dat niet zijn eerste overweging. Hij had nog een ander voordeel op het oog en ik zou willen dat iedereen die de zorg voor de opvoeding van de jeugd op zich genomen heeft, hieraan in een vroeg stadium aandacht zou schenken. Hij had vastgesteld dat - meer nog dan de zo edele vorm van schilderen met verf en penseel - het tekenen (de term is van C. Plinius^o), dat geschiedt met krijt of stift en een enkele keer ook wel met een penseel, in heel veel situaties onmisbaar is, en in geen enkele situatie helemaal zonder nut. Als wij ons in enigerlei vorm met wiskunde zouden bezighouden, dan zouden wij het nut van de geoefende hand en de stift bemerken. Ingeval wij op reis gingen, zouden wij ons veel schrijfwerk besparen als wij de kunst verstonden om de bezienswaardigheden ter plekke in een schets vast te leggen.

Zo deed mijn vader eerst een vergeefs beroep op de hulp van de hoogst begaafde kunstenaar Jacob de Gheyn, wie het toen al voor de wind ging en die daarom niet veel zin meer had om nog les te geven. Toen viel zijn keuze op Hendrik Hondius, onder wiens leiding wij kennis moesten maken met de eerste beginselen van de tekenkunst. Hondius was een goed mens en zijn zacht karakter maakte hem voor ons, welopgevoede jongelui, tot een geschikt leermeester. In zijn eigen specialisme, dat moet ik er uitdrukkelijk bij zeggen, was hij ook zeer kundig, maar dat

was niet het geval met wat wij nu juist nodig hadden. Ik bedoel de kunst om elke vorm en elke houding van mens en dier, om de contouren van bomen en stromen, van bergen en andere landschapstaferelen snel in een luchtige, fleurige en levensechte tekening weer te geven. (In deze kunst staan onze Nederlanders momenteel op een peil dat nog door niemand ooit bereikt is, zelfs niet door de antieken.) Iedereen echter die hetzij in het burgerlijke, hetzij vooral in het militaire leven, een taak op zich neemt waarvoor hij de aanleg mist zal bedrogen uitkomen en zichzelf alleen maar teleurstellingen bezorgen.

Onze Hondius nu had een manier van graveren die afweek van de algemeen gangbare methode. Zijn graving was harder, zijn tekening stijver en meer geschikt om zuilen, marmer en onbeweeglijke onderdelen van gebouwen weer te geven. In de weergave van losse en beweeglijke voorwerpen, zoals gras, bladeren, struiken of vervallen ruïnes in al hun vormeloze pracht was er weinig schoonheid mee te bereiken. Toch acht ik de drie maanden die ik, als ik mij goed herinner, aan Hondius' lessen heb besteed, geen volledig verloren tijd. Er was een element in zijn werkwijze dat voor de beginnening heel nuttig was, namelijk zijn methode (waarover men beslist niet laatdunkend moet doen) om de ledematen van het menselijk lichaam stuk voor stuk op ware grootte of iets vergroot te laten uittekenen. Daarna leerde hij ons combinaties te maken en tot een afgeronde voorstelling te komen,^o eerst van een kind, dan van een volwassene en tenslotte van een groepje van drie of vier personen op één vel. Hij bleef er almaar op hameren dat het onmogelijk was om een levend wezen in het klein weer te geven, als men niet eerst met behulp van zulke anatomische studies een precieze kennis der afzonderlijke ledematen had verworven. Dus ook op dit terrein was het eerste onderricht niet zonder betekenis. Mijn verdere vorderingen laten zich tot mijn voldoening gemakkelijk illustreren aan de hand van de voorbeelden die in mijn schetsboeken bijeengebracht zijn. De oogst is van dien

aard, dat deze de serieuze kritiek van de kenners kan doorstaan, zelfs als men er geen rekening mee houdt dat het om werk uit mijn vroege jeugd gaat. Ze hebben dan ook bij velen bewondering gewekt. Waarom zal ik niet ronduit spreken over datgene wat mij tot eer strekt? Ik heb mij immers tot taak gesteld verslag te doen van mijn ondeugden zowel als van mijn deugden, als waren het die van een ander.

Het meer verheven genre van tekenen, waarvan boven sprake was, heb ik sindsdien al naar gelang de lust en de omstandigheden incidenteel beoefend. Buiten medeweten van mijn vader, die daar niet erg voor geweest zou zijn omdat het te veel van de studie kon afleiden, ben ik vier jaar later overgegaan tot het schilderen in kleur. In diezelfde periode begon evenwel mijn oogandoening zich voor het eerst te openbaren. Bovendien maakte ik een aanvang met de rechtenstudie.^o Ik heb dan ook maar een of twee paneeltjes gemaakt, maar ik herinner mij dat die bij mijn ouders in de smaak vielen. Ik geloof dat ze nog deel uitmaken van het huisraad van mijn moeder.

Het meer verfijnde schilderen in waterverf dat wij miniatuurkunst noemen, ben ik pas veel later gaan beoefenen, onder leiding van mijn familielid Jacob Hoefnagel, die ik al eerder, in het begin van dit geschrift, ter sprake heb gebracht. Een bewijs voor mijn prestaties op dit terrein vormen de vele schilderijtjes, die ik van tijd tot tijd onder mijn vrienden uitdeelde en die mijns inziens terecht bewaard worden. De meeste heb ik afgestaan aan Hollandse vrienden, enkele aan Engelse. Mijn vrouw heeft er een gekregen, waarop nog gedichtjes gemaakt zijn in de tijd dat de meisjes Visscher en ik in dat soort speelsigheden met elkaar wedijverden. De voorstelling bestaat uit een paar hazelnoten, een kaarsstomp, een tabakspijp en, als ik het wel heb, een nogal forse vlieg. Ik had dit alles zo natuurgetrouw weergegeven, dat het mij oprechte complimenten opleverde, niet alleen van Hoefnagel en alle anderen die het gezien hebben, maar zelfs van de De Gheyns, die met complimenten bepaald niet gul zijn.

Overzicht van de hedendaagse Nederlandse schilderkunst: De Gheyn sr. en De Gheyn jr.

Nu de naam van deze mannen, met wie ik in zeer nauwe vriendschap verbonden ben (ik ben altijd gaarne uit op vriendschap met beroemdheden), hier gevallen is, wil ik in luttele bewoordingen mijn oordeel over hen geven. Ik wil namelijk graag wat uitvoeriger stilstaan bij de schilderkunst, die mij altijd zo dierbaar is geweest, en een overzicht geven van de meest vooraanstaande kunstenaars, allen tijdgenoten en de meesten ook zeer goede vrienden van mij.

In de eerste plaats was het De Gheyn sr., wiens kunst mijn grootste waardering heeft genoten. Als mijn meer dan gewone genegenheid nog niet voldoende zou blijken uit de ononderbroken vriendschap die ik hem zijn leven lang toedroeg, dan heb ik haar in elk geval afdoende bewezen in zijn stervensuur. Toen zijn ziekte de laatste fase was ingegaan en het moment daar was dat hij zijn voortreffelijke geest aan zijn Schepper moest teruggeven, heb ik hem uit oprechte zorgzaamheid en zonder dat iets mij daartoe verplichtte, terzijde gestaan.^o En zoals bij dat moment gepast was, heb ik hem in een christelijk vermaan toegesproken.

Zijn artistieke bedrevenheid was, wat de jaloezie van anderen daarop ook mag afdingen, van een volkomen uitzonderlijk niveau. Ik geloof niet dat men gemakkelijk iemand vindt die kon bogen op zo'n alzijdige kundigheid op het gebied van de schilderkunst als zodanig en van de ermee verbonden vaardigheden. In de gewone tekenkunst, of hij nu werkte met pen, krijt of houtskool, deed hij voor niemand onder. In het graveren, dat hij in zijn jeugd deed maar later opgaf, benaderde hij meer dan wie ook het peil van zijn leermeester Goltzius. Als ik hun beider portretten in ogenschouw neem, heb ik de grootste moeite om uit te maken wie van de twee de beste is. De moderne manier van etsen werkt, evenals die van vroeger, met de naald op met

was bestreken platen. Het concept is te danken aan de stift, maar dat kon pas tot ontwikkeling komen door het zogenaamde koningswater, een Italiaanse vinding, als ik mij niet vergis. De Gheyn nu was de eerste die door zijn meesterschap de aandacht op de charme van deze kunstvorm vestigde en haar een unieke glans gaf. Ik heb Claes Visscher uit Amsterdam, zelf ook een eminent etser, wel eens horen beweren, dat hij zijn eigen vaardigheid enkel en alleen te danken had aan een vroeg werk van De Gheyn sr. Daarop waren de Emmausgangers, samen met de door hen niet herkende Christus, afgebeeld tegen de achtergrond van een allerlieftlijkst landschap. Als miniaturist (met excuses voor dit woord, dat deze nieuwe materie met zich meebrengt) deed hij niet onder voor onze Hoefnagel, evenmin als voor de Italianen of voor de beroemde Oliver uit Engeland. Van deze laatste heb ik heel wat verbluffende werken gezien bij zijn even begaafde zoon in Londen,^o en ook elders.

De Gheyns weergave van bloemen en bladeren, de belangrijkste stof voor deze kunstvorm, maar ook van het menselijk gelaat en van tal van andere voorwerpen, was onvoorstelbaar gracieus, elegant en subtiel. Toen zijn artistiek talent zijn hoogtepunt bereikt had, blonk hij uit in het nu algemeen gangbare werken met olieverf. Ontelbare en, zo kan ik eraan toevoegen, onvergelykelyk mooie werken bewijzen dat hij niet vaak in iemand zijn meedere hoofde te erkennen. Bij de uitbeelding van menselijke figuren en van andere levende wezens heeft hij niet altijd beantwoord aan de verwachtingen der kenners en ook niet aan die van mij, dat geef ik toe. Maar als het om levenloze voorwerpen ging, zoals boeken, papier en allerlei andere gebruiksartikelen, dan overtrof hij iedereen. Als hij zich aan het schilderen van bloemen wijdde, een van zijn favoriete thema's, dan was hij door niemand ook maar bij benadering te evenaren. Ja, de beide beroemdheden Brueghel en Bosschaert heeft hij eens en voorgoed van de zegepalm beroofd.

Verder had hij zich verdiept in het mooiste onderdeel van de

optica, de regels van de scenografie, bij ons perspectief genoemd. Voor de volmaakte schilder is dit een absolute eis. Hij heeft hier heel wat geheimen afgekeken of zelf bedacht, die de praktijk ten goede kwamen, maar, zoals ik al aangaf, hij was er de man niet naar om dat zomaar aan anderen door te geven.

De Gheyn bezat een heel precieze kennis van de regels van de architectuur, zoals de oudheid die heeft gecanoniseerd en overgeleverd en hij beschikte over de gave deze trefzeker en stijlvol in de praktijk toe te passen. Om die reden genoot hij vooral in de krasse nadagen van zijn leven de gunst van prins Maurits. Hoewel deze grote krijgsman zijn leven lang niets van bouwen had willen weten, begon hij toch in zijn laatste levensjaren op bescheiden schaal activiteiten te ontwikkelen, die beloften leken in te houden voor grote monumentale bouwprojecten, gesteld dat hij was blijven leven. Een van de resultaten is het stadspaviljoen, dat hij liet verrijzen nabij het paleis in Den Haag, in de tuin die hij eveneens zelf had laten aanleggen.^o Daarvoor maakte hij vooral gebruik van de adviezen en de hulp van De Gheyn. Tot dan toe had deze zijn geest met veel ingewikkelder bezigheden geplaagd, en daarom gunde hij zich gaarne de welkome verpozing van deze plezierige opdrachten. Zijn aanwijzingen voor verfraaiingen met pergola's, bloemperken, fonteinen en meer van dergelijke kostelijkheden vielen zeer in de smaak bij zijn heer en waren voor hemzelf ook niet onvoordelig, omdat hij een uitermate riant bezoldiging genoot, eerst van Maurits en daarna van mijn vereerde prins Hendrik.

Een zeer vernuftig project met rotsen die uit het water opstegen, in Italiaanse trant, heeft De Gheyn niet meer afgemaakt. Het werk met de bijbehorende beloning werd overgedragen aan zijn enige zoon Jacob. Deze hoogst begaafde jongeman doet zijn vader, zo hij al diens mindere mocht zijn, in elk geval geen oneer aan. Van jongs af aan was hij ingewijd in de bezigheden van zijn vader en nog voor hij de volwassen leeftijd had bereikt,

schiep hij met pen, krijt of verf zulke heerlijke werken dat hij zich toen al met de grootste kunstenaars kon meten. De indruk op zijn tijd was overweldigend en hij wekte verwachtingen waarop heel Italië jaloers kon zijn. Altijd als ik aan dat veelbelovende en voorspoedige begin terugdenk, windt het mij zichtbaar op dat iemand daar zo nonchalant mee heeft kunnen omspringen; dat iemand die klaarblijkelijk in Nederland geboren werd ten einde voor eeuwig een parel te zijn aan de kroon van zijn vaderland, zijn talent zo kan begraven en kan inslapen in een onvruchtbaar en eerloos nietsdoen. Bijna zou ik zeggen: dat is nu het resultaat van te veel materiële welstand. Tot nu toe, zo meende ik, stond alleen armoede de ontplooiing van het genie in de weg. Tegenwoordig echter wordt het verstikt door een teveel aan welvaart. Toch geef ik de hoop niet op, dat gij, voortreffelijkste mijner vrienden, u weer zult richten op het zaaiveld waar de kiemen voor de roem sluimeren, ik bedoel op uw eigen geniale begaafdheid; dat gij wijzer wordt en zult bedenken hoeveel beter het is uw ledige uren aan iets anders te besteden dan aan nietsdoen. Dan zal de geest uw drijfveer zijn om deze edelste kunst weer te gaan beoefenen.

Hendrik Goltzius en anderen

Ik zou er prat op kunnen gaan dat ik behalve onze vrienden De Gheyn ook Hendrik Goltzius persoonlijk gekend heb, maar toen was ik nog een kind en niet in staat tot een oordeel over de wondere werken die hij in zijn leven gemaakt heeft. Als ik mij goed herinner, ben ik in Haarlem, waar hij woonde, samen met mijn broer een keer toevallig bij hem aan huis geweest, waar hij mij enkele werken liet bewonderen. Maar dat terzijde. Ik daag heel de wereld uit om mij onder de hemelhoog geprezen handen der graveurs er een aan te wijzen, die de hemel meer verdiend heeft dan de zijne. Het zou te lang duren en ook niet zinvol zijn om al de werken die hij gemaakt heeft te bespreken.

Wie dit wonderbare genie langs de kortste weg wil doorgronden, moet zijn De Geboorte des Heren en Het Lijden des Heren^o bekijken, getuigenissen van de grootste durf. Wat kenmerkend is voor Albrecht Dürer, Lucas van Leyden en...^o genieën die hun weerga niet kennen, heeft hij in die werken zo knap tot uitdrukking gebracht, dat men zou denken dat deze kunstenaars in hem weer op de wereld zijn teruggekeerd. Overall heeft hij er de grootste kenners van deze kunst mee om de tuin geleid. Voor deze kunstenaar is werkelijk geen bewondering groot genoeg. Helaas heeft zijn uitmuntende faam tijdens zijn leven door twee factoren schade opgelopen: zijn gebrekkig talent als schilder en de waanzin van de alchimie. Het zal velen *paradoxaal* in de oren klinken, dat hij de uitmuntende naam die hij met zijn graveerwerk verwierf weer goeddeels teniet deed met zijn schilderwerk. En wat de tweede factor betreft, de alchimie: deze heeft hem niet alleen zijn vermogen, maar ook zijn oog gekost.

Cornelis van Haarlem, leeftijd- en stadgenoot van Goltzius, betoon ik voldoende eer door hem in één adem met deze te noemen. Gelet op het peil dat de kunst nu heeft bereikt, mag hij het lot dankbaar zijn dat hij niet dertig jaar later is geboren. In zijn eigen tijd gold hij als een beroemdheid, maar in onze tijd zou hij nauwelijks enige waardering gevonden hebben. Toch steeg hij als kunstenaar boven de middelmaat uit en hoeft het vaderland zich niet voor hem te schamen.

Hendrik Vroom heeft met zijn vroege geboorte hetzelfde geluk gehad. Als maker van zeestukken had hij een grote naam, maar hij wordt nu door Porcellis en zelfs door de andere minder bekende schilders in dit genre zozeer overvleugeld, dat ik hen nauwelijks in één adem durf te noemen.

De landschapschilders, zoals ik de schilders wil noemen die zich hoofdzakelijk toelekken op het schilderen van bossen, weiden, bergen en dorpjes, zijn in de huidige Nederlanden zo ontzaglijk rijk vertegenwoordigd en van zo'n hoge kwaliteit, dat

het een compleet boekje zou vergen om ze elk afzonderlijk te behandelen. Ik laat hun faam, die bij mannen als Poelenburgh Uttenbroeck en Van Goyen werkelijk niet gering is, liever voor zichzelf spreken en noem hier slechts twee representanten, namelijk Jan Wildens en Esaias van de Velde. Ik stel deze twee praktisch op één lijn met Paulus Bril, die ook uit de Nederlanden afkomstig is, maar in het buitenland is gestorven. Je zou bijna zeggen dat de stukken van deze bijzonder knappe schilders alleen maar in zoverre van de realiteit verschillen, dat de warmte van de zon en de koelte van het briesje er niet op te voelen zijn.

Even talrijk en misschien wel even succesvol zijn in deze tijd in de Nederlanden de schilders die ik gewoonlijk de historieschilders noem, al is die term misschien niet zo goed gekozen. Ik denk hier aan de Amsterdammers Pieter Isaacsz, Lastman en Pijnas en aan de Utrechtenaren Bloemaert, Honthorst, Ter Brugghen en Van Baburen. Verder noem ik de namen van de Haagse Evert van der Maes en de Antwerpenaren Snijders, de dierenschilder,^o en Abraham Janssens, Van Dyck en andere kunstenaars, de meesten zeer getalenteerd en mij persoonlijk bekend.

Rubens

Maar een van de zeven wereldwonderen is voor mij de vorst, de Apelles onder de schilders, Peter Paul Rubens. Wat hierboven^o werd geprezen in de Macedoniër Pamphilus, geldt ook voor hem: hij is een schilder 'die thuis is in alle wetenschappen'. Door hem voor de staatsdienst in te zetten, hebben de Spaanse landsheren laten zien dat deze man voor meer was geboren dan alleen de schildersezal. Toen hij in brede kring grote roem had verworven en ruimschoots zijn aandeel geleverd had in de esthetische bevrediging van de mensen, gelastten zij hem de gaven van zijn goddelijk talent ten dienste te stellen van het

algemeen nut.

De jaloezie van de Italianen bleef Rubens natuurlijk niet bespaard. Ja, God betere het, zelfs de Engelsen, die zich door de aankoop van een paar buitenlandse doeken al competent wanen om over hem te oordelen, laten zich niet onbetuigd. Hoe vaak echter heeft zijn zonlicht deze schaduwen weer verdreven. Ik voor mij ben er steeds van overtuigd geweest dat er, ook buiten de Nederlanden, niemand is en ook niet gauw zal komen, die zich met hem zou kunnen meten in de brede scala van onderwerpen, de uiterst gedurfde gratie der vormen of de volmaakte veelzijdigheid in alle genres van de schilderkunst. Immers ook in de landschapjes, die hij kort geleden maakte, toen de pest hem dwong de stad voor het platteland te verruilen, houden overvloedige produktie en schoonheid weer gelijke tred. Als je op schrift zou inventariseren wat hij in zijn eentje met zijn penseel heeft gemaakt, hoe dik zou zo'n boek al niet worden! Trouwens, niemand anders dan Rubens zelf lijkt mij daartoe in staat. Hoe dikwijls heb ik niet gewenst dat hij de wereld zou verblijden met zo'n catalogus van zijn werk, het beste beeld dat men zich van hem zou kunnen vormen. Had ik de vriendschap met hem kunnen cultiveren, iets wat het ongelukkige tijdsgewricht tot nu toe heeft verhinderd, dan zou ik hem dat steeds hebben voorgehouden.

Van zijn vele schilderijen is er een, dat mij altijd is bijgebleven. Dat kreeg ik een keer te zien bij mijn vriend Nicolaas Sohier, in diens prachtig ingerichte huis in Amsterdam. Daarop is het afgehouden hoofd van Medusa^o geschilderd, omkranst door slangen die uit haar haar ontspruiten. Het gelaat van de wonderschone vrouw heeft zijn gratie nog bewaard, maar tegelijk wekt het afgrijzen door de zojuist ingetreden dood en door de krans van afzichtelijke slangen. De combinatie is zo geraffineerd uitgevoerd, dat de toeschouwer door de plotselinge confrontatie (normaal is het schilderij namelijk afgedekt) geschokt wordt, maar tegelijk de ontroering ondergaat van de

levensechtheid en de schoonheid, waarmee het wrede onderwerp is weergegeven.

Nu ik mij zo lovend uitlaat over iets wat ik liever bij vrienden zie hangen dan in mijn eigen huis, schiet mij het mooie antwoord te binnen van een Teutoonse gezant te Rome.^o Bij een kostbaar schilderij, dat op het Forum Romanum werd tentoongesteld, een voorstelling van een bejaarde herder met zijn staf, vroeg iemand hem of hij enig idee had van de waarde. Met de onbevangenheid die dat volk eigen was, antwoordde hij dat hij zo'n man in het echt nog niet voor niets wou hebben. Ik heb geen boodschap aan de critici die de schoonheid van iets afmeten aan het afgrijzen dat ervan uitgaat. Als iemand mij moord en doodslag wil bezingen met hetzelfde mooie stemgeluid, waarmee hij vrolijke en komische situaties kan schetsen, dan verzoek ik hem beleefd stof en voordracht beide op mijn smaak af te stemmen. Mooie onderwerpen kunnen bij een minder elegante presentatie nog wel overkomen, maar wat lelijk is, kan nooit door de presentatie tot iets bekoorlijks worden.

Portretschilders; Van Ravesteijn en Van Mierevelt

Tenslotte zijn er nog de schilders (en dat zijn niet de geringsten) die zich met het menselijk gelaat bezighouden. Zij verdienen misschien niet zoveel bewondering, omdat zij al hun krachten concentreren op een enkel uiteinde van het menselijk lichaam. Toch hebben zij een edel en voor het mensdom onmisbaar beroep. Dankzij hen gaan wij in zekere zin niet dood en houden wij als nageslacht contact met ons voorgeslacht. Dat is een genoegen waar ik zeer aan hecht. Ik ken dan ook geen groter plezier dan dat het mij vergund wordt om de geportretteerde gelaatstrekken te aanschouwen van iemand, over wiens levenswandel ik heb gelezen of horen vertellen. Het maakt niet uit of het om een goed of slecht mens gaat. Men kan zeggen wat men wil, maar de gelaatsuitdrukking is een unieke openbaring van

iemands ziel. Ik ben dat meer door eigen ervaring en observatie gaan inzien, dan door aanwijzingen van anderen.

Een uitblinker in het genre was mijn voortreffelijke plaatsgenoot Paulus^o van Ravesteijn en hij is dat nog, al blijft hij enigszins onder zijn niveau sinds hij, lang na zijn terugkeer uit Italië, in zijn nobele en eens zo frisse manier van schilderen weer iets is gaan toelaten van *de oude zuurdesem*,^o iets van de trekken die zijn land van herkomst verraden. Ik heb het een keer meegemaakt dat hij in het huis van mijn vader oog in oog stond met een van zijn eigen vroege werken. Met de hem eigen onbevangenheid bekende hij, dat hij nu niet meer de pretentie zou hebben nog iets te maken dat het zou halen bij zijn jeugdwerken, laat staan dat het deze zou overtreffen.

Maar waarom nog langer blijven staan bij figuren van de tweede rang? Ik kan de rest laten rusten en volstaan met de naam van Michiel van Mierevelt, in dit genre facile princeps. Wie of wat deze naam betekent, is genoegzaam bekend, niet alleen in Delft, Holland, de Nederlanden of Europa, maar, zo dunkt mij, in heel de wereld. Zeker, onze voorouders hadden Holbein en Pourbus en anderen, mijn hemel, allen figuren die eeuwige roem verdiend hebben. Onze Van Mierevelt echter, die hen over de gehele linie evenaart, stijgt naar mijn smaak in één opzicht nog boven hen uit. Niemand heeft namelijk ooit kunnen constateren, dat hij niet zichzelf was, dat hij zijn doel uit het oog verloor, dat hij, zoals dat heet, van zijn spoor afweek. Maar al te vaak zie je portretschilders in overdreven ijver de eigen beperkte aanleg en de realiteit geweld aandoen en tot iets gekunstelds vervallen. Zij zijn er heilig van overtuigd de natuur in al zijn eenvoud te imiteren, maar in feite zetten zij haar een masker op. De ogen krijgen een woeste levendigheid, de neus een starre gezwollenheid, de mond een gemaakte charme alsof hij zo zou kunnen gaan spreken, de hals en de borst een hoe dan ook onmogelijke verdraaiing, zodat de geportretteerde die het bekijkt, zichzelf in zijn eigen portret moet

zoeken en de indruk heeft ‘dat het verhaal wel over hemzelf gaat, maar een andere titel heeft gekregen.’⁹⁰ Inderdaad, hoe waar is Seneca's uitspraak over de nabootsing: ‘De afbeelding blijft altijd achter bij de realiteit.’⁹⁰ In dit verband citeer ik daarom altijd graag de bekende woorden van Tacitus: ‘Tussen kunst en bedrog loopt blijkbaar slechts een dunne scheidslijn.’⁹⁰ Als iets namelijk met overmatige ijver gedaan wordt, wordt het tenietgedaan, en als iets precies naast de deugd ligt, wordt het ondeugd.

Bij Van Mierevelt ligt de kunst geheel op één lijn met de natuur en de hele natuur ligt vervat in zijn kunst. De oorzaak hiervan laat zich gemakkelijk raden. Als iedereen deed wat hij doet, zou er tegenwoordig minder verwarring en minder ondoorzichtigheid zijn. Hij zoekt de werkelijkheid en omdat het uiterlijk van de werkelijkheid, zoals wij al zeiden, simpel is, vindt hij haar, doordat hij haar haar eigen gewaad laat en haar vrij houdt van alles wat vreemd is. Terzelfder tijd is zijn eigen inbreng als kunstenaar van het hoogste gehalte. Met name de zachtheid van het vlees, die men zelden tot uitdrukking brengt, weet hij met een schier onnavolgbare trefzekerheid weer te geven. Let men op 's mans verdere manier van doen, dan ziet men daarin zijn trant van schilderen weerspiegeld. Bij de behandeling van moeilijke onderwerpen is zijn optreden, zijn houding en zijn taalgebruik eenvoudig. Met opzet verschuilt hij zich achter een masker van onwetendheid en de deskundigen maakt hij het daarmee knap lastig.

Voor alles wat de mens aangaat, is er een tijd van groei, van stilstand en van achteruitgang. Zo is ook deze reus reeds lang de fase van de neergang ingegaan en geldt voor hem wat ik zei van Van Ravesteijn, dat hij het werk, gemaakt in de kracht van zijn leven, eerder bewondert dan dat hij het nog evenaart; overigens nog altijd met dien verstande, dat hij onder alle schilders de zegepalm blijft dragen en zelfs bij de afname van zijn capaciteiten nog bewijst hoezeer hij superieur was aan de knapste schil-

ders uit alle eeuwen. Ik kan dan ook niet anders dan wensen dat wij hem nog lang mogen behouden, zelfs nu hij zijn roem en zijn talenten heeft overleefd. Ik beschouw het als een eer tot zijn beste vrienden te behoren.

Rembrandt en Lievens

Met opzet heb ik bij deze parade een jong en edel Leids schildersduo onvermeld gelaten. Als ik zeg dat zij de enigen zijn die het kunnen opnemen tegen de absolute genieën onder de vele eerder genoemde grootheden, zelfs dan doe ik aan de verdiensten van die twee nog niet voldoende recht. En als ik zeg dat zij die genieën spoedig zullen overtroeven, dan vertolk ik slechts de verwachtingen die de beste kenners van hen koesteren op grond van hun verbazingwekkend debuut. Afgaande op hun afkomst, vind ik hen het sterkste bewijs tegen het bestaan van een adel door het bloed. Je hebt wel mensen die alleen bij deze adel zweren, maar ik herinner mij hoe geestig die te kijk gezet zijn door de vinnige Italiaanse satireschrijver Traiano Boccalini, een modern auteur die in een heel zorgvuldige en zuivere stijl schrijft. In een verhaal over de anatomische ontleding van een lijk van een edelman laat hij de aanwezige artsen na een nauwkeurig onderzoek van de aderen eenstemmig verklaren, dat de adeldom niet in het bloed zat, want daarin bleek de man niet van de gewone burger of de boer te verschillen.

Van onze twee schilderjongens was de een de zoon van een gewone burger, een naaldwerker. De ander was de zoon van een molenaar, al was hij beslist niet van hetzelfde meel gebakken. Bij wie zou de mond niet openvallen, als hij achter zulke ploegen de twee wonderen van talent en vaardigheid uit de vore zag opschieten?^o

Vraag ik naar de leermeesters^o uit hun kinderjaren, dan kom ik terecht bij personen die buiten de lagere milieus nauwelijks bekendheid hebben genoten. Door de geringe welstand der

ouders waren de jongens wel aangewezen op leermeesters die niet zo'n hoog leergeld vroegen. Zou men deze leermeesters nu confronteren met hun leerlingen, dan zouden zij dezelfde schaamte voelen als de leraren gevoeld zullen hebben die het eerste onderricht in de dichtkunst gaven aan Vergilius, in de retorica aan Cicero en in de wiskunde aan Archimedes. Maar, het zij gezegd met respect voor ieders eigen capaciteiten en zonder iemand tekort te doen (wat voor belang zou ik daarbij immers hebben?): deze twee danken niets aan hun leermeesters maar alles aan hun aanleg. Als zij nooit een opleiding genoten hadden, maar aan hun lot waren overgelaten en op een toevallig moment door de drang tot schilderen gegrepen zouden zijn, dan zouden zij naar mijn overtuiging dezelfde hoogte bereikt hebben als nu. Het is onjuist te denken dat zij het door de leiding van anderen zo ver gebracht hebben.

De eerste, die ik typeerde als de zoon van een naaldwerker, heet Jan Lievens, de andere, wiens wieg in de molen stond, Rembrandt. Beiden zijn nog zonder baard en aan hun gezicht te oordelen meer kind dan jongeman.^o Het ligt niet in mijn macht en het is ook niet mijn bedoeling hen elk afzonderlijk op hun werken en hun inzet te beoordelen. Evenals hierboven van Rubens, zou ik vooral ook van deze twee willen dat zij zorgden voor een inventaris van hun werken, voor een beschrijving van hun schilderijen. Daarin zouden zij, na een bescheiden verantwoording van hun werkwijze, bij al die schilderijen moeten aangeven (ter bewondering en tegelijk ter lering voor alle komende generaties) hoe en waarom zij ze hadden ontworpen, gecomponeerd en uitgewerkt.

Zo voor de vuist weg durf ik wel te stellen dat Rembrandt in trefzekerheid en levendigheid van emoties de meerdere is van Lievens. Omgekeerd wint deze het door een grootsheid in vinding en in gewaagdheid van onderwerpen en vormen. Al wat zijn jonge geest nastreeft moet groots en verheven zijn. Liever nog dan zich aan de ware grootte van het afgebeelde te houden,

geeft hij zijn afbeelding een groter formaat.

Rembrandt daarentegen concentreert zich graag vol overgave op een klein schilderij en bereikt in het kleine een resultaat, dat men in de grootste stukken van anderen tevergeefs zal zoeken. Als voorbeeld noem ik het schilderij van het berouw van Judas,^o die de zilverlingen, de prijs voor de onschuldige Heer, terugbrengt bij de hogepriester. Zet daarnaast heel Italië, ja, alles wat er vanaf de verste oudheid aan wonderen van schoonheid is overgebleven. Het gebaar van die ene tot wanhoop vervallen Judas (om van al de andere indrukwekkende figuren op dit ene schilderij maar te zwijgen), die ene uitzinnige Judas die het uitschreeuwt, die smeekt om vergiffenis, die echter geen hoop meer heeft en in wiens gezicht alle sporen van hoop zijn uitgewist; de blik verwilderd, de haren uitgerukt, de kleren gescheurd, de armen verwrongen, de handen tot bloedens toe ineengeknepen; in blinde opwelling is hij op zijn knieën neergevallen, heel zijn lichaam gekronkeld in deerniswekkende afzichtelijkheid. Dit geheel zet ik naast al de schoonheid, die door de eeuwen is voortgebracht. Dit wil ik de naïevelingen voorhouden, die willen beweren (en ik heb ze daarvoor al eerder gekapitteld) dat er nu niets meer wordt geschapen of in woorden uitgedrukt, wat de oudheid niet al eerder had uitgedrukt of geschapen. Ik houd staande: bij geen Protogenes, Apelles of Parrhasius is ooit opgekomen of zou, mochten zij op aarde terugkeren, ooit kunnen opkomen wat door een jongen, door een Hollander, door een molenaar die nog geen baard heeft, in één mensensfiguur is bijeengebracht en in zijn totaliteit weergegeven. Verbazing overvalt mij als ik dit zeg. Hulde, Rembrandt! Troje, ja, heel Azië overbrengen naar Italië^o is een geringere prestatie dan de hoogste eretitel van Griekenland en Italië overdragen aan de Hollanders, en dat door een Hollander die zich nog nauwelijks buiten de muren van zijn geboortestad gewaagd heeft.

Ik denk dat ik hierboven de eigen aard van Lievens terloops

al voldoende heb aangegeven. Hij is een jongeman van grote geestkracht en als hem tijd van leven gegeven wordt, mag men de grootste verwachtingen van hem hebben. In allerlei zaken heeft hij een scherp en diepgaand inzicht, rijper dan dat van een volwassen man, zoals ik bij gesprekken meer dan eens heb kunnen vaststellen. Mijn enige bezwaar geldt doorgaans zijn onbuigzaamheid, die voortspuit uit een overmatig zelfvertrouwen. Elke kritiek wordt door hem dan ook ofwel vierkant afgewezen ofwel, als hij de juistheid ervan erkent, kwalijk verdragen. Die slechte eigenschap, die op elke leeftijd schadelijk is, is in de jeugd eenvoudig funest. Immers, *een klein beetje zuurdesem verzuurt het hele deeg*.^o En alwie *sterk* behept is met de ondeugd die veel op deze slechte eigenschap lijkt, *'misleidt zichzelf'*, naar het woord van de Schrift.^o Het getuigt van grote wijsheid om te beseffen dat God, zoals de dichter zegt, 'met spaarzame hand een ieder heeft gegeven wat toereikend is',^o maar dat nooit iemand alles gekregen heeft; en om bijgevolg iedereen tegemoet te treden, wie het ook is, met een ontvankelijk hart en een leergierig verstand, in de overtuiging dat er van wie dan ook altijd iets te leren valt.

Afgemeten aan zijn leeftijd is de produktie van de illustere jongeman immens. Als je de maker naast zijn schilderijen zet, kun je nauwelijks geloven dat zo'n onaanzienlijk boomstammetje zoveel vruchten kan dragen. In het schilderen van het menselijk gelaat heeft hij een wonderbaarlijke hoogte bereikt. Wie die sterke, ontembare geestdrift, die in vermetele ambitie de hele natuur poogt te bestrijken, zou kunnen afremmen en de geniale schilder ertoe brengen zich te concentreren op dit lichaamsdeel, waarin de essentie van de mens naar geest en lichaam op wonderlijke wijze is samengebald, zou hem een goede dienst bewijzen. In wat wij gewoonlijk historiestukken noemen zal de kunstenaar, hoe wonderbaarlijk begaafd hij ook mag zijn, de levendigheid en vindingrijkheid van Rembrandt namelijk niet gauw evenaren.

Bij onze Prins hangt een schilderij van een soort Turkse vorst met een Hollands hoofd, bij Brouart een portret van een oud en gerimpeld gezicht zoals men een filosoof geeft. De Gheyn heeft, meen ik, een paar jongensportretten en Sohier heeft diverse portretten die de schilder al enige tijd geleden heeft gemaakt, toen hij nog een leerjongen was. Het zijn werken van ongekende waarde en van weergaloze artisticeit. Laten wij hopen dat wij de maker nog lang mogen behouden.

Ik moge terloops vermelden dat ik een keer samen met mijn broer bij hem geweest ben, toen hij mij nog niet kende. Onmiddellijk kreeg hij zin om mijn gezicht te schilderen. Ik verzekerde hem dat ik hem daartoe graag de gelegenheid wilde geven, als hij naar Den Haag wilde komen en een poos bij mij wilde logeren. Zijn verlangen was zo onweerstaanbaar, dat hij al na een paar dagen kwam aanzetten met de verklaring dat hij vanaf dat eerste moment 's nachts niet meer had kunnen slapen en overdag zo in de war was geweest dat hij niet had kunnen werken. Zo onafgebroken was mijn beeld hem bijgebleven, dat hij niet langer meer kon wachten om zijn geestdrift te bevredigen. Het effect van zijn verbeeldingskracht was des te merkwaardiger, omdat hij zich doorgaans moeilijk en slechts met tegenzin liet overhalen iemand poserend te portretteren. Omdat het al winter was en de dagen kort waren en ik bovendien vanwege drukke werkzaamheden maar weinig tijd had om te poseren, nam hij er genoegen mee mijn kleren en mijn blote handen te schilderen (en dat op een werkelijk zeer fijnzinnige manier) en het gezicht tot het begin van de lente uit te stellen. Ook daarvoor kwam hij lang voor de afgesproken datum aanzetten. Toen hij het werk af had, sprak er zo'n enthousiasme uit, dat ik de uitmuntende maker ervan de eer heb aangedaan het voor altijd een plaats te geven onder mijn dierbaarste kostbaarheden.^o Van Mierevelt en talloze anderen kijken er dagelijks met de grootste bewondering naar. Wel zijn er mensen die vinden dat in het peinzende gelaat de levendigheid van mijn

geest minder goed tot uitdrukking komt, maar daarop moet ik zeggen dat dat de schuld is van mijzelf. Ik was in die periode verwickeld in een ernstige en nogal belangrijke familieaangelegenheid, en zoals dat gaat, lieten de zorgen die ik probeerde voor mij te houden zich duidelijk aan mijn gezicht en ogen aflezen.

Op één punt heb ik echter ook kritiek op de beroemde jonge mannen, van wie ik in mijn verhaal haast niet kan afstappen. Zoals ik Lievens al heb verweten, zijn zij nogal zelfverzekerd en hebben zij het tot nog toe niet nodig gevonden om een paar maanden uit te trekken voor een studiereis door Italië. Dat is natuurlijk dat vleugje onverstand bij figuren die voor het overige zo geniaal zijn. Als iemand hun dat uit het jonge hoofd kon praten, werkelijk, hij zou daarmee het enige nog ontbrekende element aandragen voor de vervolmaking van hun artistiek vermogen. Wat zou ik het op prijs stellen als zij kennis zouden maken met een Rafael en een Michelangelo en de moeite zouden nemen hun ogen te laven aan de scheppingen van zovele reusachtige geesten! Hoe snel zouden zij dat alles beter kunnen en de Italianen redenen geven naar hun eigen Holland te komen. Deze mannen, geboren om de kunst ten top te voeren, kenden zij zichzelf toch beter!

Laat ik ook het voorwendsel noemen waarachter zij zich graag verschuilen en waarmee zij hun geringe mobiliteit rechtvaardigen. Zij zijn nu, zo zeggen zij, in de kracht van hun jaren en daar moeten zij in de eerste plaats van profiteren; zij hebben geen tijd te verdoen aan verre reizen. En bovendien, de beste Italiaanse schilderijen, in het genre dat tegenwoordig bij koningen en vorsten boven de Alpen het meest geliefd is en verzameld wordt, moet men buiten Italië zoeken. Wat je ginds met veel moeite her en der verspreid opspoort, krijg je hier in overvloed te zien, tot verzadigens toe.

Ik laat het in het midden in hoeverre dit excuus geldig is. Ik voel mij gedrongen te verklaren dat ik een dergelijke toegewijd-

heid en volharding nog bij geen groepering van mensen, bij geen bezigheid en bij geen leeftijd ooit heb waargenomen. Want waarlijk, *zij buiten hun tijd uit.*^o Dit is het enige wat voor hen telt. Het wonderlijkste is nog dat zelfs de onschuldigste genoegens van de jeugd door hen als tijdverlies worden afgedaan. Het deert hen zo weinig, dat je zou denken met bejaarden te doen te hebben, die zat van jaren zijn en al die onbeduidendheden allang achter zich hebben. Deze onvermoeibare volharding in noeste arbeid mag snel tot grote resultaten leiden, toch heb ik vaak gewenst dat de uitmuntende jonge mannen zich hierin wat zouden matigen en ook rekening zouden houden met hun gestel, dat door hun zittend leven nu al niet zo sterk en robuust is.

Torrentius

Ik denk dat de geïnteresseerden in de schilderkunst die deze bladzijden lezen, bij voorbaat van mij verwachten dat ik Johannes Torrentius niet onbesproken laat. Ik popel dan ook om aangaande zijn schilderkunst zonder verdere omhaal van woorden te verklaren, dat de man naar mijn idee in de weergave van levenloze voorwerpen een mirakel lijkt. Ik geloof niet dat er snel iemand zal komen, die in staat is om voorwerpen van glas, tin, aardewerk en ijzer, die een bepaald soort glans hebben en die men tot nu toe eigenlijk te moeilijk achtte voor het penseel, met zoveel uitdrukingskracht en met zulke subtiele schoonheid af te beelden. Het is mij bekend dat het mateloze enthousiasme over dit werk bij het grote publiek (zoals dat nu eenmaal gaat bij iets wat nieuw is) de afgunst van De Gheyn sr. heeft opgewekt. De oude man, wie de eerezucht ook niet helemaal vreemd was, heeft Torrentius zelfs een keer uitgedaagd tot een kunstwedstrijd, omdat hij diens volgelingen met de nodige arrogantie en minachting voor alle andere kunstbroeders had horen opscheppen over hun nieuwe Apelles. Hij heeft het zelfs

bestaan om nog in zijn laatste levensdagen met grote onstuimigheid een werk te maken dat met de wonderwerken van Torrentius vergeleken moest worden. Ik heb hun beider werk echter nooit naast elkaar gezien. Was dat wel het geval geweest, dan nog zou ik mij in deze moeilijk kwestie niet aan een oordeel wagen. Ik houd mijn definitieve mening over hen beiden voor mij, maar ik durf wel te beweren dat er in het werk van De Gheyn niets is dat de kenners qua aanpak en methode voor raadsels stelt. Torrentius echter laat iedereen die vat op zijn werk wil krijgen in het ongewisse en al de discussies over zijn gebruik van een afwijkend soort pigment, olie en, niet te geloven, zelfs penselen, hebben tot nu toe ook niets opgeleverd.

Van deze onzekerheid bij de aarzelende critici is grif gebruik gemaakt. De schilder zelf namelijk, een meesterlijk charlatan, of zijn aanhangers, merendeels grote onbenullen, hebben het onzinnige gerucht de wereld in gestuurd, dat aan het pigment, indien gewreven door zijn welhaast goddelijke hand, harmonieuze klanken ontlokt zouden worden; zo iets dus als de harmonie der sferen, die sommige filosofen van hetzelfde waarheidslievende soort ons hebben willen aanpraten. Zoals vaak gebeurt, kwam het bij zijn aanhang van bijval tot bewondering, van bewondering to verbazing en ten slotte tot het geloof in wonderen. Alsof het de Schrift zelve is, geloven zij het verhaal van hun Heer (dit is de aanspreekvorm die de heilige bedrieger bij hen heeft weten in te voeren) dat hij in een moment van hemelse vervoering ineens met de gave van deze onbekende kunst gezegend werd. Als hier van een eens en voorgoed gegeven inspiratie sprake is, dan moet er zeker iets fout gegaan zijn dat nu juist het belangrijkste aspect van het mysterie betreft. Zijn uitbeelding van mensen en andere levende wezens, waarvoor men eenzelfde waardering wenst als voor zijn eerder genoemd werk, is namelijk zo schandelijk primitief, dat de echte kenners er nauwelijks een blik voor over hebben. Datzelfde gevoel krijg ik zelf ook altijd bij de beschouwing van zijn werk,

hoewel ik beslist geen deskundige ben.

Ik heb geen enkele reden mij op te werpen als de Cato van 's mans levenswandel. Het bestuur van Haarlem is misschien wat al te hard tegen het slachtoffer opgetreden, maar heeft in elk geval aan het licht gebracht dat Torrentius een man is ‘vol zedeloosheid, een berucht verleider en echtbreker’,^o ja, *goddeloos en vol bedrog*;^o dat hij de sekte, die rond hem ontstond, zo gek had weten te krijgen dat zij zijn ondeugden gingen beschouwen als deugden en zijn goddeloosheid lieten omringen met een vorm van religieuze cultus en aanbidding. Ik gebruik termen uit de wereld van het bijgeloof voor het zedeloze gedrag, waarvan ik weet dat het gehuld werd in een waas van religie. Dat ging zelfs zo ver dat er stervenden geweest zouden zijn, die in het wanhopige ogenblik van hun verscheiden Torrentius als hun heiland aanriepen. Huiver bekruipt mij, nu ik dit neerschrijf.

Het is wel vermakelijk om het verdere burgermansritueel te beschrijven. Men zegt dat de Heer, als hij bij de kapper zit, door vier of meer volgelingen met ontbloot hoofd bediend wordt. Zij dragen warm water, handdoek, kam en krultang aan met zoveel slaafse gediensigheid, dat het wel een wedstrijd om een erefunctie lijkt. Met het grootste respect spreken zij ook het woord Heer uit (het Franse^o woord waarmee wij een koning aanspreken). Dat mij dat bevreemdt, is te zwak uitgedrukt: het slaat mij eenvoudig met stomheid. Meer dan eens heb ik volgelingen die mij wat minder dom voorkwamen, gevraagd wat voor iets wonderlijks zij dan toch in de gewone man ontdekten hadden of wat voor zegeningen zij van hem verwachtten, maar ik ben er nog steeds niet achter of er, behalve dan alleen zijn schildertalent, nog iets van bijzondere leer of wijsheid in de man schuilgaat, waarmee hij mensen met althans een beetje gezond verstand terecht zou imponeren. Zij geven toe dat hij buiten zijn moedertaal in geen enkele andere taal of literatuur thuis is en zich nooit aan een gewijde of profane studie heeft

gewijd. En toch zou hij de grootste geleerden in de schaduw stellen en alles weten. Als je het hem zelf vraagt, zul je merken dat hij zichzelf met een soort afwerende bescheidenheid kleineert en met zijn typische, ietwat geaffecteerde manier van spreken zijn onkunde in alles openlijk erkent. Ik heb dat in het huis van mijn vader geconstateerd, toen hij een keer in gezelschap van een aantal mannen van aanzienlijke positie en ontwikkeling dringend bij mij om belet vroeg (men zegt dat mijn naam bij deze opperste filosoof altijd een aangename klank heeft gehad, ook al was ik hem onbekend). Zijn voorwendsel was dat hij mijn optisch instrument wilde zien, waarmee je in een besloten ruimte op een wit vlak de omtrekken kunt projecteren van dingen die zich buiten bevinden. Van dat instrument van grote precisie, dat ik kort tevoren van Drebbel uit Engeland had meegebracht, maakte ik toen namelijk graag gebruik, tot groot genoegen ook van andere schilders. Torrentius nu, die overal pronkte met zijn reeds genoemde nederige bescheidenheid en zijn beleefde manieren, keek met geveinsde verwondering naar de dansende figuurtjes en vroeg mij of die mensjes die hij op het vlak zag buiten het vertrek ook in levenden lijve aanwezig waren. Ik antwoordde onmiddellijk bevestigend op zijn vraag en was uiteraard meteen druk in de weer om de vrienden met een keur aan bezienswaardigheden te vermaken. Maar zodra zij weg waren, dacht ik terug aan de onnozele vraag en de gespeelde onwetendheid van iets wat tegenwoordig iedereen weet. De verdenking bekwam mij, dat hij heel goed op de hoogte was van die uitvinding, maar dat hij de indruk had willen wekken dat niet te zijn. Onder bijval van de De Gheyns heb ik later zelfs durven stellen, dat de sluwe vos juist met behulp van dit instrument bij het schilderen het effect bereikte, dat het eenvoudige, onkritische publiek op zijn manier zo graag had toegeschreven aan *goddelijke inspiratie*. Mijn verdenking wordt in zoverre bevestigd, dat de gelijkenis tussen Torrentius schilderwerk en de silhouetten frappant is en vervolgens door-

dat zijn kunst, vergeleken met het werkelijke object, iets *ongrijpbaars*, iets *volmaakts* heeft. Men beweert dat dat voor de toeschouwers onmiskenbaar aanwezig is. Ik kan me er niet genoeg over verbazen, dat zoveel schilders in onze tijd voor dit voor hen toch zo aangename en nuttige hulpmiddel tot nu toe geen belangstelling hebben getoond, of zelfs van het bestaan ervan niet weten.

Boetseren en penningen snijden

Mijn verbeelding heeft zich nu wel genoeg verlustigd in de heerlijke beschouwing van al deze afbeeldingen en ik moet nodig terug naar ons uitgangspunt. Eerst moet ik echter bij wijze van aanhangsel aan het stuk over de schilderkunst nog iets toevoegen over een verwante bezigheid, waaraan ik mij nog niet zo lang geleden (ik meen in 1628) ben gaan wijden. Dat was om zo te zeggen het tekenen op was. Op de een of andere manier was ik geïnteresseerd geraakt in bronzen en loden penningen, waarvan ik afgietsels maakte. Toen ik tenslotte genoeg gekregen had van dat bezig zijn met werk van een ander, was ik ertoe overgegaan zelf originelen te maken. Met enige trots vermeld ik dat ik mij hierbij onder meer liet leiden door het voorbeeld van mijn beroemde plaatsgenoot, de Hagenaar Janus Secundus. Ik heb geconstateerd dat deze een eeuw voor mij evenzeer behept was met dezelfde liefde voor poëzie, schilderkunst en muziek en tenslotte voor deze vorm van plastische kunst. Wat hij deed, was echter meer sculptuur. Dat vereist een grotere vaardigheid, want als de beitel onverhoeds uitschiet of, liever gezegd, te diep gaat, kan men dat heel moeilijk ongedaan maken. Men gebruikt hiervoor een tamelijk zachte, asgrauwe Duitse steensoort. Dat Secundus dat ook deed, zie ik aan de originelen van de dichter, die ik cadeau gekregen heb van Cornelis van Sipenesse, de kleinzoon van de wijd befaamde schilder Jan van Scorel. Ik bewaar deze als een kostbaar bezit samen

met enkele afgietsels van hem. Deze vormen voor mij stuk voor stuk een bewijs voor 's mans ongekend talent en voor hetzelfde goddelijke vernuft, dat ook schittert in zijn poëzie. Als ik eerlijk mijn mening mag uitspreken, dan durf ik te stellen dat ik op dit gebied nog nooit iets gezien heb dat een vergelijking met die stukken kan doorstaan. Ook hier geldt wat Beza van Secundus' poëzie schreef: 'bij Secundus' werk is al de rest van secundair niveau'.^o

Ikzelf heb mij niet aan het marmer gewaagd, maar mij bij de was gehouden en mede dank zij mijn natuurlijke aanleg ben ik in deze kunsttak geen beginneling gebleven. Mijn leermeester was de goudsmid Adriaan Rattermont. Voor het geval ik geen gelegenheid mocht hebben later nog op hem terug te komen, wil ik hier verklaren dat hij terecht gold als een buitengewoon ijverig en verstandig man. Zijn kunstenaarshand was van een uiterste precisie en fijnzinnigheid, een wonder van handvaardigheid. Om die reden is hij mij altijd dierbaar geweest en zal hij dat zijn, zolang ik leef, zo goed als hijzelf mij van jongs af zijn vriendschap en respect heeft willen schenken.

Ook hier doorkruiste het onrechtvaardige noodlot mijn blakend enthousiasme. Om mijn gevoelige ogen te ontzien, moest ik mij deze geneugten als het ware nog in het stadium van de borstvoeding ontwennen. Niet anders dan bij de schilderkunst en de andere bekwaamheden die van het gezichtsvermogen afhankelijk zijn, zou ik naar het oordeel van mijn vrienden ook hier een meer dan middelmatig niveau hebben kunnen bereiken. Nu diende ik mijn ogen te sparen voor bezigheden die harder nodig waren. En zoals *God alles ten goede keert voor hen die Hem liefhebben*,^o zo maakte ik, door de nood gedwongen, de overstap van wat een genoeg is om te doen naar wat nut afwerpt, iets waartoe mensen zelden op eigen initiatief komen. Er zijn dan ook maar heel weinig penningen van mijn hand bewaard, maar wat er over is, daarover hoeft de maker zich tegenover kenners niet te schamen, daar durf ik gerust voor uit

te komen. Ik heb er een vervaardigd van keizer Karel v, waarop de vorst der dichters, Barlaeus, nog een epigram gemaakt heeft. Ik geloof dat het in de gedrukte bundel van de grote geleerde is opgenomen.^o

Hiermee heb ik genoegzaam bewezen dat ik ruimschoots voldoende met Gods gaven was bedeeld om in geval van nood met handenarbeid in mijn levensonderhoud te kunnen voorzien. En dan spreek ik nog niet over het belangrijkste resultaat, waar het, zoals ik in het begin heb aangegeven, mijn vader om te doen was: indien wij in al die takken van de kunst zelf enige bedrevenheid hebben, steken wij in kennis van zaken onmiddellijk boven de rest uit; hebben wij ze echter nooit zelf beoefend, dan begaan wij maar al te vaak publiekelijk de grootste blunders.

Reis naar Brussel, november 1611 - februari 1612

Het jaar 1611, waar wij nu mee bezig zijn, liep tegen december. Omdat het jonge bestand, dat de Republiek met Spanje gesloten had, op heel veel punten niet werd nagekomen, was het geboden iemand naar de Aartshertogen af te vaardigen om te eisen dat er een einde zou komen aan de talloze klachten. De zaken van de particulieren die het recht zouden krijgen op herstel in hun voorvaderlijke bezittingen, ondervonden namelijk vertraging. Naarmate iemands papieren beter waren, was de vertraging groter. De meesten werden dan ook murw en gaven zich liever gewonnen dan te vechten voor een overwinning waarvoor hun middelen niet toereikend waren. De onderlinge haat tussen de partijen en de afschuw voor de wederzijdse godsdienst waren de oorzaak dat het recht zoveel geweld werd aangedaan. Dit was geheel in strijd met de bepalingen in de artikelen van het bestand. Volgens deze had iedereen de mogelijkheid datgene terug te vorderen, wat hem tot dan toe volgens oorlogsrecht door confiscatie onthouden was.

Niet alleen de gewone burgers waren slachtoffer van dit onrecht en deze kwade trouw: tegen de Prinsen van Oranje, Philips Willem en Maurits, keerde de razernij zich met dezelfde onbeschaamdheid. Zij waren via de nalatenschap van hun vader samen met de Aartshertogen voor een derde deel eigenaar van de zoutwinnings in het graafschap Bourgondië. Deze mijnen zijn heel rijk en de jaarlijkse inkomsten ervan zeer hoog. De prinses echter werd alle bemoeienis met het beheer of de verpachting van het gemeenschappelijk eigendom onthouden. Dat ging zo ver, dat hun aanbod van vijfduizend goudgulden bovenop de pachtsom van veertigduizend zonder meer werd afgewezen. De wettelijke voordeelsregeling, volgens welke de medeëigenaar van een gemeenschappelijk goed desgewenst het eerste recht van pacht moet hebben, mits de andere eigenaren daarvan geen schade ondervinden, werd hun op grond van onbeduidende uitzonderingsbepalingen geweigerd. Dit ondanks het verzet van de rechtsgeleerden der beide partijen die hiervoor in Mechelen, Brussel en Den Haag beroepshalve geraadpleegd werden en die zonder uitzondering de prinses in het gelijk stelden. Eigenlijk betrof de aangelegenheid alleen prins Philips Willem, maar hetzij uit afkeer voor processen of in elk geval uit respect voor de Aartshertogen, vertoonde deze weinig animo om voor zijn rechten op te komen. Daarom werd vooral Maurits gezien als de tegenstander met wie Spanje rekening zou hebben te houden, te meer daar deze de indruk wekte zonder bezwaar de plaats van zijn broer in te nemen en het belang van zijn eigen huis te behartigen.

Voor de missie viel de keuze boven anderen op mijn vader als geboren Brabander, oud en vertrouwd dienaar van het huis van Oranje, van jongs af bekend met het Brusselse hof en, zo mag ik er als zoon bijvoegen, een oude rot in staatkundige, diplomatieke, hof- en militaire aangelegenheden. Het is mij niet bekend waarom alleen ik als reisgezel met hem mee mocht. Misschien was het omdat ik mijn broer Maurits iets vooruit was. Een

onderbreking van een paar weken zou mijn studie hoegenaamd geen kwaad doen en ik zou daardoor weer gelijk komen met mijn broer. De vrees bestond namelijk dat hij de moed misschien zou verliezen, als hij achterop raakte. Dit riekt een beetje naar eigenroem, maar ik verzoek dat voor deze ene keer te vergeven, aangezien ik voor mijzelf en mijn eigen familie schrijf. Ik hoef dus niet bang te zijn de afgunst te wekken bij een lezer die mij vreemd is, zomin als ik naar diens gunst hoef te dingen.

Bijna evenveel maanden gingen verloren, als er weken voor de missie waren uitgetrokken, zonder dat al de moeizame plichtplegingen, beden en pressies van de plichtsgetrouwe man ook maar iets uitrichtten. De hooghartigheid van het Spaans-Bourgondische hof en de vanouds geërfde gewoonte vereisten nu eenmaal, dat de zaken op die manier, met grote traagheid, werden afgehandeld, zelfs dan wanneer de eisers het recht volkomen aan hun zijde hadden. Pas toen de Staten pressie gingen uitoefenen en onder toevoeging van dreigende waarschuwingen aan het adres der tegenpartij mijn vader gelastten ongeacht de uitslag van de onderhandelingen terug te keren, deed hij dat.

Het was begin februari van het jaar daarop, toen het karwei tenslotte moeizaam, maar tot tevredenheid geklaard was. De Prinsen van Oranje, om wier belang het in hoofdzaak gegaan was, gaven dan ook met een niet te versmaden blijk van dankbaarheid te kennen hoezeer zij het werk, dat hij voor hen gedaan had, op prijs stelden en nuttig achtten. Te Brussel had hij eerst bij de Aartshertog en vervolgens bij de plechtige zittingen van de Staten, de raden en de magistraten van Brussel, Mechelen en Antwerpen het woord gevoerd. Zijn welsprekendheid, die echt was en niet schools (dit laatste verfoeide hij), oogstte zoveel lof, dat ik mij nog steeds de complimenten herinner die de bescheiden man overal ten deel vielen.^o

Voor zover de reisomstandigheden daartoe de gelegenheid boden, moest ik mij van mijn vader wijden aan het schrijven

van gedichtjes of aan andere dergelijke plezierige bezigheden. Ook legde hij kenners gaarne mijn prestaties op het gebied van de letteren en de muziek voor. Daardoor kwam het gerucht in de wereld over dat knappe ventje uit Holland (voor de Brabanders was dat een waar wonder). Een rector, ik geloof een jezuïet die wij op een wandeling toevallig tegenkwamen, drong er daarom bij mijn vader onmiddellijk op aan mij voor een paar jaar bij hen in opleiding te doen. Over de godsdienst kon mijn vader gerust zijn: de rector zou niet dulden dat het kind in dat opzicht ook maar iets in de weg gelegd zou worden. Ik weet nog heel goed dat mijn vader deed alsof hij daar wel oren naar had en zich naar mij toekeerde met de vraag of ik voelde voor een verblijf in dat geleerd gezelschap. Op mijn ontkennend antwoord vroeg mijn vader mij een vers te improviseren ten bewijze dat de liefde voor het vaderland het wint van die voor zelfs de beste andere landen. De aanwezigheid van de eerbiedwaardige man echter bracht mij kennelijk zo in verwarring, dat ik niets uitbracht. Wat mijn kinderlijke eerzucht achteraf nog het meest stak, was de onmacht om mijn muzen ter plaatse een versregel te ontlokken als 'Zoeter dan elk ander land is alleen het vaderland', of zulk soort geïmproviseerde verzen, die mij na afloop natuurlijk bij de vleet invielen.

In Brussel logeerden wij met het hele gezelschap bij de oude schilder Raphael, die het pand naast het hof bewoonde. Hij was de zoon van de zeer vermaarde schilder Michiel van Coxie. Omdat ik elke dag bezig was met tekenen, met de pen of met houtskool, vatte de oude man, die anders nogal knorrig was, sympathie voor mij op. Hij hielp mij waar hij kon en gaf mij nuttige aanwijzingen. Tenslotte wilde hij een tekening van mij om te bewaren. Aan een van zijn jonge leerlingen, die zich later naar verluidt tot een uitstekend kunstenaar ontwikkeld heeft, gaf hij de opdracht mij onder zijn toezicht te portretteren. Na zijn dood, alweer lang geleden, kwam dat schilderij uiteindelijk dank zij de welwillendheid van zijn weduwe, een dochter van

de grote zegelsnijder Jonghelinck, in het bezit van mijn ouders. Het is niet af, omdat het werk werd stopgezet wegens ons vertrek. Toch is het een levendige weergave van mijn gezicht op die leeftijd en van mijn belangstelling, want mijn luit staat er ook op. Ik weet niet of het Latijnse onderschrift van vier verzen dat ik erbij maakte een suggestie van mijn vader was of een initiatief van mijzelf. Omdat de mensen nu eenmaal gefascineerd zijn door wonderkinderen, was ik bij de Brusselaars daarom alleen al een gewaardeerd iemand. Ik begon dus in het buitenland al een zekere bekendheid te krijgen, toen ons vertrek naar Holland mijn weg naar verdere roem en populariteit afbrak.^o

Ziekte van Huygens' vader en reis naar Zeeland, februari 1612

Eenmaal thuis ‘sloot mijn vader mij weer zorgvuldig op in de oude school’.^o Door mij op te zetten tegen mijn broer, die in de loop van bijna een vol trimester waarschijnlijk flinke vorderingen gemaakt had, prikkelde hij mij op slinkse manier om met frisse moed weer aan het werk te gaan.^o Zelf moest hij meteen weer op reis voor een missie naar Zeeland, als een soort aanhangsel bij de reis naar Brabant. Want de eigenaars van het ondergelopen land bij Lillo, onder wie de Aartshertogen, hadden er ernstig op aangedrongen, dat het hun krachtens het contract van het bestand zou worden toegestaan het water te verwijderen en de voorvaderlijke erflanden weer te bedijken. De staten der gewesten gaven allemaal toestemming behalve de Zeeuwen, die meenden dat dat vooral voor hen consequenties zou hebben en die daarom aarzelden. Het leek geboden hen officieel uit naam der anderen te benaderen en erop aan te dringen dat zij zich niet langer tegen de regeling zouden verzetten. De regeling zou de staat immers meer voordeel brengen dan nadeel, zoals door een onderzoek van prins Maurits en van de vestingbouwkundigen was vastgesteld.

Toen mijn goede vader de bijeenkomst van de Staten van Zeeland had verlaten, kreeg hij onderweg plotseling een van zijn gebruikelijke jichtaanvallen. Dit was de enige kwaal waaraan hij leed. De aanval ontnam de stakker de illusie dat viermaal per jaar aderlaten de ziekte zou weren. Hij was zo openlijk voor deze zienswijze uitgekomen, dat het zelfs aartshertog Albrecht ter ore gekomen was. Toen mijn vader bij hem was, werd hem dan ook naarstig gevraagd of hij erop rekende dat dat middel hem voor de ziekte zou vrijwaren. Zoals algemeen bekend is, was ook de vorst zelf ernstig met deze kwaal behept. Toen hij echter mijn vader hoorde pleiten voor periodieke aderlatingen, antwoordde hij hem dat zo'n veelvuldig bloedverlies voor zijn eigen constitutie niet goed zou zijn. Hij was inderdaad kort en tenger van gestalte, mager en bleekzuchtig. Hij kwam in die tijd dan ook nauwelijks onder het publiek, behalve bij de kerkdiensten, waaraan hij zoals bekend gewetensvol vasthield.

Nu ik aan die droeve toestanden terugdenk, aan al die keren dat ik de verslagen getuige was van de vreselijkste pijnen van mijn geliefde vader, kan ik niet verhelen vaak de angst gekend te hebben dat ik als zijn nakomeling samen met mijn broer eenmaal de erfgenaam van die verschrikkelijke ziekte zal blijken te zijn. Dat gebeurt bijna altijd. Immers, 'het sap dat de bladeren doet groenen, komt voort uit de wortels; en met het zaad van de vader erven de kinderen ook diens kwalen'.^o Wel heb ik mij daartegen bij voorbaat door matigheid gewapend. (Tijdens geheel mijn kindertijd en mijn jonge jaren was ik van nature matig met wijn en ook later heb ik mij nooit kunnen verleiden tot dronkenschap; en anderen hebben mij evenmin ooit zo ver gekregen.) Maar of ik erin slagen zal de natuur op die manier om de tuin te leiden? Daaraan begin ik van dag tot dag meer te twijfelen, sinds ik gemerkt heb dat mijn grote tenen van tijd tot tijd warm worden door prikkelingen, die door de leden van de medische stand gezien worden als voorboden van de

jicht. Bovendien heeft de bekende lijfarts van koning Frederik van Bohemen, Christiaan Rumpf, die mij om zijn veelzijdige geleerdheid zeer dierbaar is, een keer^o tijdens een koortsaanval mijn urine onderzocht en toen voorspeld dat het een wonder zou zijn, als ik op mijn oude dag aan de jicht zou ontsnappen. Toch zal ik aan haar zeker ontsnappen, als dat Gods wil is. En ik zal niet aan haar ontsnappen, indien het Hem behagen zal de zonden van mijn sterfelijk leven slechts te bestraffen met kastijdingen van tijdelijke aard, hoewel ik eeuwige kastijding heb verdiend. Immers, *Hij is getrouw; Hij zal niet toelaten dat ik boven mijn kracht beproefd wordt, maar tegelijk met de beproeving zal hij ook de uitkomst geven, zodat ik ze kan doorstaan.*^o

Ik kom terug op mijn arme vader. Hem heeft Hij toen in Middelburg beproefd met de hevigste pijnen. Toen de man tenslotte aan het einde van zijn krachten gekomen was en meende dat hij bijna in levensgevaar was (erg optimistisch is de oude man nooit geweest), legde hij er zich bij neer dat men zijn vrouw liet overkomen uit Den Haag en dat zij tot hun beider vertroosting een der kinderen zou meebrengen; zij kon zelf uitmaken welk. Ik werd dus wederom de reisgenoot, toen mijn moeder zich terstond in groot verdriet op weg begaf. Omdat wij vier dagen lang te kampen hadden met slecht en zelfs levensgevaarlijk weer, voeren wij veel later naar Zeeland uit dan wij gewild hadden. Wij troffen vader nog wel in leven, maar toen wij bij hem kwamen, zagen wij meteen dat hij meer dood dan levend was. Nooit vergeet ik de tranen die in stromen over het bleke gezicht van de zieke liepen. Hij drukte mij de rechterhand en keek mij, eveneens in tranen, aan en telkens weer noemde hij mij, in het Latijn, de stut van zijn oude dag.

Dank zij de hulp van de genadige God en dank zij onze aanwezigheid knapte mijn vader weer op en kwam met de dag meer op krachten. Geleidelijk aan begon hij zelfs te informeren of ik de gedichten had meegebracht, die ik tijdens zijn afwezigheid aan mijn collectie had toegevoegd. Het trof heel mooi dat

ik hem mijn vertaling in Latijnse verzen van de *Batrachomyomachia* van Homerus kon aanbieden. Van de lectuur daarvan kon hij nauwelijks genoeg krijgen. Hij kon zich niet weerhouden om de vooraanstaande lieden die zijn ziekbed nog steeds omringden, telkens weer te wijzen op dit kinderlijke *impromptu*, zoals hij dat zag, en het aan te bevelen. Toen hij na enkele weken zo ver hersteld was, dat hij per draagbaar vervoerd kon worden, besloot hij naar Holland over te varen. In de maand maart werden de vaarwateren zo kalm en de westenwinden zo gunstig, dat wij op één dag van Middelburg naar Rotterdam voeren. Pas de dag daarop werd de nog zwakke patiënt via Delfshaven per boot naar huis vervoerd.

Dood van Elizabeth Huygens, 8 mei 1612

De maand mei, waarin vanouds de Haagse jaarmarkt, de zogenaamde kermis, gevierd werd, werd voor ons gebrandmerkt door een uiterst rampzalige familiegebeurtenis. Mijn oudste zusje Elizabeth, toen ongeveer...^o jaar oud, een zeldzaam mooi en liefvallig meisje, viel onder de ogen van de artsen, die vergeefs in de weer waren, en van het gezin, ten offer aan fatale buikkrampen. Het proces had zich op de achtste dag van de genoemde maand, des namiddags, binnen het verloop van een paar uur voltrokken. In zekere zin was zij meer dan de anderen het lievelingskind geweest van haar ouders. Deze waren zo verbijsterd en zo door mateloos verdriet overmand, toen het verlies tot hen doordrong, dat zij voor geen troost meer ontvankelijk waren. Als ik zonder reserve mag zeggen wat ik vind, dan deden zij de Algoede en Allerhoogste God eigenlijk onrecht, nu Hij het gelukzalige deel dat Hij aan het sterfelijke omhulsel had toevertrouwd, vroegtijdig terugvorderde. Jaren later nog rouwden zij op de sterfdag elk jaar weer over de dierbare overledene. O almachtige God, Gij, die mij weldra^o vader zult maken van een derde kind: wat de leeftijd van mijn zeer dier-

bare kinderen (hunner immers is in deze kinderjaren naar Uw aanwijzing *het Koninkrijk der hemelen*^o) ook mag zijn, waarop Gij bepaald hebt hen uit mijn armen weg te roepen: ontferm U over de vader, ook als hij zijn kroost verloren heeft; maak deze last, zeker de zwaarste die er is, draaglijk, zoals Uw juk draaglijk is voor hen die hun hoop stellen op U; en leer mij in christelijke ootmoed de slagen te verduren die mijn vaderhart zullen treffen, naar Uw eeuwig raadsbesluit, het raadsbesluit van een Vader, die slechts beoogt wat goed is voor mij en mijn dierbaren.

Enkele van de grafdichten die ik in verschillende talen op mijn liefste zusje geschreven had en die mijn vader bij lezing altijd in tranen deden uitbarsten, bevinden zich nog onder de papieren uit mijn jeugd.^o Ze zijn wel van weinig belang, maar toch bewaar ik ze voor mijn kinderen en het verdere nageslacht, voor het geval zij nog eens willen weten wat mijn vorderingen in de diverse studieonderdelen waren.

Inleiding in de logica; George Eglisham

Omstreeks deze tijd verspreidden zich niet zonder reden steeds meer geruchten over de onorthodoxe leerstellingen van de hoogleraar C. Vorstius^o en over diens vreemde en heilloze uitspraken omtrent de kennis Gods. Zelfs de *formidabele theoloog* koning Jacobus VI van Groot-Brittannië kwam daartegen al in het geweer, zowel in het openbaar als in eigen kring. Dit leidde tot de overhaaste komst naar ons land van een zekere George Eglisham, een Schot met meer oog voor de dienst aan zijn vorst dan voor die aan de godsdienst of zijn eigen geweten. Deze daagde Vorstius op een ambitieus programma uit tot een openbaar debat.

De nieuwigheid trok de aandacht van mijn vader, evenals van de meeste andere mensen. Toen hij her en der navraag gedaan had over de vreemde en zelfbewuste man, bleek hem

dat deze de degens wilde kruisen over een moeilijke materie, waarvoor hij vooral gebruik maakte van de filosofie en de logica. Hij had ook al verscheidene boekjes gepubliceerd, waarin metafysische en zuiver theologische kwesties filosofisch en uiterst subtiel behandeld werden. Uiteindelijk liet mijn vader Eglisam bij zich komen en constateerde dat de man in alle onderdelen van de filosofie zeer goed thuis was (hij had het vak in Frankrijk gedoceerd). Bovendien leek hij een meegaand en eerlijk karakter te hebben. Derhalve waagde mijn vader de vraag of hij bereid was de vorming op zich te nemen van zijn opgroeiende zoons, die al zo ver waren dat zij het onderwijs in de logica aankonden. De man ging onmiddellijk akkoord en precies in het straatje van mijn vader deed hij de toezegging ons via een gemakkelijke en beknopte methode zo ver te brengen dat wij de regels en de kunstgrepen van de dialectiek bij elk debat vlot en moeiteloos zouden hanteren. Mijn vader meende deze van Godswege geboden kans niet onbenut te mogen laten. Hij bepaalde dat wij terstond de hand aan de ploeg zouden slaan en een begin zouden maken met de logica, waarin de spitsvondige Schot een waar meester was.

Al binnen een paar weken hadden wij een traktaat over het debat doorgewerkt, dat hij ons ook had gedictieerd en dat helemaal niet slecht was. Voeg daar de dagelijkse oefeningen in het redeneren met behulp van syllogismen aan toe, en mijn vaders doel was bereikt. Eglisam echter had gemerkt dat hij met leergierige jongens te doen had. Hij begon er bij mijn vader op aan te dringen dat wij, na deze eerste verkenningen langs de kust, ons met onze boot op volle zee zouden wagen, volgens de koers die zijn eigen enthousiasme onze edele jongensgeest zou wijzen, stellig ‘om onze naam te hechten aan een spiegelende zee’.^o

Als een makke compagnie volgden wij de aanmoedigingen van onze commandant. Eerst werden wij met een eindeloos dictaat geleid door een oervervelende wirwar van logische pre-

liminaria over wat hij de verdeling der woorden noemde. Daarna werden wij jammerlijk op sleeptouw genomen door nog uitvoeriger beuzelarijen, in een tweede traktaat over de onderstelling of betekenis der woorden. Toen wij tenslotte dachten al behoorlijk wat bereikt te hebben, kwamen wij erachter dat wij nog steeds vertoefden in het voorportaal van deze wetenschap. Nu pas stond hij echt klaar voor zijn geliefde dialectiek. Met het hele Organon van Aristoteles en met weet ik wat voor Toledo's en Fonseca's^o onder de arm beklom hij op de hem eigen wijze de professorenkatheder. En zoals hij vroeger te Rouen en Parijs de jeugd langs de academische weg (of beter gezegd, om de tuin) had geleid, zo voerde hij geleidelijk ook ons en onze vader, die vergeefs op spoed aandrang, mee langs zijn dwaalwegen.

Aldus togen wij, meestal *bij het eerste ochtendkrieken*,^o met onze medeleerlingen - een zekere Crakius, een Nederlander, en de Fransman Fagius, later doctor in de medicijnen - naar de meester. Ontzaglijke stapels onbruikbare dictaten hebben wij bij elkaar geschreven. Had hij in al die maanden maar Aristoteles of een latere auteur cursorisch met ons gelezen. Dan had hij grote verdiensten kunnen hebben voor onze studie en ons heel wat tijd en moeite kunnen besparen. Men zegt wel, dat wat wij in zelfgemaakte aantekeningen opschrijven, zich dieper in ons geheugen vastzet en ik zal dat niet ontkennen. Toch zou ik willen dat iedereen wiens weg in zijn jeugd langs dergelijke klippen voert, alert is en zich het volgende goed realiseert: wat wij hetzij als kind hetzij als volwassene eenmaal hebben uitgeschreven, daar kijken wij later meestal niet meer naar om. Of het heeft zijn waarde verloren, ofwel, en dat kan niemand tegenspreken, de leerlingen vallen in slaap boven de regels die zij hebben neergeschreven, zoals de rijkaard die het niet nodig acht het geld te tellen, dat veilig in de geldkist opgeborgen zit. Ik vind het veel en veel beter een goede schrijver een keer of zes door te lezen, dan een bestaande tekst één keer over te schrijven

of een originele nieuwe tekst gedichteerd te krijgen. Dit laatste diepgewortelde misbruik heeft zich nu ook van de universiteiten meester gemaakt.

Nu wil ik Eglisam, die zoals gezegd een oprecht man was, helemaal niet beschuldigen van kwade trouw, maar ik weet wel dat hij enerzijds door het heersende systeem werd misleid en zich anderzijds door zijn eigen enthousiasme liet meeslepen. Ik heb de aardige man heel wat keren van genoeg zien glimmen, wanneer hij bij die vervelende en kleurloze schoolse haarkloverijen tussen de schoolbanken der leerlingen paradeerde. Wat is het toch mooi door de natuur geregeld. Om te voorkomen dat de scholastieke wetenschappen zouden verkwijnen, zorgt zij dat er mensen zijn die zich met een gretigheid op deze haarkloverijen werpen, als waren het de hersenen van Jupiter zelf.^o Het is hetzelfde als met het menselijk geslacht als zodanig. Dat zou ten onder gaan, als het niet zo geregeld was dat wij, desnoods tegen onze zin, door de prikkel van de wellust gedreven werden tot die door de natuur vereiste, maar uitgesproken vieze handeling.

Eindelijk dan bereikten wij via die eerder genoemde oervervelende dwaalwegen, die tien volle maanden duurden, de volgende zomer. Als vermoeide reizigers kwamen wij bij het eindpunt van de logica aan. Bij wijze van toegift kregen wij, wederom onder leiding van Eglisam, ook nog de beginselen van een ander, kleiner vak te leren. Maar dat komt verderop bij de beschrijving van het volgende jaar vanzelf aan de orde.

De bril, 1612

Laat ik dit jaar 1612 besluiten met een laatste terloopse mededeling. In dit jaar, mijn zestiende levensjaar, ben ik een bril gaan dragen, zo'n holgeslepen bril voor jeugdige personen. Deze heb ik sindsdien steeds gebruikt. Veel mensen dachten dat dit helemaal niet nodig was en dat het puur een kwestie van

aanstellerij was. Nog meer waren er, die meenden dat de verslechtering van mijn ogen juist het gevolg was van het nog onnodige en te vroege gebruik van dit instrument. En zo waren er nog andere vooroordelen. Het is nu eenmaal zo dat de mensen er een soort behagen in scheppen om alles wat onbekend is met argwaan te bekijken. Het lijkt haast onmogelijk ‘je niet te bemoeien met de rugzak van wie voor je loopt’.^o Ik heb mij echter door geen praatjes of spot laten weerhouden, want ik wist dat de kwaal mij allang te pakken had en niet alleen maar op de loer lag. Als je goed keek, was er geen twijfel mogelijk. Ik wist immers nog dat ik hoog aangebrachte schilderingen en opschriften vroeger heel goed kon lezen. Nu zag ik ze helemaal niet of slechts vaag, ook als ik mijn ogen samenkneep en daardoor op één punt concentreerde en afschermdde voor het licht uit de omgeving. Van nature heb ik namelijk wijd openstaande, grote, bolle ogen. Die vorm geeft vanzelf al haast een slechter gezichtsvermogen. Daarbij nu kwam nog een soort helder traanvocht ten gevolge van een inwendige secretie. Omdat ik daar steeds vaker last van kreeg, heb ik mij meer dan eens ernstig bezorgd gemaakt, dat ik volledig blind zou worden ten gevolge van grauwe staar. Ik zie namelijk overal een dichte wirwar van vliegen en spinnewebben, volgens de artsen onmiskenbare symptomen van latere blindheid. Het overkomt mij vooral bij het lezen. Wanneer ik mijn ogen vlug van het einde van de ene regel naar het begin van de volgende laat gaan, dan komen de deeltjes die in de pupil zitten in beweging en worden troebel, zoals het bezinksel in een fles wijn dat van de bodem opwarrelt. De liederen die vroeger uit afgunst met mijn kinderbrilletje de spot dreven, zullen nu inzien dat dat helemaal geen verwaandheid van mij was. Ik probeerde alleen de mensen die bij de begroeting de voorrang moesten hebben en die daarvoor nogal gevoelig waren, zo mogelijk al uit de verte te herkennen en daarmee aanstoot te voorkomen. Want mijn hemel, je hebt van die fraaie heren van wie je alles gedaan krijgt, als je alle

egards maar perfect in acht neemt. Doe je dat niet, dan worden zij je doodsvijanden.

Gaarne wil ik hier de gelegenheid te baat nemen voor een kleine uitweiding. Enige tijd geleden ben ik tot de overtuiging gekomen, dat de ouden het gebruik van de bril niet kenden. En dit ondanks de beweringen van de Italiaan Panciroli, de secure beschrijver van uitvindingen die in vergetelheid geraakten en weer opnieuw werden uitgevonden, of van diens vertaler Heinrich Salmuth.^o De passage van Plautus die hij aanhaalt, ‘Geef dat glas eens, ik heb een uitkijk nodig,’^o komt in mijn uitgave namelijk niet voor en de geleerden zijn het erover eens, dat het een interpolatie is. Het woord ‘uitkijk’ komt bij dezelfde schrijver meer voor, maar dan in een andere betekenis. In de komedie *Cistellaria* zegt Silenium: ‘Toen ik naar huis terugging, heeft hij mij stiekem van achter zijn uitkijk tot aan de poort toe gevolgd’.^o Met behulp van Nonius geeft Lambinus hiervoor de juiste verklaring: ‘Uitkijk geeft de plaats aan, waar je staat te kijken’.^o Nonius geeft nog een andere passage, uit Plautus' stuk *Medicus*: ‘Ik keek door de uitkijk, ik bewaarde de mantel’.^o

Belangrijker lijkt een passage bij Plinius, waar hij spreekt over de verkwikkende werking van smaragd voor de ogen. Hij zegt daar: ‘Die edelstenen kunnen meestal ook de blik concentreren, als ze concaaf van vorm zijn.’^o Van Rochus van den Honert, *het achtenswaardige raadslid van de Hoge Raad*,^o een beroemd en geleerd man, herinner ik mij nog een betoog, waarin hij op grond van deze passage tot de conclusie kwam dat de oudheid enige kennis gehad moet hebben van onze bril. Als ik de passage evenwel op zijn oorspronkelijke betekenis bekijk, staat het voor mij onomstotelijk vast dat de man ernaast zit. Ik constateer namelijk dat Plinius zelf de juiste verklaring geeft in de woorden die onmiddellijk volgen: ‘Daarom worden deze stenen krachtens een besluit van de mensen ontzien en is slijpen verboden.’ Wat bedoelt hij met ‘deze stenen’? Natuurlijk de concave stenen, die van zichzelf al deze vorm hebben en

daarom ‘niet geslepen mogen worden’, want dan zouden ze plat worden en hun bruikbaarheid verliezen. Hij bedoelt dus de onbewerkte stenen, die ook niet bewerkt mogen worden. Nu moest juist die bewerking bewezen worden, want zonder deze mist de bril zijn specifieke eigenschappen. Hij moet immers concaaf of convex zijn, al naar gelang hij voor de ogen van een jong of een bejaard iemand bestemd is. Ik maak deze globale indeling, al weet ik heel goed dat de leeftijd niet de enige factor is, die het verschil in gezichtsvermogen bepaalt. Mijn redenering komt in het kort hierop neer, dat Plinius over het gebruik van de concave smaragd spreekt in verband met de weerkaatsing van het licht en niet met de breking.^o Dat is de teneur van de hele passage, kijk maar naar wat voorafgaat: ‘Geen enkele kleur is plezieriger om te zien; wij kijken immers ook graag naar groene grassen en bladeren. Hun aanblik bewerkt in de ogen een soort vulling en verzadiging’, enzovoort. Hij heeft het over het concentreren van de blik, precies zoals tegenwoordig bij graveurs het gebruik bestaat om een spiegel, die net als de smaragd groen is, tegenover zich te plaatsen en zo ‘het gezicht, dat door het kijken naar andere dingen minder geworden is, zijn scherpte weer terug te geven’.

Tenslotte, stel eens dat de oudheid vertrouwd was geweest met het gebruik van concaaf of convex glas dat door bewerking geschikt gemaakt was voor lichtbreking: zouden wij daar dan nooit ergens een spoor van teruggevonden hebben in de serieuze of humoristische literatuur? Zou geen der komediedichters ooit zo'n instrument, dankbaar doelwit voor de spotlust van de jeugd, op de korrel genomen hebben? Zou onze grootste hekeldichter^o er nooit ook maar een epigram of een dubbelters in zijn *Xenia* of zijn *Apophoreta* voor over gehad hebben? Laat iedereen de oudheid ophemelen zoveel hij maar wil, ik voor mij kom weer terug op mijn afwijkend standpunt, dat dit een van die dingen is die vroeger nooit bestaan hebben, even goed als er dagelijks allerlei wordt uitgesproken wat nog nooit eerder is

uitgesproken. Wat kletsen wij toch? Wat een onbekende landen in de wereld zijn er in onze laatste eeuw niet bijgekomen. En dan al die per land aangetroffen gewoonten, kunsten, wetenschappen, ons voordien onbekend; die eindeloze reeks van nieuwigheden. Allemaal dingen waar het oude Azië of Europa nooit ook maar bij geruchte iets van vernomen had. Hoe kunnen wij dan nog beweren dat de Grieken en Romeinen alles al zouden hebben kunnen zeggen wat pas na hun tijd gezegd hoefde te worden en dus onvermijdelijk pas daarna gezegd zou worden?

De optica

Na deze uitweiding over de bril heb ik sterk de behoefte nog wat dieper in te gaan op het edelste onderdeel van de wiskunde, de optica. Met de studie daarvan heb ik mij in mijn latere jaren intensief en niet zonder succes beziggehouden, ten dele uit noodzaak, maar toch vooral omdat de schoonheid van het onderwerp mij zo boeide. Nu gaat het mij in mijn verhaal echter om het overzicht van de vakken waarmee ik in aanraking gekomen ben en niet om een beschrijving van die vakken zelf. Daarom kan ik ermee volstaan heel terloops de vakken aan te stippen waarmee ik enigszins vertrouwd ben geraakt en onder wiens leiding dat gebeurd is.

Voor de optica zie ik de jezuïet François d'Aiguillon als mijn eerste leermeester. Deze voortreffelijke geleerde schreef een werk *Optica* in zes boeken.^o Zijn methode is heel exact en hij heeft een elegante manier van schrijven. Het soort bewijzen dat hij gebruikt, is plezieriger dan men in de wiskunde doorgaans aantreft. Met Archimedes en ook Archytas en Eudoxos, en in tegenstelling tot Plato,^o staat hij op het mijns inziens juiste standpunt, dat ook onderdelen die niet aan de hoogste graad van abstractie voldoen en die niet volkomen los staan van het stoffelijke, nog niet per se buiten de wiskunde hoeven te vallen.

Ook de werktuigkunde en de argumentatie van de mechanica en alle bewijsvoeringen die ontleend worden aan de geheimen van de natuur of aan de ervaringswereld, verdienen waardering. Ze zijn nuttig en ze geven een voldoening die je in die dorre, steriele en bloedeloze disciplines maar al te zelden aantreft.

D'Aiguillon nu liet zich leiden door de filosofie en behandelde in een alleszins bloemrijke en fraaie stijl, zoals ik al zei, het derde deel van de optica, het zien in rechte lijn, zoals het oog zich richt op het bekeken voorwerp. Ter inleiding liet hij aan het werk een prachtige anatomische beschrijving voorafgaan. Zo nuttig en onmisbaar als dit onderdeel is, zo schandelijk is het tot nu toe miskend (zodat de ouden ook hier niet boos hoeven te worden op het nageslacht, omdat er iets beschreven wordt wat de hele oudheid door niet beschreven is). Een andere jezuïet, Christoph Scheiner, heeft het onderdeel kort nadien nog diepgaander bestudeerd en uitgewerkt in een opvallend boekje dat hij in 1619 in Innsbruck uitgaf onder de titel *Het oog*.^o

Dan volgt bij D'Aiguillon een werkelijk perfecte behandeling van de eigenschappen van de optische straal en de horopter,^o een lijn die hij het eerst geobserveerd heeft, zoals hij met gepaste trots memoreert. Vervolgens komen de gemeenschappelijke objecten aan de orde en het gezichtsbedrog, bij licht dan wel in het donker. Het werk besluit met een zonder meer onvolprezen verhandeling over de projecties. Hierin besteedt hij, na een zeer geleerd vertoog over de orthografie en de stereografie, aandacht aan de scenografie^o ofwel de *Figuur*, waarmee voorwerpen in een plat vlak worden weergegeven. Tot dan toe was de leer over dit onderwerp nogal gebrekkig geweest en bij de meeste auteurs was de behandeling verward en onsamenhangend. D'Aiguillon, een man van grote precisie, gaat terug tot de diepste bronnen en zijn behandeling is naar mijn oordeel zo definitief, dat hier voor het nageslacht niets te doen valt, voor

de theorie niet en ook niet voor de praktijk. Bij een onderwerp van een dergelijke omvang hebben de criticasters gemakkelijk praten als het gaat om breedvoerigheid, maar op een fout zullen zij hem niet gauw betrapten.

Met de catoptrica, de weerkaatsing, en de dioptrica, de breking van het licht, was hij volop bezig toen hij stierf. Ook hier geeft hij uitdrukkelijk blijk reeds tot een duidelijke classificatie gekomen te zijn. Zijn dood was een ramp voor de optica en een onuitsprekelijk verlies voor ons liefhebbers van deze wetenschap. Voor de leer van de catoptrica zou, dank zij Euclides, Witelo, Al-hazen, Ramus, Risner en anderen, dat verlies nog wel te dragen zijn. Want uit hun werk valt wel het nodige te halen om tot een afgeronde visie te komen. De problemen van de dioptrica en de stralenbrekingen echter zijn, wat men over Kepler ook mag beweren, nog steeds *ondoorgegrondelijk*.^o Had D'Aiguillon hier de oplossing ook nog niet gevonden, dan was hij in elk geval meer dan wie ook de aangewezen man geweest om die te vinden. Heeft hij haar echter wel gevonden, dan blijft u, jezuiten, bij de hele wereld in het krijt staan, zolang u haar niet aan de openbaarheid hebt prijsgegeven.

Laten wij hier voorbijgaan aan de eerder besproken eenvoudige bril (hoewel: gezien het nut dat wij er op alle leeftijden van hebben, moeten wij er vooral niet aan voorbijgaan!). Zeker is dat de dioptrische buis, waarmee wij de verste voorwerpen als het ware naar onze ogen toe halen (een zeldzaam wonderbaarlijke uitvinding, die wij danken aan een landgenoot),^o naar theorie en uitvoering geheel en al op deze beginselen gebaseerd is. Hieronder vallen ook de geheimen van de wonderlijke stralenbreking die wij vooral in het water en in de lucht waarnemen zonder het verschijnsel te begrijpen. Kepler althans heeft het niet verklaard en evenmin begrepen. Volgens mij kunnen al die vage speculaties dienaangaande alleen met behulp van de brekingsleer in duidelijke verklaringen worden omgezet. Zolang deze wetenschap de verloskundige hand van een competent

auteur nog niet gevonden heeft, zal de duisternis van onze tijd het gemis blijven voelen van de verlichte blik van D'Aiguillon.

De leer van de bol; astronomie en geografie, 1613

Als ik mij aan het voortschrijden van mijn leeftijd houd en aan de opeenvolging van jaren en vakken, dan kom ik van dit onderdeel van de wiskunde als vanzelf op het volgende. Dat was de hemelbol, die ik met haast evenveel plezier bestudeerd heb. Toen wij ongeveer halverwege 1613 stopten met de logica, had mijn vader nog steeds niet genoeg van Eglissham. Althans, hij was nog niet tot de conclusie gekomen dat diens onderwijs zonder nut of zelfs schadelijk zou zijn.

Vermoedelijk om ons wat te laten bekomen van die dorre studie verzocht hij hem met ons de hemelbol te behandelen. Eglissham ging hier gretig op in. Hij was een man die echt alles kon, een reis- en studiegenoot ‘met wie ik gaarne zou leven en sterven’.^o Voor zijn cursus koos hij de beknopte verhandeling van de Engelsman Joannes de Sacro Bosco.^o (Men zegt dat deze werkzaam is geweest rond het jaar des Heren 1232 en dat hij zijn werkje heeft uitgegeven ten behoeve van de astronomie, die toen dreigde ‘onder haar eigen gewicht te bezwijken’^o door de oeverloze stroom van dikke boeken die aan haar gewijd werden.) Binnen enkele dagen was Eglissham zo ver met zijn cursus, dat wij in de ogen van mijn vader al een aanzienlijke kennis van de hemel- en de aardbol verworven hadden. Toen verlangde de voortreffelijke grijsaard dat ik, hoewel zelf nog in de schoolbank, hem tot leraar zou zijn. Ik denk dat hij dacht aan het wederzijdse nut van leerling en leraar, en dan vooral van de leraar, want hij ging ervan uit dat deze, evenals bij andere vakken, ook hier niet minder vooruitgang boekt door onderricht te geven dan door het te krijgen.

Op basis van deze inleiding heb ik mij, naarmate ik in jaren en inzicht rijper werd, door studie en uit persoonlijke belang-

stelling verder bekwaamd in al de facetten van de theoretische astronomie. De moeite is niet tevergeefs geweest. Ik was ervan overtuigd dat deze kennis nuttig en nodig was, in wat voor maatschappelijke positie ik ook terecht zou komen. Ik hoef dat hier niet nader toe te lichten, want dat is door de auteurs al uitvoerig en in allerlei toonaarden betoogd. Met de toegepaste astronomie ofwel de astrologie, zoals sommigen haar graag noemen vanwege haar voorspellend karakter, heb ik mij eigenlijk nooit ingelaten. (Ik herinner mij dat Eglisam ook hierin bedreven was en daarmee bij het grote publiek het nodige opzien baarde.) Ik verfoei de onderlinge verschillen, de inconsequentie en de tegenspraak in de almanakken, de enige pijler waarop de ingebeelde en bijgelovige priesters van deze cultus hun bouwsels funderen. Aan de andere kant heb ik mij echter nooit welbespraakt genoeg geacht om al die onzin, al die missers en onwaarheden te ontmaskeren. Dat zou getuigen van een gebrek aan waardering voor de argumenten van Sint Augustinus, Giovanni en Francesco Pico en ook Antonio Bernardo della Mirandola, Michael Medina, Julius Serenus en zoveel andere noeste bestrijders van de astrologische beuzelarijen die mij bekend zijn, ook al zijn zij zelf weer bestreden en op de korrel genomen door anderen die ook niet alle geleerdheid en vroomheid misten. Ik word misselijk van al die ongeluksvoorspellingen waarop deze *profeten die zelfs buiten het eigen land niet geëerd worden*,^o ons elke dag weer trakteren. Zij moeten zichzelf uit hun eigen orakels redden met even zovele nieuwe, dubieuze verzinsels en de geloofwaardigheid van hun leugens schragen met twijfelachtige waarheden.

Een ander onderdeel van de bol betreft de geografie. Daarmee heb ik mij met plezier beziggehouden. Mijn voornaamste oogmerk bij deze mooie studie was de vergelijking van oud met modern, van wat verdwenen is met wat nog in gebruik is. Zonder dat is de les van de oude geschiedenis zinloos en levert die van de moderne niets op. Voor deze wetenschap staan ons

heden ten dage zoveel middelen ter beschikking, dat wij toe moeten geven, dat wij het aan ons zelf te wijten hebben als onze kennis hier in gebreke blijft. Ik ga voorbij aan Mercator, Ortelius en Bertius (de arme afvallige)^o. Tegenover hen allemaal zet ik Cluverius, een bekend man, even edel van karakter als van afkomst en een absoluut volmaakt geograaf. Als ik kijk naar zijn *Italia*, zijn *Sicilia* en zijn postuum verschenen beschrijvingen van andere landen, dan zou ik bijna zeggen, dat het Lot hem als de ware Atlas^o voor onze tijd bestemd heeft. Helaas heeft een ontijdige dood ook dit geschenk op een ontijdig moment aan de wereld ontnomen. Voor u, mijn dierbaar Leiden, was dit een der zwaarste verliezen die u geleden hebt.

Schermen

In ditzelfde jaar begon mijn vader te zinnen op een lichaamstraining, die ontspanning zou brengen bij onze intellectuele bezigheden. Hij vond dat zijn kinderen moesten beschikken over alle middelen die hun tot leeftocht konden dienen, in wat voor levensomstandigheden dan ook. Zelfs de wapenhandel behoorde daartoe. Dankzij de jarenlange onvergelykelijke toewijding en inspanning van de verheven prins Maurits was het nu zo dat wij, om met een krijgskundig auteur te spreken, ‘een overvloed aan goed onderlegde soldaten hadden, de belangrijkste garantie voor stabiliteit, geluk en roem van de staat’.^o In dat opzicht deden wij absoluut niet onder voor de oudheid, waarvan dezelfde auteur zegt ‘dat de krijgsdiscipline zo streng gehandhaafd werd, dat de wapenmeesters zelfs een dubbele jaarwedde kregen’.^o Er is nooit een tijd geweest die een *wapenleraar* of een drilmeester gekend heeft van de allure van Maurits. Voor het geval de beoefening van die prachtige kunst door de achteloosheid van onze tijd en door een bedenkelijke achteruitgang ooit in verval mocht geraken, heeft hij aan het nageslacht heel bijzondere platen nagelaten als een onvergankelijk bewijs

van zijn wakkere moed en toewijding. Daarop heeft hij de opstelling en de regels van een volledige militaire exercitie in haar totaliteit door de schilder De Gheyn sr. laten uittekenen. Dat was een nobel en zeer nuttig idee, waarvan niet alleen de Nederlanders, maar de soldaten van heel de christelijke wereld de vruchten geplukt hebben. Zoals de Romeinen dat volgens een bekende aantekening van Josephus ook gedaan hebben, dient men te voorkomen dat ‘de oorlog onze eerste kennismaking met de wapens is’.^o Daarom zorgde Maurits dat in de eerste plaats zijn eigen lijfwacht permanent, zelfs midden in de tijd van het bestand, werd gedrild ‘met exercities te velde’,^o zoals het bij Plinius heet.

Een lid van deze lijfwacht, Pierre du Moulin, een kapitein zoals er tegenwoordig niet veel meer zijn, werd door Maurits aangewezen om als een Proteus^o voor De Gheyn model te staan voor de uitbeelding van al de verschillende bewegingen en standen van de infanterist.^o Niemand immers kon zich meten met deze man, of het nu ging om het hanteren van de wapens of om lenigheid van lichaam. Omdat mijn vader dit ook had geconstateerd, vond hij dat hij onze leraar moest worden, en niemand anders. Toen wij nu enkele weken lang eenmaal per dag door hem getraind waren, waren wij al zo ver dat wij alle soorten wapens, die bij ons door de soldaten gebruikt worden, elegant en behendig konden hanteren en ‘alle bijbehorende bewegingen en handgrepen’^o beheersten. Du Moulin bleef dan ook almaar herhalen, dat hij mocht wensen dat iedere soldaat van zijn eigen garde zo goed opgeleid zou zijn en even goed ‘uitgerust voor zijn krijgsmanstaak’^o als deze leerjongetjes.

Het duurde niet lang of wij hadden het doel bereikt dat mijn vader voor ogen had. Laat nu niemand denken dat de wijze oude man onze jeugd verpestte met een nutteloze en overbodige bezigheid. Hij beoogde daarmee namelijk nog een tweede doel. Mochten wij ooit in staatsdienst komen, dan mocht het departement van deze dienst, dat gezien de permanente staat

van oorlog in ons vaderland van het grootste belang was, zeker geen schade ondervinden van onkunde aan onze kant. Hij had zich terecht meer dan genoeg geërgerd aan al de fouten die er in het staatsbestuur gemaakt werden, juist door hen die verantwoordelijk waren voor de uitvaardiging of naleving van uitvoerende maatregelen. Mede op grond van deze zelfde overwegingen vond hij het noodzakelijk dat wij op deze leeftijd ervaring opdeden in alles wat met paardrijden te maken had. Daarvoor gaf hij ons de opdracht enige weken lang de stal van de Prins te bezoeken. Het jaar 1609 gaf reeds aanleiding hiervan verslag te doen; ik hoef daar nu dus niet op in te gaan.

Nieuwe danslessen

Dat wij op deze leeftijd het dansen of ritmisch bewegen weer opnamen, was van zijn kant meer een kwestie van toestemming dan van opdracht. Wat hij ons in dezen als kind had bijgebracht (dat is op de desbetreffende plaats al gememoreerd), waren wij goeddeels vergeten of het was uit de mode geraakt. Hij had er weinig bezwaar tegen dat wij ons nu enigermate vertrouwd zouden maken met de regels van de moderne *élégance* die uit Frankrijk was komen overwaaien. Onze leraar was de Fransman Brueil, een allercharmantste virtuoso in deze kunst en daarom door prins Maurits in dienst genomen. Menigmaal namelijk heb ik onze Mars Maurits aan deze Venuskunst zijn diensten zien aanbieden. Deed hij dat ter ontspanning? Of beleefde hij zelfs in de kleinste kleinigheden zoveel plezier aan orde, tucht en regels, dat hij zich liever bewoog volgens voorgeschreven maten dan door zo maar wat heen en weer te lopen, wanneer hij niets te doen had? Ik zou op deze vraag geen antwoord kunnen geven.

Ik herinner mij dat ik voor deze nogal onstuimige lichaamsoefeningen de nodige spierkracht kon paren aan wat men noemde de gracieuze beweging der ledematen. Bij het paardan-

sen en het dansen met meisjes behoorde ik dan ook beslist tot de uitblinkers, en in het maken van de zogenaamde capriolensprong was ik een wonder van behendigheid. Mijn broer bezat dezelfde charme, maar zijn fysieke zwakte maakte hem tot een tweederangs danser. Toen hij fanatiek bleef proberen zijn ambities te bevredigen, kwam hem dat, zo werd althans aangenomen, te staan op een ernstige aanval van tering, die hem tegen het einde van het volgende jaar in het grootste levensgevaar bracht. Omdat hij zijn longen door de aanhoudende beweging heftig heen en weer geschud had, had hij ze ofwel ernstig letsel toegebracht ofwel blootgesteld aan het kwaadaardige slijm, dat uit het hoofd naar beneden stroomt. Ik denk er niet graag aan terug hoe het mijn ongelukkige vader te moede geweest moet zijn in die periode, toen zijn dierbare eerstgeborene in levensgevaar verkeerde, maar vergeten zal ik het ook niet gauw. Met veel minder tegenzin denk ik eraan terug, hoe met de genade van de onsterfelijke God de hulp werd ingeroepen van een jonge Leidenaar, Jacob Werckhorst, sinds die tijd een zeer beroemde Galeno-chymische^o arts (de Haagse artsen hadden de hoop opgegeven). Werckhorst schreef een dagelijks drankje voor, dat niet onsmakelijk was en op rode wijn leek. Hij wist de long die duidelijk aangetast was zo goed te genezen, dat mijn broer niet alleen vlug herstelde, maar naderhand ook geen enkele last meer heeft gehad van enigerlei naweeën van de ziekte. Doorgaans was zijn gezondheid uitstekend, en ook nu nog kan hij ten volle op zijn conditie vertrouwen en ziet hij er prima uit.^o Ik bid de Algoede en Almachtige God dat ik hem nog lang zo mag houden.

Vertrek van Dedel, 1613

Zoals gezegd ben ik met deze passage enigszins van de *chronologische orde* afgeweken en op mijn verhaal vooruitgelopen. Terug dus naar het slot van 1613. Nu ik de opdrachten en de

oefeningen van dat jaar stuk voor stuk behandeld heb, rest mij alleen nog te vertellen dat mijn vader in de maand augustus bereidwillig inging op het verzoek om ontslag van Dedel. Zeven volle jaren geleden al was Dedel, in de woorden van Seneca aan het adres van Nero, ‘belast met de zorg voor onze voorbereiding op de toekomst.’^o Nu leken wij voldoende gevorderd om wat betreft de letterenstudie voortaan, zoals dat heet, ‘zonder kurk te kunnen zwemmen’.^o Voor wat de rechtenstudie aangaat, mochten wij rijp geacht worden voor de universiteit en ook voldoende toegerust om desgewenst op eigen gelegenheid de beginselen van het recht aan te leren. Er was dan ook geen enkele reden om Dedel nog langer het vruchtgebruik van zijn eigen studie te onthouden.

Enmaal vrij vertrok Dedel naar Leiden voor de openbare verdediging van zijn juridische theses over *Onderpand en hypotheek*. Hij had deze al klaar liggen ten behoeve van een private promotie.^o Bij de verdediging oogstten zijn scherpzinnigheid en geleerdheid zoveel lof, dat wij het als een eer en een zeer groot geluk beschouwden voor onze opleiding zo'n gouverneur gehad te hebben. Kort daarop werd hij beroepen naar Heusden om de bezittingen van een welgestelde douairière te beheren. Ook vond hij de tijd en de gelegenheid om conform het gebruik onder Nederlandse jongeren een reis door Frankrijk te maken. Tenslotte keerde hij weer terug bij het Haagse Hof. In die arena deed hij zoveel ervaring op, dat hij de waardigheid die hij daar kreeg (ik geloof dat ik dat al verteld heb) en die hij nog steeds met verve bekleedt, ten volle verdiend lijkt te hebben. Ons gezin bewaarde zulke goede herinneringen aan hem, dat hij de zegen en de medewerking van ons allen had toen hij met ons familielid Isabella de Vogelaer ging trouwen.^o Nog steeds aan haar zijde leidt hij, nu vader van een talrijk en veelbelovend kroost, een gelukkig leven en ik hoop dat deze meest integere vriend dat nog lang in goede welstand mag doen.

Latijnse en Franse gedichten; de snelle ontwikkeling van de Nederlandse literatuur

Toen ik bij mijn studie zelfde teugels in handen kreeg, had ik in mijn doen en laten iets weg van een dartelend kalfje in een open weiland. Mijn vader had gemakkelijk vrede met dit dwarrelen van de ene heerlijkheid naar de andere. Hij was namelijk vastbesloten om mij een poosje op adem te laten komen alvorens mij weer snel in een nauwer keurslijf van een zwaardere studie te dwingen. Ik maakte mijn mooiste wandelingen temidden van de Griekse auteurs, sloeg zijwegen in naar de Latijnse schrijvers, en doolde rond tussen de Franse literatoren. Ik geloof dat ik in deze periode ook een huwelijkszang schreef voor de bruiloft van de hoogadellijke en voortreffelijke Philips de Zoete Houthain, die kort daarop gouverneur van Sluis werd, en de verheven vrouwe Louise van der Noot, de onvergelykelijke dochter van de krijgshaftige Karel. Gezien mijn leeftijd was ik natuurlijk nog maar een pover dichtertje met weinig inspiratie, maar omdat mijn vader, die altijd in vriendschap en respect met die familie verbonden was geweest, erop aandrong, kon ik er niet onderuit deze stralende echtverbintenis in een gedicht te bezingen. Het was ook letterlijk ‘bezingen’, want ik had in het elegische gedicht zelf gecomponeerde meerstemmige zangstukken ingelast.^o Ik durf best te zeggen dat ik mij gevleid voelde met de oprechte en uitvoerige complimenten van Hugo de Groot, toen hij van dat jeugdgedicht kennis nam. Als ik het wel heb, is het bewijsstuk hiervoor - een brief van de geniale man - nog te vinden onder de papieren van mijn vader.^o

Niet lang daarna heb ik hetzelfde gedaan voor de huidige ambassadeur van de Republiek in Venetië, de geleerde jonker Willem van Lyere. Deze trouwde toen met de zeer vooraanstaande jonkvrouw Maria van Leefdael, met wie hij verloofd was allang voordat zij huwbaar geworden was.^o

Deze niemendalletjes werden zo hoog aangeslagen, dat men

een uitgave gerechtvaardigd achtte. Dat vonden althans de geleerden. Ikzelf verbaas mij erover, dat men zoveel waarde toekende aan die zwakke probeersels van een nog onvolgroeide muze, die niet eens in haar eigen taal schreef en ook nog de nodige ontwikkeling miste. Ik meen het echt als ik zeg dat ik op die leeftijd niets gepresteerd heb, waarmee de geleerden rekening zouden moeten houden of waarvoor de gewone mensen bewondering zouden moeten hebben. De poëzie in het Frans (en ik zou eraan toe durven voegen, die in het Nederlands) was in die tijd bij ons Hollanders niet van dien aard, dat wij daar momenteel nog mee voor de dag zouden kunnen komen zonder ons belachelijk te maken. De vooruitgang die de laatste tijd op beide terreinen geboekt is, is zo groot en zo plotseling ingetreden, dat het haast een wonder lijkt.

Ik ben nog meer verbaasd als ik terugdenk aan wat ik met eigen ogen bij een handschrift van Dousa sr. heb geconstateerd: dat een man van dat kaliber, een zo begaafd dichter zolang het om Latijnse poëzie ging, in zijn tijd zulke onzinnige onzin en zulke flauwe flauwiteiten produceerde wanneer hij zich bediende van zijn moedertaal, om van andere volkstalen maar te zwijgen.^o Onmiddellijk na hem kwam Daniel Heinsius. Hij is een wonder van universele geleerdheid. Alleen al het idee, iemand met hem te willen vergelijken op het veld van de elegante poëzie, zou absurd zijn. Ontegenzeggelijk is hij in de literatuur de coryfee bij uitstek en sinds de dood van Scaliger^o de hoogste autoriteit. En kijk nu eens naar de bundeltjes die zijn gedichten in de moedertaal bevatten.^o Ten tijde van hun ontstaan waren ze bij de mensen immens in tel. Kijk er eens naar en durf dan nog eens te beweren, dat de schepper van zulke soepel lopende Romeinse poëzie zonder schaamte en spijt het moeizame gekruip van zijn Nederlandse versregels zou kunnen aanzien.

Ik zei al dat het gebrekkige niveau van de tijd, de geringe belangstelling voor deze bezigheid en de geringschatting van de eigen moedertaal debet waren aan het falen van deze grote

mannen. Alsof het veel zou uitmaken in welke taal een goed onderwerp behandeld werd en alsof niet iedere taal voor goede literaire vormgeving geschikt was! Hoe zichtbaar is alles veranderd sinds gij, taal mijns vaderlands, uw verdedigers gevonden hebt in mannen als Hooft, sinds gij andere heroën tot voorvechters hebt gekregen en de republiek der letteren heeft ingezien, dat Hollanders ook in hun eigen domein welsprekend zijn.

Dat waren mijn dichterlijke oefeningen in het Frans. In het Latijn schreef ik, in opdracht van mijn vader, zowel gedichten als vooral prozateksten. Dit was namelijk het jaar waarin hij, zoals al ter sprake kwam bij de passage over de retorica, ons heel zorgvuldig liet oefenen aan de hand van de korte oraties uit Livius, Curtius, Sallustius, Tacitus en andere auteurs (de breedvoerigheid van Cicero stond hem tegen, zoals ik al vertelde). Langs een korte en niet schoolse weg leidde hij ons tot die welsprekendheid, die haar bruikbaarheid bewijst in de lichtende omgeving van het staatsbestuur en niet in de donkere lokalen van de universiteit.

Natuurfilosofie; Francis Bacon

Ook gunde mijn vader mij een kort vertier in het schone gebied van de natuurfilosofie (daarvan hadden wij al een voorproefje gehad in een korte cursus van Eglisam, aan de hand van het werk van Titelmans;^o dat vergat ik hierboven te vertellen). Hij vond dat wij hiervan niet veel hoefden te weten, omdat wij toch niet voor een medisch beroep bestemd waren. De liefde die ik opvatte voor deze zeer edele discipline, waarvoor niemand zich te goed hoeft te voelen, heeft mij nooit meer verlaten. Ik heb het er tenslotte zo ver in gebracht dat ik in de fysica niet gauw iets tegenkom en mij ook niet gauw iets voorgelegd wordt, waarvan ik de oorzaak niet min of meer kan achterhalen. Met die prachtig opgepoetste, duur klinkende en generaliserende terminologie, waarmee de scholen onmiskenbaar hun onkunde

proberen te verhullen, heb ik mij nooit ingelaten. Ik heb mij de vrijheid voorbehouden overal rond te kijken en alles te onderzoeken. Nooit heb ik mij in die mate gehecht aan de woorden van Plato of Aristoteles, dat ik niet onmiddellijk open stond voor een tegengestelde bewering van de kant van zelfs de meest recente onderzoekers, mits zij hun bewering maar proefondervindelijk konden bewijzen.

Ik sprak over de inhoudsloze begrippen, theorieën en axioma's der antieken. De belangrijkste kritiek daarop is in mijn tijd geleverd door twee mensen, tegen wie ik hoog heb opgezien. Dat zijn Francis Bacon, tot voor kort kanselier van Engeland, en een Hollander van heel andere stand, maar van dezelfde geniale aanleg, Cornelis Drebbel. Voor de eerste heb ik altijd een soort heilig ontzag bezeten. Daarbij kwam dat de kritiek van een aantal grote mannen mij hier nogal overhaast voorkwam of gewoon ernaast zat. Bij de heel groten kwam de kritiek misschien zelfs voort uit afgunst en was het een kwestie van broodnijd. Ik geef toe, dat het programma dat de man presenteerde behoorlijk ambitieus was en dat de titel *Instauratio Magna*, 'Het grote herstel',^o ook wel iets bescheidener had gekund. Maar als iemand wil weten hoe verdienstelijk en hoe bewonderenswaardig de onderneming was, waaruit hij door het noodlot werd weggerukt, dan moet hij de prachtige inleiding op dat werk eens ter hand nemen. Ik ben er zeker van dat hij het gevoel krijgt een denker voor zich te hebben, die qua diepgang en scherpzinnigheid ver boven zijn tijdgenoten uittorent. Ik heb nooit genoeg kunnen krijgen van de lectuur van dat wonderbaarlijke voorwoord en ik twijfel er geen moment aan dat het iedere intelligente en aandachtige lezer zo vergaat. Maar dan moet hij wel zijn serviele en op vooroordelen gefundeerde trouw aan de antieke inzichten opgeven. Het is inderdaad zo, als de auteur in dat voorwoord betoogt: 'dat proces om de wetenschappen onveranderd van generatie op generatie door te geven is louter het gevolg van de brutaliteit van een handjevol

personen en de achteloosheid en traagheid van de rest'.^o In een andere passage stelt hij de vooruitgang in de mechanische wetenschappen en de vitale factoren die daarvoor verantwoordelijk zijn tegenover de stilstand van de hogere wetenschappen, die lijken op levenloze voorwerpen, waar geen beweging in zit. Heel fijntjes merkt hij daar op, 'dat de filosofie en de geesteswetenschappen' (hoe levendig is zijn formulering!) 'als standbeelden worden aanbeden en geëerd, maar dat alle vooruitgang eruit verdwenen is.'^o Bovendien, zo schrijft hij even verderop, 'zijn wij onder de indruk van een van oudsher overgeleverde consensus, alsof die door de tijd zelf gesanctioneerd was. Wij baseren ons op een bedrieglijke en ongefundeerde gedachtengang, want het ontgaat ons wanneer en waar allerlei onderdelen in de wetenschappen en kunsten tot ontwikkeling gekomen zijn en gemeengoed geworden. Nog veel minder weten wij wat er allemaal door individuele geleerden beproefd en in stilte bedacht is. De annalen van de geschiedenis vertellen dan ook niet welke pogingen wel en welke niet gelukt zijn.'^o

Als ik mij hier naar hartelust in zijn gulden axioma's kon verdiepen, kwam er geen einde aan mijn citaten. Beter kan ik die volzinnen voor zichzelf laten spreken in hun eigen context en de lectuur aanbevelen aan de onbevangen lezers die de inhoud koel en *kritisch benaderen* (deze stelregel huldig ik altijd, behalve wanneer het om godsdienstige kwesties gaat). Ik ga voorbij aan de bijval, die zijn *Vooruitgang van de wetenschap*,^o door de auteur veel eerder gepubliceerd dan de *Instauratio*, maar reeds met dezelfde intentie, allerwegen ten deel viel. Het is overbekend en men zal niet snel iemand vinden die dat enthousiasme niet deelde. Eenstemmig werd het gerekend tot de wonderen van onze tijd. Het boek verdiende dat ten volle en Bacons naam werd er onsterfelijk mee. Nog eerder waren van hem *Ethische karakterschetsen* verschenen en enkele ethische traktaten, een soort mengelwerk in de trant van Michel de Montaigne en anderen, onder de titel *Voorbeelden of Essays*.^o Ik

herinner mij een geestige opmerking die Willem Boreel, de burgemeester van Amsterdam en een goede vriend van mij, zich een keer liet ontvallen tijdens ons gezamenlijk verblijf in Engeland: de afzonderlijke essays zijn van dien aard, dat je aarzelt met de lectuur te beginnen, omdat je het zonde vindt ze uit te hebben.

Men zou Bacon ervan kunnen verdenken, dat hij zich liet drijven door een ijdele hoop *op het onmogelijke* en door drogbeelden, toen hij het plan bedacht voor zijn gigantisch opgezette *Bijzondere en experimentele geschiedenis van het heelal*. Wie deze verdenking koestert, zou echter de kort nadien verschenen werkjes *Over leven en dood* en *Over de winden* eens moeten lezen. Ook zou ik hem willen verwijzen naar Bacons postuum verschenen *Natuurlijke historie*.^o Het is weliswaar een verzamelwerk, een allegaartje dat van alle ordening en methode gespeend lijkt, maar het zit boordevol met kostbare, diep doordachte observaties van groot belang.

Alles bijeengenomen heb ik het gevoel dat ik het niet over een gewone sterveling heb, wanneer ik met heilig ontzag, zoals ik zei, de verheven geleerdheid van Bacon aan een beschouwing onderwerp. Echter (en ook daarover zult u zich met mij verbazen, lezer, wie u ook bent), als men acht sloeg op het voorkomen en de houding van deze formidabele geleerde, dan was zijn arrogante verwaandheid en geaffecteerdheid niet te overtreffen. Toen hij het staatsambt bekleedde waarover ik sprak, ben ik enkele keren in audiëntie ontvangen. Ik had toen een taak in een gezantschap uit mijn vaderland.^o Meer dan eens was ik misselijk van zijn absurde manier van voortschrijden, spreken en gesticuleren, het ene al erger dan het andere. Ik geloof niet dat een persoonlijke kennismaking iemands grote naam meer kwaad gedaan heeft. Toch bleef ik de man hoogachten en wat het nog gemakkelijker maakte hem te excuseren, was de verzekering van zijn omgeving, dat hij in de omgang met zijn vrienden zijn hooghartigheid volledig vergat. Dan was hij voor alle

soorten van conversatie te vinden en had hij een natuurlijke aanleg voor kwinkslagen en geestigheden. Dat wordt ook bevestigd door een afzonderlijk verschenen keuze van *Apoftegmata*.^o Dat hij daarvoor bij wijze van ontspanning tijd wilde vrijmaken, is naar mijn mening minder vreemd dan dat hij die kon vrijmaken. Als ik zie hoe versnipperd zijn tijd was, vanaf zijn vroegste jeugd, toen hij zich wijdde aan de immens moeilijke studie van het Engelse recht; als ik zie hoe hij vervolgens bedolven werd onder een opeenhoping van allerlei functies in het staatsbestuur en tenslotte verstrikt raakte in het geharrewar van de rechtspraak, de politiek en het hof, dan sta ik weer perplex. Vol verbazing vraag ik mij af hoe de beperkte tijd van een betrekkelijk kort leven voor die goddelijke Proteus^o toereikend is geweest om zulke gigantische prestaties te leveren. *De geschiedenis van Hendrik VII*, een zeer geprezen boek,^o die van Hendrik VIII, die al in een gevorderd stadium was, en ik weet niet wat voor andere werken: wie zou denken dat die allemaal uit dezelfde pen gevloeid zijn? Toch zijn ze dat en als ik een voorspelling kan doen: door hun eeuwigheidswaarde zullen zij elke tand des tijds doorstaan.

Cornelis Drebbel

Over Drebbel, die ik aan Bacon gekoppeld heb, zal ik korter zijn. Toen ik deze maan naast die zon plaatste, had ik het oog vooral gevestigd op de fysica. Daarin had deze man uit het volk, een Noordhollander, burger van Alkmaar, het verbazend ver gebracht, zoals ik met eigen ogen heb kunnen constateren. Ik heb de man namelijk in een intensief onderling verkeer goed leren kennen, en hij mij ook. Er zijn mensen die zich aansluiten bij de schampere opmerking van koning Jacobus, dat de eeuwige uitvinder zelden iets bedacht heeft wat meer opleverde dan dat het kostte. Zelfs als je dat zou erkennen (waarmee je de man wel onrecht zou doen), dan blijft het feit dat hij met be-

hulp van zijn hoogst abstruse kennis de wonderlijkste mechanische experimenten gedaan heeft. Daar is wel met minachting op neergekeken, maar nog vaker heeft men er hoog tegen opgezien, ook al werden ze lang niet altijd begrepen.

Op zijn boekje *Over de elementen*^o heb ik nogal eens kritiek uitgeoefend, omdat hij het danig heeft weten te ontsieren met opzettelijk gekozen mysterieuze termen, geheel in de lijn van de dwaze dikdoenerij die voor chymici kenmerkend is. Voor de rest is het een voortreffelijke verhandeling, die duidelijk de sporen draagt van een uitzonderlijke intelligentie.

Zijn perpetuum mobile, dat ik alleen maar van een afbeelding ken, had hij zo vernuftig geconstrueerd, dat bij mijn weten niemand de geheime oorzaken van de werking ervan heeft achterhaald, ook niet toen het apparaat stuk was. In een glazen spiraal zit een vloeistof, die het getij van de zee imiteert (iets wat ik onmogelijk kan geloven) in een constant heen en weer gaan. In elk geval blijft de vloeistof op eigen kracht heen en weer gaan en weet zij met die merkwaardige, continu doorgaande beweging de blik te boeien van vakmensen niet minder dan van leken. Ik heb het vermoeden dat het iets geweest is als het verschijnsel dat zich voordoet in een soortgelijk glas, zonder dat wij ons daar in het algemeen nog over verbazen: namelijk wanneer wij de dagelijkse temperatuur aflezen aan de veranderingen in de vloeistof die in dat glas zit opgesloten. De lucht namelijk krimpt in vanwege de koude aan de buitenkant, waardoor het water noodzakelijkerwijs omhooggetrokken wordt om het ontstane vacuüm op te vullen. En omgekeerd, als de lucht door de warmte ijler wordt, wordt het water naar beneden gedrukt en stroomt weg zoals het getij bij eb.

Hoe dan ook, als ik mij niet vergis was dit de eerste uitvinding die Drebbel in de gunst bracht bij keizer Rudolf II, een vorst die een grote interesse had voor dit soort zaken. Hij kreeg toegang tot de naaste omgeving van de vorst en bezorgde hem menige plezierige zitting met almaar nieuwe experimenten en

instrumenten. Al spoedig echter ontving hij een uitnodiging van de Koning van Engeland, aan wie hij als het ware werd uitgeleend. Zo verwisselde hij zijn eerste meester (ik weet niet of die inmiddels gestorven was) voor een tweede, die echter, zoals ik al zei, een minder welwillend keurmeester van zijn fraaie vondsten was. Hij verkondigde immers de opvatting dat de mensen er meer vermaak dan voordeel in vonden. Dit verwijt was niet geheel ongegrond, maar ook niet geheel gerechtvaardigd. Deze allervernuftigste sterveling heeft namelijk ook enkele uitvindingen gedaan die van het grootste nut zouden kunnen zijn, vooral als ze bij de oorlogvoering zouden worden toegepast.

Een uitvinding die tegen alle andere opweegt, is het bootje, waarin hij vrolijk onder water verdween en zo de Koning, het hof en enkele duizenden Londenars de adem deed inhouden. Toen zij hem, aldus het verhaal, al drie uur lang niet meer gezien hadden, dachten de meesten dat hij aan zijn eigen kunststuk ten offer gevallen was, totdat hij weer bovenkwam op een grote afstand van de plaats waar hij onder water verdwenen was. En hij haalde er enkele deelnemers aan het avontuur bij om te getuigen, dat zij onder water noch ongemak, noch angst gehad hadden. Naar believen waren zij naar de bodem gezakt en weer opgestegen. Ze waren voortgevaren waarheen zij maar wilden, nu eens dichters langs het wateroppervlak, dan weer dieper, geheel naar eigen keuze. Zelfs over licht hadden zij beschikt. Kortom, zij hadden in deze buik van de walvis zonder problemen alles kunnen doen wat wij mensen allemaal in de open lucht verrichten. Het is dan ook niet moeilijk zich voor te stellen wat deze vermetele uitvinding voor de oorlog zou kunnen betekenen. Op deze manier zou je (zoals ik Drebbel meermalen heb horen betogen) de schepen van de vijand, die rustig voor anker lagen, ongemerkt kunnen naderen en volkomen onverwachts opblazen. Daartoe zou je er van die explosieven tegenaan moeten hangen, die men tegenwoordig gebruikt voor

de vernietiging van stadspoorten en bruggen en die een verschrikkelijke uitwerking hebben.

Deze Daedalus weet namelijk ook de krachten van het buskruit zo te hanteren, dat ze niet meer door water of lucht kunnen worden uitgeschakeld. Om dat op een spectaculaire manier te bewijzen, was hij in het jaar...^o met de Britse vloot meegevaren naar de Franse kust. Hij kondigde aan dat hij met gemak een bres zou slaan in de dammen, die de Koning in zee had laten opwerpen om de inwoners van La Rochelle in te sluiten. Er werd echter niet eens een begin gemaakt met de hachelijke onderneming, om over succes maar te zwijgen. Men zegt dat Drebbel na zijn terugkeer de personen die voor de organisatie of de uitvoering verantwoordelijk waren op grond hiervan voor de kroonraad heeft beschuldigd van angst en lafheid. Dat gedrag paste wel heel slecht bij het uitermate krijgshaftige volk, maar om de een of andere noodlottige reden was het in die tijd van oorlog tegen de Fransen niets ongehoords.

Wat voor een geducht vlotenverwoester hij was, heeft hij ook in ons land bewezen zonder zelf aanwezig te zijn. Aan een van zijn schoonzoons had hij (misschien als vaderlijk erfdeel) een klein door hem uitgevonden apparaat toevertrouwd. Daarmee had deze, onder het verbaasde oog van de door de Staten aangewezen commissie van onderzoek, een degelijk schip in één klap opgeblazen. Het schouwspel was des te griezeliger, omdat de man die de manoeuvre leidde en uitvoerde zelf in het bootje zat, waarop, tegen de voorsteven, het apparaat bevestigd was waarmee het schot gelost werd. Hij bleef evenwel volkomen ongedeerd.

Ik geloof niet dat er ooit iemand geweest is die er meer verstand van had om zogenaamd dood of stilstaand water uit plassen weg te pompen en naar elders af te voeren dan Drebbel, en dat er ook nooit zo iemand komen zal. Het zou te ver voeren dit allemaal in details te vertellen. Ik moet alleen nog een paar andere dingen aanstippen, waarmee hij vorstelijke personen

vermaakte en hun bewondering voor zijn vindingrijkheid verwierf, bijvoorbeeld het muziekinstrument dat de naam clavecimbel kreeg, omdat de koperen snaren om sleutels of spijkers heen gedraaid zijn. Het dekblad daarvan had hij zo geconstrueerd, dat het vanzelf omhoog ging als er zonlicht viel op de wand van het vertrek, ook al was het maar een mat straaltje. Ongetwijfeld maakte hij hiervoor gebruik van de beweging die ontstaat in water dat verhit wordt, maar voor mensen die niet ingewijd zijn in de geheimen van de natuurkunde geldt het terecht als een wonder.

Een ander apparaat waarmee hij de vorsten amuseerde, was niet door hemzelf bedacht, maar een oudere vinding die door hem verder werd ontwikkeld. Het kwam hiervoor al ter sprake, naar aanleiding van Torrentius. Het is een instrument van eenvoudige makelij, waarmee men objecten die men bij volle zon aan de buitenkant ervoor houdt, in een nauwkeurig afgesloten vertrek kan projecteren. Vroeger maakte men hiervoor een klein gaatje. Drebbel was, naar men aanneemt, de eerste die een ronde glazen lens gebruikte, maar ook die dankte hij aan de vlijt van zijn voorgangers. Of je zou moeten zeggen dat hij toch zelf de uitvinder van de nieuwe ontdekking is, aangezien de oude hem onbekend was. Wie de loffelijke prestaties van alle tijden billijk en met de gepaste objectiviteit beoordeelt, weet dat zoiets vaak voorkomt. Wat in elk geval alleen van Drebbel komt, is de *parallele opstelling* van het witte scherm met de wand en daarnaast de mogelijkheid van bewegen, naar voren en naar achteren schuiven en naar alle richtingen draaien. Het instrument dat bij het kijken nu reeds zoveel plezier en voordeel met zich meebrengt, zal volmaakt zijn zodra onze Drebbel erin slaagt de spiegelbeelden, die nu door de stralen die van het object uitgaan op hun kop staan, rechtop te zetten. Dan zal hij de reputatie die hij allang opeist, eindelijk waarmaken. Ik weet dat deze proef niet moeilijk uitvoerbaar zal zijn, maar ik ben iemand die overal de gemakkelijkste weg zoekt en volgt en ik

heb niet veel op met dingen die veel moeite kosten. Dus wil ik liever wachten tot zijn hand de verbetering aanbrengt die het toestel nog nodig heeft, dan deze door anderen te laten ontwikkelen.

Niet alleen van zijn hand, maar ook uit zijn wonderbaarlijk brein stamt wat ik de ‘staande kijker’ noem.^o Deze heeft twee bolle lenzen, waarvan de ene, de onderste, die het dichtst bij het te bekijken voorwerp zit, de grootte heeft van een halve pinknagel. Al had Drebbel in zijn hele leven niets anders gepresteerd, dan nog had hij zich met dit wonderlijke buisje ongetwijfeld een onsterfelijke naam verworven. Deeltjes namelijk, die men tot nu toe voor atomen aanzag omdat ze zich te enen male onttrokken aan het menselijke gezichtsvermogen, krijgt het kijkend oog door dit instrument zo duidelijk zichtbaar voor zich, dat mensen die het instrument niet kennen eerst klagen dat zij niets zien, omdat zij dingen zien die zij nog nooit gezien hebben. Maar al heel snel roepen zij juichend, dat hun ogen de ongelofelijkste dingen waarnemen. Het is werkelijk alsof je voor een nieuw schouwtoneel van de natuur staat, op een andere aarde bent. Als De Gheyn sr. langer had mogen leven, had hij er vermoedelijk werk van gemaakt om juist de kleinste voorwerpen en insecten met een heel fijn penseel uit te tekenen. Ik was er al toe overgegaan de man in die richting te pousseren en hij had er wel oren naar. Hij zou ze bijeenbrengen in een boekje, waarvan men de exemplaren door middel van kopergravures kon laten vervaardigen en hij zou het de titel ‘De nieuwe wereld’ meegeven. Wij zijn nu eenmaal wat oververzadigd van de wonderen der natuur die tot nu toe voor iedereen toegankelijk waren; en zoals gebruikelijk is onze verwondering daarover wat verflauwd, doordat wij er zo aan gewend geraakt zijn en er zo vertrouwd mee zijn. Daarom zal niets ons sterker aanzetten tot de verering van de oneindige wijsheid en macht van de Schepper dan het betreden van deze andere schatkamer van de natuur. Daar zullen wij juist in het kleinste en nietigste

geconfronteerd worden met dezelfde toewijding van de Bouwmeester en overal zullen wij stoten op dezelfde onuitsprekelijke Majesteit.^o Daardoor zullen wij op zijn minst inzien dat de maatstaf waarmee de grootte der dingen wordt afgemeten willekeurig, ondeugdelijk en dwaas is, tenminste zolang men ervan uitgaat dat men zonder verdere vergelijking en alleen op grond van een zintuiglijke waarneming tot een definitief oordeel kan komen. En tenslotte, laten wij er ook uit leren dat alles alleen maar in vergelijking met iets anders groot of klein is. Laten wij vaststellen dat de vergroting van de voorwerpen, zoals wij dat wat oneigenlijk noemen, geen grenzen kent. Met dat principe als uitgangspunt zal men ook het kleinste voorwerp nooit zo sterk door lenzen kunnen vergroten, dat men niet zou kunnen volhouden dat het met steeds weer andere lenzen tot in het oneindige verder vergroot kan worden. Waar men met deze redenering uiteindelijk belandt, daarover mogen de grote geesten zich buigen, onder het motto van Tiberius, ‘dat alle delen dezelfde eigenschappen hebben als het geheel’.^o Tiberius zou namelijk volgens de geschiedschrijvers de algemene soberheid hebben willen bevorderen door zelf een voorbeeld te geven en reeds aangesproken spijzen en half opgegeten everzwijnen te laten opdienen.

Ik herinner mij dat ik over deze problematiek zeer interessante gesprekken met Drebbel heb gevoerd, die mij altijd kwam opzoeken als ik in Londen was. Als het leven het mij vergunt, verwacht ik daar nog eens rijke vruchten van te plukken en er mijn voordeel mee te doen. Laat ik hopen dat ik niet bedrogen uitkom.

Nawoord

Huygens begon aan het hier vertaalde autobiografische fragment op 11 mei 1629. Deze datum althans staat vermeld in de linker bovenhoek op de eerste bladzijde van het door hemzelf geschreven en in de Koninklijke Bibliotheek berustende handschrift dat de Latijnse tekst bewaart. Huygens was toen ruim 32 jaar oud. Enkele dagen tevoren, op 5 mei 1629, was hij aangekomen in het legerkamp van Frederik Hendrik, dat voor Den Bosch lag.

Ook in het verdere verloop van de tekst geeft Huygens meermalen aanwijzingen over de periode waarin hij aan het handschrift werkt. Op een van de inleidende bladzijden zegt hij dat zijn moeder in het jaar van schrijven, 1629, nog in leven is (p.10) en even verderop vermeldt hij uitdrukkelijk, dat hij vertoeft in het legerkamp bij Den Bosch (p.17). Na een voorspoedige start vordert het werk slechts langzaam. Mogelijk heeft het ook een tijdlang geheel stil gelegen. Blijkens een toevoeging in de marge heeft hij na bijna twee jaar, in februari 1631, pas ongeveer een derde van de totale tekst geschreven (p. 49). Kort daarop, als hij mededeelt dat hij op het punt staat voor de derde keer vader te worden, hetgeen gebeurt op 13 maart 1631, is de tekst in omvang verdubbeld. Na de laatste datum die vermeld wordt, april 1631 (p.119), voegt Huygens nog slechts een tiental bladzijden aan het manuscript toe. Wij mogen derhalve aannemen, dat hij gedurende twee jaar aan het fragment gewerkt heeft, van mei 1629 tot april 1631, maar dat het grootste gedeelte ervan pas in de laatste maanden van die periode tot stand is gekomen.

Uit de spaarzame vermeldingen van opengelaten plaatsen en alternatieve lezingen in de noten bij de gedrukte Latijnse tekst zou men ten onrechte concluderen, dat het handschrift een gaaf tekstbeeld vertoont. Het tegendeel is waar. De eerst neergeschreven formulering is op alle bladzijden van het handschrift

ingrijpend gewijzigd door in de brede marge of tussen de regels geschreven toevoegingen, correcties, veranderingen in de woordvolgorde, enzovoort. Het is mijn indruk dat Huygens deze wijzigingen tijdens het schrijven heeft aangebracht, misschien bij het nog eens overlezen van het geschrevene alvorens de pen neer te leggen, of alvorens het werk na een onderbreking te hervatten. Niets wijst erop dat hij in een later stadium nog ooit veranderingen in het manuscript heeft aangebracht. Dat verklaart ook dat de opengelaten plaatsen, vooral bestemd voor voornamen en jaartallen, nooit ingevuld zijn. Wel bestaat er een losse, waarschijnlijk later toegevoegde lijst van behandelde onderwerpen en opmerkingen van de hand van Huygens, die niet in de Latijnse tekstitgave van 1897 is opgenomen.

Het is niet duidelijk waarom Huygens, ogenschijnlijk vrij abrupt, met het schrijven is opgehouden. Zijn systematische behandeling is op dat moment gekomen bij zijn zeventiende levensjaar, bij het jaar 1613. Een enkele keer is hij al op het verhaal vooruit gelopen. Op andere plaatsen wijst hij er uitdrukkelijk op, dat gebeurtenissen uit latere periodes te zijner tijd aan de orde zullen komen. Al na een paar bladzijden refereert hij aan een later uit te voeren beschrijving van het jaar 1624 (p.9). Wij moeten dus aannemen dat Huygens ook zijn latere levensjaren nog had willen beschrijven, misschien zelfs tot aan het moment waarop zijn leven inmiddels zou zijn aangeland. Deze memoires, zoals wij het werk zouden kunnen noemen, hadden ook nadien nog kunnen worden voortgezet, maar dan in de vorm van een dagboek.

Gelet op de beoogde lezerskring en het beoogde doel van de autobiografie is het moment waarop de beschrijving afbreekt misschien toch niet zo vreemd. Wanneer Huygens spreekt van zijn potentiële lezers, dan zijn dat zijn eigen kinderen en kleinkinderen. Hoezeer hij ook aandacht heeft geschonken aan de goede formulering, hoezeer hij ook stilistische verbeteringen aanbrengt in de eerst neergeschreven tekst en hoe vaak hij zich

ook in de tweede persoon richt tot de eigentijdse schoolmeesters, predikanten of schilders, het verhaal is slechts bedoeld voor de kleine familiekring en het is zeker niet voor een gedrukte uitgave bestemd. Zoals Huygens allerlei dictaten en aantekeningen van zijn vader en zichzelf ten behoeve van zijn kinderen en kleinkinderen bewaard heeft, zo wil hij hun ook een beschrijving van zijn eigen opgroeien en opvoeding nalaten. De laatste feitelijke gebeurtenis uit zijn leven die hij beschrijft, is het vertrek van de gouverneur en huisleraar Johan Dedel. Deze wordt niet meer vervangen, omdat de opvoeding en opleiding van Huygens en zijn broer zo goed als voltooid mogen heten. Zij zijn jong-volwassenen geworden. Hun opleiding is in een zodanig stadium, dat zij alleen door zelfstandige studie of buitenshuis, aan de universiteit, kan worden voortgezet. De opvoeding is voltooid en de beschrijving daarvan heeft dus ook haar einde bereikt.

Opvoeding en opleiding staan in het werk zozeer op het eerste plan, dat de andere biografische feiten al gauw op de achtergrond raken. Alleen in de eerste tien bladzijden, gewijd aan de genealogie van de beide ouders, overheersen de biografische realia, daarna wint de speculatie over allerlei vormen en facetten van onderwijs en opvoeding het van de gedetailleerde beschrijving van de opvoedkundige feiten en ervaringen van het kind Huygens. Om het meest in het oog springende voorbeeld te geven: de vermelding dat de kinderen Huygens aan teken- en schilderlessen toe zijn, wordt aanleiding om de complete eigentijdse schildersgeneratie de revue te laten passeren. Daarvoor trekt Huygens 25 bladzijden uit, ruim een vijfde deel van de totale tekst. Overigens motiveert hij de lessen in kwestie met de constatering, dat men op het gebied van de schilderkunst alleen dan een gefundeerd oordeel kan hebben als men deze kunst zelf beoefend heeft. De uiteenzetting over de Nederlandse schilderkunst kan gezien worden als een illustratie, een bewijs voor deze visie. Zij toont aan dat de auteur spreekt

met diepgaande kennis van zaken en met volledig ontwikkelde smaak. En misschien geldt een soortgelijke redenering voor de omvangrijke uiteenzettingen over de muziek, de eigentijdse welsprekendheid en de vooruitgang in de exacte en mechanische wetenschappen. Ook hier is hij bevoegd tot oordelen dank zij zijn eigen hoogwaardig opleidingsniveau.

Men kan deze ‘autobiografie’ dan ook met even veel, misschien zelfs met meer recht lezen als een traktaat over de opvoeding van kinderen uit hogere kringen, bestemd voor een openbare functie. De opvoeding die vader Christiaan Huygens zijn kinderen geeft, heeft trekjes van de vorming van *De hovelings*, zoals beschreven door de Italiaan Baldassare Castiglioni in het begin van de zestiende eeuw, maar dan getransponeerd naar het Holland van de zeventiende eeuw. Daarnaast spelen er interessante pedagogische principes en observaties mee. Zo wordt er gepleit voor wat men heden zou noemen een ‘kindvriendelijke’ benadering van de leerlingen. Het schoolonderwijs wordt afgewezen omdat de klassen te groot zijn, hetgeen aandacht voor het individuele kind onmogelijk maakt. Dit laatste is ook de reden dat Huygens de voorkeur geeft aan huisonderwijs boven een opleiding in schoolverband. Tenslotte levert Huygens met zijn verhaal min of meer bewust een bijdrage aan de discussie over de prioriteit van aanleg dan wel opvoeding, van talent tegenover oefening, van natuur tegenover leer. Met een beschrijving van zijn opvoeding in de hand zal men ten aanzien van zijn latere prestaties kunnen vaststellen in hoeverre deze de vruchten zijn van aangeboren begaafdheden, dan wel van onderricht en oefening (p.18). Doordat Huygens' tekst, aanvankelijk begonnen als memoires, gaandeweg meer het karakter heeft aangenomen van een uiteenzetting over zijn opvoeding, vindt deze een natuurlijk einde wanneer zijn opvoeding haar voltooiing bereikt heeft. Wanneer Huygens enige tientallen jaren later alsnog aan een autobiografie begint, grijpt hij dan ook niet terug op de vergeelde verhandeling over zijn jeugd,

maar kiest een heel ander genre, het kalme, verhalende Latijnse gedicht dat sinds Horatius *sermo*, gesprek, heette.

De opvoeding van de kinderen Huygens is uitermate veelzijdig. Zij leren zingen, dansen, musiceren en acteren, zij leren klassieke en moderne talen, wiskunde en natuurkunde, logica en retorica, kalligraferen, tekenen en schilderen en zij krijgen een veelzijdige sportopleiding. Huygens beschrijft niet alleen hoe deze vakken en kunsten aan hen gedoceerd worden door zijn vader en door de door deze aangezochte leraren, hij levert ook kritiek op de wijze waarop andere kinderen onderwijs krijgen. Hij beschrijft wat er in zijn tijd op de diverse terreinen van wetenschappen en kunsten bereikt is. Daarmee bestrijdt hij de opvatting dat de resultaten van de klassieke oudheid op alle terreinen een niveau bereikt zouden hebben dat niet meer te overtreffen was en dat de oudheid alles bedacht en gezegd zou hebben, wat er te bedenken en te zeggen viel. Bij elke voorkomende gelegenheid wijst hij erop dat de moderne tijd ontdekkingen heeft gedaan en kunstzinnige en wetenschappelijke resultaten heeft geboekt die in de oudheid te enen male onmogelijk geweest zouden zijn. Zijn uitvoerige en ter zake kundige beschrijving van de eigentijdse ontwikkelingen, vooral op het gebied van de retorica, de schilderkunst en de natuurwetenschappen, is een unieke schets van het culturele leven in de eerste helft van de zeventiende eeuw, met name in de Republiek der Zeven Provinciën. De tekst laat zich daarom ook lezen als een cultuurhistorisch traktaat over deze periode.

Tenslotte is Huygens' werk een hommage aan de door hem bewonderde tijdgenoten. Die geldt in de eerste plaats zijn vader, wiens wijsheid en inzicht bij elk nieuw aan te vatten facet van de opvoeding hemelhoog geprezen wordt. Slechts enkele keren, zoals bij het onderdeel paardrijden, levert zijn zoon heel bescheiden enige kritiek op het streven van zijn vader. Een paar maal deelt ook Huygens' moeder in de verheerlijking van het ouderschap. Andere personen, die bijzondere verering genie-

ten, zijn de leden van het stadhouderlijke hof, vooral Louise de Coligny en Frederik Hendrik. Maar het meest interessant zijn de karakterisering van de grote artistieke en wetenschappelijke coryfeeën, zoals die van de kanselredenaars Wtenbogaert en Donne, de natuurkundigen Bacon en Drebbel, en vooral de lange reeks van schilders, met wie hij in meerdere of mindere mate persoonlijke contacten onderhoudt heeft. Ereplaatsen worden ingeruimd voor de De Gheyns, die voor huisvrienden konden doorgaan, en voor Rubens. Het meest bekend is hier evenwel zijn vooruitziende beschrijving van de grootheid van de op dat moment ongeveer vierentwintig jaar oude Leidse molenaarszoon Rembrandt van Rhijn.

Na dit alles zal het duidelijk zijn dat de autobiografie (indien wij deze term nog kunnen gebruiken) minder egodocument is, dan wij aanvankelijk zouden vermoeden. Natuurlijk geeft de auteur een en ander bloot van zijn persoonlijkheid en zijn kwaliteiten. Zijn grote en veelzijdige intelligentie en begaafdheid springen bij vrijwel elk behandeld onderdeel van zijn opleiding in het oog. Als uit de verteltrant een zeker mate van zelfingenomenheid spreekt, zal de lezer hem dat dan ook gemakkelijk vergeven: de auteur had goede redenen om met zichzelf tevreden te zijn. Bij alle eerbiedige bewondering die Huygens voor zijn ouders en vooral voor zijn vader heeft, is er ook plaats voor een diepe en warme wederzijdse genegenheid en liefde. Andere emotionele aspecten komen veel minder aan de orde. Dit past in de levensbeschouwing van het toenmalige intellectuele milieu, waartoe Huygens behoorde. Daarin was de invloed van de neostoïcijnse filosofie van Lipsius nog heel groot. Voor de uiting van hevige emoties was in die filosofie geen plaats. Wanneer Huygens vindt dat het verdriet van zijn ouders over de dood van hun dochtertje Elizabeth excessief is en een gebrek aan christelijke deemoed verradt, dan laat hij zich minstens evenzeer door het stoïsche ideaal van berusting en onverstoorbaarheid leiden als door de christelijke beginselen van gehoorzaamheid aan Gods ondoorgrondelijke raadsbesluiten.

Verantwoording

Bij de vertaling is uitgegaan van de Latijnse tekst, die door J.A. Worp werd uitgegeven in de *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 18, 1897, p.1-122. Bij vergelijking met het handschrift blijkt Worps transcriptie een aantal onnauwkeurigheden te bevatten, maar deze raken slechts zeer zelden de inhoud. Daar waar dat wel het geval is, is de lezing van het handschrift gevolgd en in de aantekeningen vermeld.

Van Huygens' tekst bestaat sinds 1946 een zeer betrouwbare vertaling van de hand van A.H. Kan, vervaardigd volgens het principe 'Zoo woordelijk als mogelijk, zoo letterlijk als noodig is' (*De jeugd van Constantijn Huygens door hemzelf beschreven*, 2e druk, Rotterdam 1971, p.125). Door de nauwe aansluiting bij het buitengewoon ingewikkelde Latijn van Huygens laat de vertaling zich als zelfstandige tekst niet altijd even gemakkelijk lezen. Daarom heb ik gehoor gegeven aan de uitnodiging van de redactie van de Griffioen-reeks om een nieuwe vertaling te maken, die het principe van Kan als het ware omkeert en zo min mogelijk concessies doet aan het Latijn, indien dat ten koste van het Nederlands zou gaan. De nadruk is gelegd op de zelfstandige leesbaarheid van de Nederlandse tekst, ook al zal deze als een vertaling uit het Latijn herkenbaar blijven.

Bij de vertaling was de helpende hand van enige collega's en vrienden onontbeerlijk. Ik ben hun allen zeer erkentelijk voor hun vaak spontaan aangeboden hulp. Zonder de anderen tekort te willen doen, vermeld ik enkelen van hen hier met name. Bij een aantal specifieke problemen in de tekst mocht ik een beroep doen op de kunsthistorici drs. R.E.O. Ekkart ('s-Gravenhage) en dr. S. Segal (Amsterdam) en de wetenschapshistoricus dr. S. Engelsman (Leiden). De neerlandica Greet Kettenis (Leiden) voorzag mijn voorlopige Nederlandse versie van vele nuttige kanttekeningen.

De latinist prof. dr. P.H. Schrijvers (Leiden) was bereid mijn conceptvertaling geheel met het Latijnse origineel te controleren. Dit werk resulteerde in een zeer omvangrijke oogst aan suggesties voor een meer adequate of een leesbaarder Nederlandse weergave van het Latijnse origineel. Ik hoop dat de verwerking der suggesties zijn goedkeuring zal wegdragen, ook in de zeldzame gevallen waarin ik deze niet zonder meer heb overgenomen.

Onmisbare steun van de meest uiteenlopende aard bij alle fasen en alle onderdelen van het werk kwam van de zijde van mijn vrouw.

Ter toelichting van de vertaling nog het volgende:

- ik heb gemeend de tekst van Huygens, die in het handschrift van het begin tot het einde ononderbroken doorloopt, toegankelijker te kunnen maken door hem in kleinere segmenten te verdelen en deze van afzonderlijke tussentitels te voorzien; binnen de segmenten zijn ook meer alinea's aangebracht dan het Latijnse origineel bevat;
- geciteerde teksten, in het handschrift van Huygens soms herkenbaar gemaakt door een ruimer en groter schrift, zijn tussen aanhalingstekens geplaatst; dat geldt ook voor verborgen citaten, voor zover als zodanig herkend;
- door Huygens vermelde boektitels zijn cursief gedrukt;
- de overige cursiveringen geven aan, dat Huygens zich voor een of meer woorden van het Grieks in plaats van het Latijn bediend heeft;
- ronde haken stammen soms van Huygens, soms van de vertaler;
- een hoge^o achter een woord geeft aan dat daaromtrent iets naders wordt gezegd in de aantekeningen;
- de aantekeningen zijn opzettelijk in aantal en omvang beperkt gehouden;
- om de aantekeningen te ontlasten, is de toelichting op de

talrijke door Huygens genoemde personen in de vorm van een rudimentaire biografische kwalificatie niet in de aantekeningen opgenomen, maar verplaatst naar het hierna volgende register van door Huygens genoemde personen.

Literatuur

J.A. Worp, hierboven genoemd als de uitgever van de autobiografie, heeft ook de uitgave verzorgd van de twee meest omvangrijke bronnen voor de kennis van het leven van Huygens:

De Gedichten van Constantijn Huygens. Naar zijn handschriften uitgegeven, 9 dln, Groningen 1892-1898;

De Briefwisseling van Constantijn Huygens (1608-1687), 6 dln, 's-Gravenhage 1911-1917.

De meest recente algemene studies over Huygens zijn de volgende:

J. Smit, *De grootmeester van woord- en snarenspeel. Het leven van Constantijn Huygens*, 's-Gravenhage 1980.

H.A. Hofman, *Constantijn Huygens (1596-1687). Een christelijk-humanistisch bourgeois-gentilhomme in dienst van het Oranjehuis*, Utrecht 1983.

L. Strengholt, *Constanter. Het leven van Constantijn Huygens*, Amsterdam 1987.

A.Th. van Deursen, E.K. Grootes, P.E.L. Verkuyl, edd., *Veelzijdigheid als levensvorm. Facetten van Constantijn Huygens' leven en werk*, Deventer 1987.

Aantekeningen

7. gevoerd^o De acht kwartieren van Huygens' wapen zijn Huygens, Back, Van der Strate, Bax, Hoefnagel, Vezeler, Balde en Boghe.
7. behoort^o De passage vanaf 'Deze Lucia' is in het handschrift toegevoegd in de marge.
8. bewijzen^o Deze zin is in het handschrift toegevoegd in de marge.
9. ...^o In het handschrift is de ruimte, opengelaten voor een voornaam, niet ingevuld; het moet Diederick zijn.
10. Parma^o Oranje werd te Delft vermoord op 10 juli 1584; Antwerpen viel in handen van Parma op 17 augustus 1585.
11. ...^o In het handschrift is de ruimte, opengelaten voor het jaartal, niet ingevuld; het moet 1592 zijn; het huwelijk vond plaats op 26 augustus 1592, in het Admiraliteits- of Prinsenhof aan de Oudezijds Achterburgwal.
13. ...^o In het handschrift is de ruimte, opengelaten voor de naam van de schilder, niet ingevuld.
14. vergis^o Huygens vergist zich inderdaad; de voornaam van de hier bedoelde Braun is Joris of Georgius.
15. ...^o In het handschrift is de ruimte, opengelaten voor de voornaam, niet ingevuld.
15. ...^o In het handschrift is de ruimte, opengelaten voor de voornaam (Johan), niet ingevuld.
16. galsoorten^o Volgens de toenmalige opvattingen, die teruggingen op de Griekse arts Galenus (2e eeuw n. Chr.) werd het menselijk temperament bepaald door de verhouding der vier levensvochten bloed, slijm, gele of witte gal en zwarte gal. Al naar gelang het overheersende vocht had men een sanguinisch, flegmatisch, cholericus of melancholisch karakter. Huygens zou dus een cholericus-melancholisch karakter hebben, waarmee zijn voorkeur voor zoete waren zou moe-

ten samenhangen.

16. na° Blijkens de briefwisseling tussen vader Huygens en de stad Breda moet er meer dan een dag overheen gegaan zijn alvorens Agnes van Haghe naar Den Haag gestuurd werd; de doop zal dus niet reeds op 5 september hebben plaatsgevonden.
17. ontleend° In een brief van vader Huygens aan Breda staat dat hij met de naam Constantinus = de Standvastige, de stad eer wilde brengen wegens haar standvastige trouw aan Oranje en de Opstand. De tekst van Huygens is niet helemaal duidelijk, maar lijkt te suggereren dat de naamsvorm *Constantinus*, in plaats van bijvoorbeeld Constans of Constantius, hetgeen hetzelfde betekend zou hebben, bedoeld was als een hommage aan *Justinus* van Nassau. Ook een gedicht van een collega van vader Huygens, Bernt Gruys, verbindt de naam Constantinus met een ‘Breda constans’ en tegelijk met haar gouverneur Justinus; zie A.G.H. Bachrach, *Sir Constantine Huygens and Britain*, Leiden-London 1962, p. 35 en 207.
17. tirannie° In 1625 was Breda in handen gevallen van de Spanjaarden onder Spinola.
17. Den Bosch° Het beleg van Den Bosch, onder Frederik Hendrik, duurde van begin mei tot de inname op 14 september 1629. Huygens was in het legerkamp aanwezig als secretaris van Frederik Hendrik. Dit is een van de aanwijzingen voor de datering van de autobiografie.
18. lopen° In de marge: 1597.
18. was° In de marge: 1598.
20. levensjaar° In de marge: 1599, 1600.
21. levensjaar° In de marge: 1601.
22. noot° Het systeem van de solmisatie met zes notennamen gaat niet terug op de oudheid, zoals Huygens aanneemt, maar stamt van de elfde-eeuwse monnik Guido van Arezzo. Toen men aan het einde van de zestiende eeuw de ut of do

identificeerde met de centrale C, kwam men voor de toonladder een notennaam tekort. Daarvoor werd nu de naam si bedacht, ontleend aan de slotwoorden ‘Sancte Joannes’ uit de Johanneshymne waaraan ook de andere notennamen ontleend waren.

24. is^o Huygens gebruikt het woord *barbitus*, oorspronkelijk een soort luit, voor de zessnarige *viola da gamba* of knieviool.
25. had^o In de marge: 1602, 1603.
28. houden^o In de marge: 1604.
29. terecht^o Het handschrift heeft ‘temere’ en niet ‘tendere’, zoals Worp liet afdrukken.
30. *persoons*^o Huygens gebruikt een Griekse term uit het Nieuwe Testament (Romeinen 2:11 en andere).
31. godsdiensttwisten^o Huygens doelt op het kerkelijk conflict van remonstranten (arminianen) en contra-remonstranten. De eersten genoten de sympathie van Louise de Coligny, de laatsten die van de familie Huygens.
31. kwam^o Huygens adapteert Terentius, *Eunuchus* 791.
32. tragedie^o De humanist en theoloog Theodorus Beza liet in 1550, toen hij te Lausanne Grieks doceerde, zijn tragedie *Abraham sacrificiant* opvoeren. Het ongewone aan dit stuk was dat het een bijbels thema was, dat bovendien geschreven was in een volkstaal.
33. vak^o Huygens adapteert Vergilius, *Aeneis* 2, 152.
33. was^o In de marge: 1605.
34. ...^o In het handschrift is de ruimte, opengelaten voor de voornamen, niet ingevuld.
35. universiteit^o Dedel werd op 14 mei 1604 in Leiden ingeschreven; zijn verblijf aldaar duurde dus korter dan Huygens meende.
36. november^o In de marge: 1607.
37. dichter^o Huygens citeert Martialis, *Epigrammata* 2, 86, 9.
37. uren^o ‘Ledige uren’, *Otia*, was de titel van de gedichtenbundel die Huygens in 1625 uitgaf. Voor zijn spel met het

- woord 'otium' vergelijk men M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Otium en *Otia*', in A.Th. van Deursen e.a., edd., *Veelzijdigheid als levensvorm*, p. 195-204.
37. versleer° Het handschrift heeft 'prosodiae' en niet 'poeticae', zoals Worp liet afdrukken.
37. man° Huygens' metrische bewerking van het verhaal vindt men in *Gedichten* 1, p. 14-15.
38. oordelen° Huygens schreef, behalve Latijnse en Nederlandse, ook Franse, Engelse en Italiaanse, en zelfs enkele Duitse, Spaanse en Griekse gedichten.
38. vloeien° Huygens adapteert Horatius, *Sermones* 1,4, 11.
38. materie° Huygens citeert Lucretius, *De rerum natura* 1, 330.
38. Theophile° Bedoeld is Théophile de Viau; de Griekse naam Theophilos betekent Godgeliefd.
40. meester° Huygens adapteert Horatius, *Epistolae* 1, 1, 14.
41. bevatten° Juvenalis, *Satyrae* 6, 181.
42. jaar° In de marge: 1608.
42. figuren° Tropen en figuren zijn technische termen uit het onderdeel van de retorische leer, dat handelt over figuurlijke, overdrachtelijke zegswijzen en voorstellingswijzen.
43. behandeld° Valerius is de auteur van een *In universum bene dicendi rationem Tabula Summam artis Rhetoricae complectens*, Leuven 1556.
43. plaats° Volgens de traditionele leer van de retorica had een redenaar voor het maken en voordragen van zijn rede vijf taken te verrichten: hij moest de stof weten te vinden (*inventio*), in een goede volgorde zetten (*dispositio* of *ordo*), er een goede tekst van maken (*elocutio*), deze uit het hoofd leren (*memoria*) en op de juiste wijze voordragen (*pronuntiatio* of *actio*).
44. Grieks° In de marge: 1609.
44. Clenardus° Nicolaus Clenardus is de auteur van de *Institutiones absolutissimae in linguam Graecam*, Leuven 1530.

45. augment° Het augment is een voorvoegsel, waarmee in de Griekse werkwoordsvervoeging de vormen van de verleden tijden worden verlengd.
45. Daarom° Het handschrift heeft ‘Ergo’ en niet ‘Cras’, zoals Worp liet afdrukken.
46. gevallen° Quintilianus, *Institutiones oratoriae* 10, 1, 100.
46. mond° De Griekse naam Chrysostomos betekent ‘Gouden mond’; de kerkvader kreeg deze naam vanwege zijn grote oratorische kwaliteiten.
47. beperktheden° In de marge: *Ep. 58*. Seneca, *Epistolae* 58, 7.
47. bezaten° Seneca, *Epistolae* 58, 1.
47. doen° Gellius, *Noctes Atticae* 11, 16, 1.
47. materie° Lucretius, *De rerum natura* 1, 138-139.
48. Asianisme° In de Griekse en Romeinse oudheid is dit de term voor een bloemrijke, overdadige, ietwat gezwollen, gemaniëerde literaire stijl, die staat tegenover de sobere, bondige Attische stijl.
48. *sum*° Deze Latijnse werkwoordsvormen betekenen: ik geef, blaas, zwem, sta, ben. Huygens put zijn opmerkingen uit Simon Stevin, *Uytspraeck van de weerdicheyt der Duytsche tael*, dat in 1586 in Leiden werd gepubliceerd als ongepagineerd bijwerk bij *De Beghinselen der Weeghconst*.
49. navel° Blijkbaar dacht Stevin, overigens ten onrechte, dat het woord navel een samenstelling was van de woorden ‘na’ en ‘vel’.
49. jaar° In de marge: *Feb. 1631*. Een Latijns gedicht van Huygens op dit boek van De Groot is gedateerd Den Haag, 29 januari; zie *Gedichten* 11, 1893, p.224.
50. krijgen° Voor de rechtsregel ‘Quod omnes tangit, debet ab omnibus approbari’, zie D. Liebs, *Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*, München 1982, p.180, nr. Q 113.
50. inzien° Huygens adapteert Vergilius, *Georgica* 2, 458-459.
50. zijn° Deze zin heeft de metrische vorm van een vers, waarvan ik de herkomst niet heb kunnen achterhalen.

51. lezer^o In de marge: *Praefat. ad Tryphon*. Quintilianus, *Institutiones oratoriae*, opdrachtbrief aan Tryphon, 2.
51. horen^o Scaligers wiskundig werk *Cyclometrica elementa*, Leiden 1594, was door Ludolf van Ceulen bekritiseerd in zijn *Van den cirkel*, Delft 1596.
53. Suetonius^o In de marge: *Calig. 54*. Suetonius, *De vita Caesarum* 4 (= Caligula), 54.
55. barsheid^o In het handschrift is bijna een gehele regel open gelaten voor een nooit aangebrachte aanvulling.
57. jaar^o In de marge: 1610.
57. worden^o Een uitgave van Griekse gedichten van Huygens voor de jaren 1629-1631 is mij niet bekend.
58. grootmoeder^o In de marge: *Sueton. Octav. c. 6*. Suetonius, *De vita Caesarum* 2 (= Divus Augustus), 8.
58. vader^o In de marge: *Suet. Tib. c. 6*. Suetonius, *De vita Caesarum* 3 (= Tiberius), 6; de vertaling van Kan, volgens welke Tiberius pas drie jaar oud zou zijn geweest, is fout en zijn bijbehorende aantekening (p.126) derhalve misplaatst.
58. redevoering^o Huygens werd tegelijk met zijn broer Maurits op 2° mei 1616 als rechtenstudent in Leiden ingeschreven. Van ruim een jaar later, 31 mei 1617, dateert een Latijns gedicht ten afscheid van Leiden, alsmede een korte Latijnse toespraak; zie *Gedichten* 1, p. 102-103.
59. neerschrijft^o In de marge: *Pers. Sat. 3*. Huygens adapteert Persius, *Satyrae* 3, 62.
59. plan^o In de marge: *Ep. 95*. Seneca, *Epistolae* 95, 46.
59. sturen^o In de marge: *Sen. ep. 71*. Seneca, *Epistolae* 71, 3.
60. studie^o Een uitgave van een dergelijk werkje is mij niet bekend.
60. sublieme^o In de marge: *Horat. 1. serm. 4*. Horatius, *Sermones* 1, 4, 121, 106, 122-123.
63. ondoorzichtig^o Huygens adapteert Seneca, *Epistolae* 89, 3.
63. vaderland^o Wtenbogaert was als voorman der remonstranten na de Synode van Dordrecht (1618-1619) uit het land verbannen.

64. houden^o In de marge: *de Clar. Rhetor.* Suetonius, *De rhetoribus* 1.
65. adeldom^o In de marge: *Ann. 1.* Tacitus, *Annales* 1, 29.
66. voordracht^o De termen komen uit Quintilianus, *Institutiones oratoriae* 11, 3, 149-150.
66. ingegeven^o In de marge: *Lib. 11 c. 3.* Huygens verbindt twee citaten uit Quintilianus, *Institutiones oratoriae* 11, 3, 88 en 89.
67. spreken^o Huygens ontleent de beide bon-mots aan Quintilianus, *Institutiones oratoriae* 11, 3, 126 en 129.
67. spreken^o In de marge: *M. An. Sen. Praefat. in Controv.* Seneca Rhetor, *Controversiae*, Praefatio 10.
68. voorbij^o Huygens zinspeelt op de passage in Mattheus 7:3-5, maar uit respect en misschien ook met een lichte ironie spaart hij de predikanten, door hun slechts een splinter aan te wrijven.
68. nederigheid^o Huygens gebruikt in deze context opzettelijk Griekse woorden uit het Nieuwe Testament.
69. Toen^o In de marge: *1611.*
70. Plinius^o In de marge: *Nat. Hist. Lib. 35. c. 10.* Plinius, *Naturalis Historia* 35, 10, 36, 76-77.
71. Plinius^o Huygens ontleent het woord aan Plinius, *Naturalis Historia* 35, 3, 5, 16.
72. komen^o In de marge: *Plinii verbum.* Huygens zal denken aan passages als Plinius, *Naturalis Historia* 34, 8, 19, 88 of 35, 10, 36, 65.
73. rechtenstudie^o Zie noot bij p. 58.
74. gestaan^o Huygens en De Gheyn waren een tijdlang burens, zij woonden beiden aan het Voorhout.
75. Londen^o In 1618 maakte Huygens zijn eerste reis naar Engeland, in gezelschap van De Gheyn jr.; bij Peter Oliver zag hij het werk van diens vader Isaac.
76. aanleggen^o Enige gegevens over dit paviljoen vindt men in J.Q. van Regteren Altena, 'Grotten in de tuinen der Oran-

- jes', *Oud Holland* 85, 1970, p. 33-44.
78. Heren^o Het is niet met zekerheid vast te stellen aan welke werken Huygens denkt. Voor een reeks passievoorstellungen zie E.K.J. Reznicek, *Die Zeichnungen von Hendrick Goltzius*, Utrecht 1961, 1, p.249-250 en 11, p.262-273 en F.W.H. Hollstein, *Dutch and Flemish Etchings Engravings and Woodcuts*, VIII, Amsterdam, z.j., p. 10-11.
78. ...^o In het handschrift is de ruimte, opengelaten voor een derde naam, niet ingevuld.
79. dierenschilder^o In de marge: *Steenwyck*. Bedoeld is de schilder Hendrick van Steenwijck jr.
79. hierboven^o zie de Pliniustekst op p.70.
80. Medusa^o Een soortgelijk stuk van Rubens bevindt zich nu in het Kunsthistorisches Museum in Wenen (inv. nr. 3834).
81. Rome^o In de marge: *Plin. lib. 35. c. 4*. Huygens verwijst naar Plinius, *Naturalis Historia* 35, 4, 8, 25.
82. Paulus^o Lees Jan.
82. *zuurdesem*^o Huygens ontleent de Griekse woorden aan 1 Korinthiërs 5:7.
83. gekregen^o Horatius, *Sermones* 1, 1, 69-70.
83. realiteit^o In de marge: *Praefat. in Controv. Seneca Rhetor, Controversiae, Praefatio* 6.
83. scheidslijn^o Tacitus, *Annales* 4, 58.
84. opschieten^o Huygens maakt een toespeling op het verhaal over de Griekse mythologische held Kadmos, vooral bekend uit Ovidius, *Metamorphoses* 3, 1-130; toen Kadmos in Boeotië een draak gedood had en diens tanden had uitgezaaid, ontsproten daaruit volwassen gewapende mannen.
84. leermeesters^o Rembrandt had in Leiden les van Jacob van Swanenburgh, Lievens van Joris van Schooten; daarna waren beiden in de leer bij Pieter Lastman te Amsterdam.
85. jongeman^o Als wij aannemen dat Huygens deze bladzijden schreef in de maanden februari-maart 1631 (zie Nawoord, p. 134), dan was Lievens op het moment van schrijven 23 en

Rembrandt 24 jaar oud.

86. Judas^o Voor dit schilderij, thans in Engeland in particulier bezit, zie J. Bruyn e.a., *A Corpus of Rembrandt Paintings 1, 1625-1631*, The Hague-Boston-London 1982, p. 177-195, met diverse afbeeldingen.
86. Italië^o Huygens vergelijkt de prestatie van Aeneas, de hoofdfiguur uit Vergilius' epos *Aeneis*, die een aantal van de overlevenden uit het verwoeste Troje naar Italië voerde en zo de basis legde voor het nieuwe wereldrijk Rome, met de prestatie van Rembrandt, die de schilderkunst in Holland op een peil bracht dat kon wedijveren met het peil van de antieke schilderkunst. Hij bracht als het ware de ongeëvenaarde antieke schilderkunst over naar Holland.
87. *deeg*^o In de marge: *Corinth. 2*. Huygens citeert echter 1 Korinthiërs 5:7.
87. *Schrift*^o In de marge: *Ibid*. Huygens citeert echter Galaten 6 : 3.
87. *is*^o Horatius, *Carmina* 3, 16, 44.
88. *kostbaarheden*^o Het door Lievens in 1628/1629 geschilderde portret van Huygens is eigendom van het Musée de Douai, maar is in bruikleen afgestaan aan het Rijksmuseum; voor een reproductie zie *Jan Lievens, ein Maler im Schatten Rembrandts*, tentoonstellingscatalogus Braunschweig 1979, p. 69.
90. *uit*^o In de marge: *Ephes*. Efeziërs 5 : 16.
92. *echtbreker*^o In de marge: *Sueton. Claud. 16*. Suetonius, *De vita Caesarum* 5 (= Divus Claudius), 16.
92. *bedrog*^o In de marge: *Chrysosth. in Math*. Huygens gebruikt een uitdrukking uit de homilieën van Johannes Chrysostomus op het evangelie van Mattheus. Torrentius werd in 1627 door de rechtbank van Haarlem veroordeeld tot twintig jaar gevangenschap wegens zedeloosheid en godslastering en zijn schilderijen werden verbrand.
92. *Franse*^o Huygens bedoelt blijkbaar de titel 'Sire'.

95. niveau° Het gedicht van Beza, waaruit dit vers genomen is, vindt men sinds de uitgave van diens gedichten door Willem Cripus (Parijs 1561) in het voorwerk van vrijwel alle Secundusedities terug.
95. *liefhebben*° Romeinen 8:28, geciteerd in het Grieks.
96. opgenomen° Het gedicht 'In effigiem Caroli Quinti Caesaris a Constantino Hugenio metallo donatam' werd uitgegeven in Barlaeus' *Poematum editio nova*, Leiden 1631, p. 497.
98. vielen° In de marge: *Inserere de obmutescentibus*. Het is niet duidelijk wat Huygens met een hier 'In te voegen passage over degenen die er het zwijgen toe deden' op het oog had.
100. afbrak° In de marge: *Carosse renverse au retour*. Blijkbaar is op de terugreis de reiskoets omgeslagen en misschien heeft Huygens overwogen om daarover later iets toe te voegen.
100. school° Huygens adapteert Horatius, *Epistolae* 1, 1, 3.
100. gaan° In de marge: *1612*.
101. kwalen° In het Latijn vormt deze zin een elegisch distichon, waarvan ik de herkomst niet heb kunnen achterhalen; misschien heeft Huygens het zelf voor de gelegenheid gemaakt.
102. keer° In de marge: *1626*.
102. *doorstaan*° In de marge: *I. Corinth. 10.13*. 1 Korinthiërs 10:13, geciteerd in het Grieks.
103. ...° In het handschrift is de ruimte, opengelaten voor de leeftijd, niet ingevuld; Elizabeth, geboren op 26 maart 1598, was 14 jaar, toen zij op 8 mei 1612 stierf.
103. weldra° In de marge: *Mart. 1631*. Huygens' derde zoon, Lodewijk, werd geboren op 13 maart 1631. Deze passage is dus kort voor deze datum geschreven.
104. *hemelen*° In de marge: *Math. Mattheus 19:14*, geciteerd in het Grieks.
104. jeugd° Zie voor de grafdichten *Gedichten* 1, 40-41.
104. Vorstius° Conradus (Huygens schreef C., door de uitgever en de vertaler Kan ten onrechte aangevuld tot clarissimus =

- beroemde) Vorstius was beroepen als hoogleraar te Leiden als opvolger van de in 1609 gestorven Arminius. Hij stond aan de zijde van degenen die weldra remonstranten zouden worden genoemd. -Deze passage over Vorstius en de logica is blijkbaar enige tijd, waarschijnlijk slechts enige dagen, later aan het lopende verhaal toegevoegd. Hij begint in het handschrift in de marge van folio 825 en gaat verder op folio 829, na de passage over de geografie.
105. zee^o Huygens adapteert Horatius, *Carmina* 4, 2, 3-4; het is een zinspelende op Icarus, die op met was bevestigde vleugels naar de zon vloog; toen hij deze te dicht naderde, smolt de was en stortte Icarus in de zee, die van hem de naam Icarische zee kreeg.
  106. Fonseca's^o Het Organon van Aristoteles is de verzamelnaam voor diens logische werken; Toledo en Fonseca zijn zestiende-eeuwse commentatoren van de Aristotelische logica.
  106. *ochtendkrieken*^o Huygens gebruikt de Griekse uitdrukking uit Lukas 24:1.
  107. zelf^o In de marge: *De Dictionariis etc.* Misschien wilde Huygens ergens een passage over woordenboeken invoegen.
  108. loopt^o Persius, *Satyræ* 4, 24.
  109. Salmuth^o In de marge: *Lib. 2. Tit. 15.* De kwestie van de bril kwam aan de orde in Titulus 15 (p. 635-646) van boek 2 van de *Rerum memorabilium libri* 11 (Amberg 1599-1601), Salmuths Latijnse bewerking van het Italiaanse origineel van Panciroli.
  109. nodig^o De tekst stamt inderdaad niet van Plautus en misschien niet eens uit de oudheid.
  109. gevolgd^o In de marge: *Act. 1. Sc. 2.* Plautus, *Cistellaria* 91.
  109. kijken^o Nonius 84, 7.
  109. mantel^o Huygens citeert het fragment van Plautus' verloren stuk *Parasitus medicus* uit Nonius 84, 7.
  109. zijn^o In de marge: *Lib. 38. c. 5.* Deze en de drie volgende

- citaten zijn afkomstig van Plinius, *Naturalis Historia*, 37, 5, 16, 62-64.
109. *Raad*^o Huygens gebruikt de Griekse term, die bij Markus 15:43 gebruikt wordt voor de functie van Jozef van Arimathea.
  110. breking^o Huygens gebruikt de termen catoptrisch en dioptrisch; de catoptrica is het onderdeel van de optica dat handelt over de weerkaatsing van de lichtstralen; de dioptrica handelt over de breking van de stralen; beide termen komen verderop terug.
  110. hekeldichter^o Huygens bedoelt Martialis.
  111. boeken^o *Opticorum libri sex*, Antwerpen 1613.
  111. Plato^o In de marge leze men, anders dan bij Worp: *Vide Plut. in marcello*. Plutarchus, *Marcellus* 17.
  112. oog^o Chr. Scheiner, *Oculus, hoc est fundamentum opticum*, Innsbruck 1619.
  112. horopt^o Boek 11 van het werk van D'Aiguillon handelt over de optische straal (de lijn van het bekeken voorwerp naar het oog) en over de horopt. Deze laatste term is door de auteur bedacht en staat voor een denkbeeldige lijn, die parallel loopt met de verbindinglijn tussen de beide ogen en op een bepaalde afstand geprojecteerd wordt. Alleen op deze lijn vallen de afzonderlijke beelden van de beide ogen samen. Alles ervoor en erachter wordt dubbel gezien. Het woord schijnt later ook gebruikt te worden voor het platte vlak dat deze denkbeeldige grens (*horos*) voor de kijker (*opter*) vormt.
  112. scenografie^o Orthografie staat voor de weergave van een voorwerp, waarbij het perspectief verwaarloosd wordt; stereografie is de weergave van een bolvormig lichaam in een plat vlak; scenografie is de weergave van het afgebeelde met inachtneming van het perspectief.
  113. *ondoorgegrondelijk*^o Huygens gebruikt een nieuwtestamenteisch Grieks woord (Romeinen 11:33 e.a.).
  113. landgenoot^o Huygens bedoelt de verrekijker, waarvan hij

- volgens Kan de uitvinding toeschreef aan Jacob Metius uit Alkmaar.
114. sterven^o Huygens adapteert Horatius, *Carmina* 3, 9, 24.
  114. Bosco^o De titel van het werk van Sacro Bosco is *Sphaera mundi*.
  114. bezwijken^o Huygens adapteert Horatius, *Carmina* 3, 4, 65.
  115. worden^o Mattheus 13:57; Markus 6:4.
  116. afvallige^o Bertius werd na de Synode van Dordrecht afgezet als Leids hoogleraar en begaf zich naar Parijs, waar hij zich bij de katholieke kerk aansloot.
  116. Atlas^o Huygens speelt met de dubbele betekenis van Atlas: zoals de mythologische Atlas de aardbol droeg, zo was Cluverius met zijn atlassen degenen die de wetenschap van de geografie droeg; Cluverius was de auteur van een *Italia antiqua* (Leiden 1624) en van een *Sicilia antiqua* (Leiden 1609).
  116. staat^o In de marge: *Veget. Lib. 1. c. 13*. Vegetius, *Epitoma rei militaris* 1, 13.
  116. kregen^o In de marge: *Ibid. Vegetius, Epitoma rei militaris* 1, 13.
  117. is^o Flavius Josephus, *De Bello Iudaico* 3, 72.
  117. velde^o Plinius, *Panegyricus* 13.
  117. Proteus^o Proteus was een mythologische godheid, die allerlei gedaantes kon aannemen.
  117. infanterist^o Voor deze tekeningen van De Gheyn, zie I.Q. van Regteren Altena, *Jacques de Gheyn. Three Generations*, The Hague-Boston-London 1983, 11 p. 64-78 en 111 p. 71-91.
  117. handgrepen^o In de marge: *Veg. 1. 4*. Vegetius, *Epitoma rei militaris* 1, 4.
  117. krijgsmanstaak^o In de marge: *Veg. 1. c. 6*. Vegetius, *Epitoma rei militaris* 1,6.
  119. Galeno-chymische^o In de geneeskunde van deze tijd was er een school die terugging op Galenus en voornamelijk met kruiden werkte, en een chymische richting die de methode

van Paracelsus volgde en met anorganische, chemische stoffen werkte. De chirurgijn Werckhorst combineerde blijkbaar beide methoden.

119. uit^o In de marge: *Apr. 1631*.
120. toekomst^o In de marge: *Tac. lib. Tacitus, Annales* 14, 53.
120. zwemmen^o Huygens gebruikt de bekende beeldspraak uit Horatius, *Sermones* 1, 4, 120.
120. promotie^o Dedel promoveerde op 8 juli 1613; zie *Gedichten* I, 51-52.
120. trouwen^o Het huwelijk vond plaats op 17 januari 1623, zie *Gedichten* I, 283.
121. ingelast^o Zie *Gedichten* 1, 60-68; het huwelijk had plaats in november 1614.
121. vader^o Een dergelijke brief wordt niet aangetroffen in het desbetreffende deel van de *Briefwisseling van Hugo Grotius* (1, Den Haag 1928).
121. was^o Zie *Gedichten* 1, 73-82 en vgl. voor de zangstukken Strengholt, *Constanter* p.22; het huwelijk had plaats op 27 december 1615.
122. zwijgen^o Van Dousa zijn slechts enkele Nederlandse gedichten bewaard gebleven. Het handschrift dat Huygens gezien heeft, is niet meer bekend.
122. Scaliger^o Scaliger stierf op 21 januari 1609; Heinsius werd wel 'de kleine Scaliger' genoemd.
122. bevatten^o Heinsius, *Nederduytsche Poemata* werden in 1616 in Amsterdam gepubliceerd door Petrus Scriverius. Het werk wordt tegenwoordig beschouwd als een belangrijke schakel in de ontwikkeling van de Nederlandse literatuur en het heeft een grote invloed gehad op de Duitse poëzie van de zeventiende eeuw.
123. Titelmans^o De franciscaan Fr. Titelman(nu)s schreef een *Compendium naturalis philosophiae* (Antwerpen 1530).
124. herstel^o Voor de hier genoemde werken zie R.W. Gibson, *Francis Bacon. A Bibliography*, Oxford 1950; de *Instauratio*

- verscheen in Londen in 1620.
125. rest° Zie *The Works of Francis Bacon*, edd. J. Spedding R.L. Ellis, D.D. Heath, 1, London 1857, 126 (Latijn) en IV, 1858, 15 (Engels).
  125. is° Aldaar 1, 126 en IV, 14.
  125. zijn° Aldaar 1, 127 en IV, 15.
  125. wetenschap° *The Two Books of Francis Bacon Of the proficiencie and the advancement of Learning, divine and humane*, London 1605.
  125. Essays° *Bacons Essayes*, London 1597.
  126. historie° De vier genoemde werken zijn *Historia naturalis & experimentalis ad condendam philosophiam: Sive, Phaenomena universi: Quae est Instaurationis Magnae pars tertia*, Londen 1622; *Historia vitae & mortis*, Londen 1623; *Historia ventorum*, Londen 1622; *Sylva sylvarum or A Naturall History In ten Centuries*, London 1626.
  126. vaderland° Bacon was grootkanselier van Engeland van 1618 tot 1621; Huygens was in de eerste maanden van 1621 in Engeland als gezantschapssecretaris.
  127. Apoftegmata° *Apophthegmes New and Old*, London 1625.
  127. Proteus° Zie boven bij p.117.
  127. boek° *The Historie of the Raigne of king Henry The Seventh*, London 1622.
  128. elementen° *Een kort Tractaet van de natuere der Elementen, ende hoe sy veroorsaecken, den Wint, Regen, Blixem, Donder, ende waeromme dienstich zijn. Gedaen door Cornelis Drebbel*, Rotterdam 1621 (eerste uitgave 1604); zie voor Drebbel en zijn experimenten en uitvindingen G. Tierie, *Cornelis Drebbel (1572-1633)*, Amsterdam (diss.) 1932.
  130. ...° In het handschrift is de ruimte, opengelaten voor het jaartal, niet ingevuld; het beleg van La Rochelle duurde van 1627 tot oktober 1628.
  132. noem° Huygens bedoelt de microscoop met twee lenzen. Voor Drebbels aandeel in de ontwikkeling en de versprei-

ding daarvan vergelijk men het boven in de aantekening bij p. 128 genoemde boek van Tierie, p. 53 vv.

133. Majesteit^o In de marge voegt Huygens een Grieks citaat toe uit Aristoteles, *De partibus animalium* 1, 5, dat vertaald luidt: ‘Men moet geen kinderachtige weerzin koesteren tegen het onderzoek dat zich richt op de minder aanzienlijke diertjes; want in alles is iets wonderbaarlijks te vinden.’
133. geheel^o In de marge: *Sueton. Tib. 34*. Suetonius, *De vita Caesarum* 3 (= Tiberius), 34.

Register van door Huygens genoemde personen

- Aiguillon, François d' (1566-1617), Zuidnederlands wis- en natuurkundige 111, 112, 113, 114
- Albrecht (1559-1612), aartshertog van Oostenrijk, vorst der Zuidelijke Nederlanden 101
- Alewijn, Jacob, echtgenoot van Huygens tante van moederszijde Elizabeth 14
- Al-hazen († 1038), Arabisch astronoom en natuurkundige 113
- Anraet, Jacob, huisleraar bij de familie Huygens 34
- Apelles (356-308 v. Chr.), Grieks schilder 79, 86, 90
- Archimedes (287-212 v. Chr.), wiskundige uit Syracuse 85, 111
- Archytas (ie helft 4e eeuw v. Chr.), pythagorisch wijsgeer uit Tarente 111
- Aristoteles (384-322 v. Chr.), Grieks wijsgeer 106, 124
- Arneide 9
- Augustinus (354-430), Latijns kerkvader, bisschop van Hippo 115
- Augustus (63 v. Chr.-14 n. Chr.), eerste Romeinse keizer 58
- Baburen, Dirck van (ca. 1590-1624), Nederlands schilder en etser van bijbelse en mythologische taferelen 79
- Back, Adriana, betovergrootmoeder van Johan Wolfert van Brederode 7
- Back, Lucia, moeder van Huygens' grootmoeder van vaderszijde Geertruy Bax 7
- Bacon, Francis (1561-1626), Engels wijsgeer en staatsman 123, 124, 125, 126, 127
- Baerle, Caspar van (Barlaeus, 1584-1648), Zuidnederlands Neolatijns dichter en filoloog, werkzaam in Leiden en Amsterdam 51, 96
- Baldi, Cecilia, dochter van Cecilia Vezeler 11
- Baldi, Melchior, echtgenoot van Cecilia Vezeler 11

- Bax, Christiaan, vader van Huygens' grootmoeder van vaderszijde Geertruy Bax 7
- Bax, Geertruy, Huygens' grootmoeder van vaderszijde 7
- Bax, Gysbert, grootvader van Christiaan Bax 7
- Bax, Joannes, vader van Christiaan Bax 7
- Bax, Joannes (genaamd Moerman), overgrootvader van Christiaan Bax 7
- Bax, Marcelis (Bacx, ca. 1556-1617), Nederlands militair bevelhebber 8, 25
- Bax, Paulus (Bacx, 1550-1606), Nederlands militair bevelhebber 8
- Beaumont, N. de 54, 55
- Bertius, Petrus (1565-1629), Zuidnederlands geograaf en wijsgeer, werkzaam in Leiden 116
- Beza, Theodorus (de Bèze, 1519-1605), Frans protestants theoloog 32, 95
- Bloemaert, Abraham (1564-1651), Nederlands schilder en tekenaar van bijbelse en mythologische taferelen en genrestukken 79
- Blommart, Lodewijk, echtgenoot van Huygens' tante van moederszijde Margareta 14
- Boccalini, Traiano (1556-1613), Italiaans satirisch schrijver 84
- Boghe, Margareta, echtgenote van Joris Vezeler sr. 11
- Bol 15
- Boreel, Willem (1591-1668), Nederlands magistraat en diplomaat 126
- Bosschaert, Ambrosius, de Oudere (ca. 1570-1621), Nederlands bloemenschilder 75
- Braun, Joannes (bedoeld is Joris of George, 1542-1622), Duits geestelijke en schrijver 14
- Brederode, de kinderen Van 34
- Brederode, Johan Wolfert van (1599-1656), Nederlands militair bevelhebber 7

- Brederode, Walraven van (1547-1614), Nederlands magistraat en diplomaat 34
- Bril, Paulus (1554-1626), Zuidnederlands landschapschilder 79
- Brouart, Joannes (geb. 1584) 28, 29, 32, 33, 34, 88
- Brouart, Thomas († 1635), thesaurier van Frederik Hendrik 28
- Brueghel, Jan (Fluwelen B.) (1568-1625), Zuidnederlands schilder van mythologische taferelen, bloem- en dierstukken 75
- Brueil 118
- Brugghen, Hendrick ter (1588-1629), Nederlands schilder van bijbelse en mythologische taferelen en genrestukken 79
- Bruyninck, Nicolaas (2e helft 16e eeuw), secretaris en raadsman van Willem van Oranje, doopouder van Huygens 16
- Buys, mr. Johan 15
- Bye, H. de, moeder van Christiaan Bax 7
- Calandrini, Jean (Giovan Luigi), Italiaans koopman en bankier 25
- Caligula (12-41 n. Chr.), derde Romeinse keizer 53
- Cato, Marcus Porcius (234-149 v. Chr.), Romeins politicus en schrijver 67, 92
- Ceulen, Ludolf van (1540-1610), Duits wiskundige en landmeter, werkzaam in Leiden 51, 52
- Châtillon, Gaspar de, *zie* Coligny
- Chrysostomus, Johannes (ca. 344-407), Grieks kerkvader, patriarch van Constantinopel 46
- Cicero, Marcus Tullius (106-43 v. Chr.), Romeins politicus, redenaar en schrijver 62, 69, 85, 123
- Clenardus, Nicolaus (Cleynaerts, 1495-1542), Zuidnederlands filoloog 44
- Cloot, Samuel 51, 52
- Cluverius, Philipp (1580-1622), Duits geograaf, werkzaam in Leiden 52, 116

- Coligny, Gaspar de (1519-1572), Frans admiraal en hugenoot 31
- Coligny, Gaspard de, graaf van Châtillon (1584-1646), maarschalk van Frankrijk 54
- Coligny, Louise de (1555-1620), vierde vrouw van Willem van Oranje, moeder van Frederik Hendrik 31, 33
- Coxie, Michiel van (1499-1592), Zuidnederlands schilder van religieuze en mythologische onderwerpen en portretten 99
- Coxie, Raphael van (ca. 1540-1616), Zuidnederlands schilder van bijbelse taferelen en portretten 99
- Crakius, medeleerling van Huygens onder Eglissham 106
- Curio, Gaius Scribonius (ca. 125-53 v. Chr.), Romeins politicus en redenaar 67
- Curtius Rufus, Quintus (2e eeuw n. Chr.?), Latijns schrijver van een geschiedenis van Alexander de Grote 69, 123
- Daedalus, beeldhouwer, uitvinder en vader van Icarus in de Griekse mythologie 130
- Dedel, Johan († 1655), gouverneur van Huygens, later raadslid en president van het Hof van Holland 35, 37, 42, 44, 45, 52, 54, 119, 120
- Dedel, Willem, bewindhebber van de Oost-Indische Compagnie te Delft, vader van de voorgaande 35
- Does, Jan van der, *zie* Dousa, Janus
- Dominique, leraar Frans van Huygens, lector in de Waalse kerk 27
- Donne, John (1573-1631), Engels dichter en deken van St. Paul's 63
- Doublet, gebroeders, kinderen van de in 1612 overleden Philips Doublet 54
- Dousa, Janus (1545-1604), Nederlands en Neolatijns dichter en geleerde 122
- Drebbel, Cornelis (1572-1633), Nederlands uitvinder en natuurkundige 93, 124, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133
- Drusus Julius Caesar (ca. 14 v. Chr.-23 n. Chr.), Romeins veld-

heer, zoon van keizer Tiberius 65
 Dürer, Albrecht (1471-1528), Duits schilder en graveur 78
 Dyck, Antonie van (1599-1641), Zuidnederlands schilder van religieuze en historische taferelen en portretten (o.a. van Huygens) 79
 Dyck, familie Van 11
 Eglisam, George († 1642), Schots wijsgeer, huisleraar van Huygens 104, 105, 107, 114, 115, 123
 Erpenius, Thomas (van Erpe, 1584-1624), Nederlands oriëntalist 15, 52
 Euclides (ca. 300 v. Chr.), Grieks wiskundige 113
 Eudoxos (ca. 390-340 v. Chr.), Grieks wiskundige 111
 Fagius, medeleerling van Huygens onder Eglisam (misschien de Fransman Lucas Fagius, 3 september 1613 als student medicijnen ingeschreven in Leiden) 106
 Flavius Josephus (37- ca. 95), in het Grieks schrijvend joods historicus 117
 Fonseca, Pedro da (1528-1599), Portugees theoloog en wijsgeer 106
 Frans I (1494-1547), koning van Frankrijk 13
 Frederik V (1596-1632), keurvorst van de Palts en koning van Bohemen, sinds 1622 verblijvend in Den Haag (de ‘winterkoning’) 102
 Frederik Hendrik (1584-1647), graaf van Nassau en prins van Oranje, Nederlands stadhouder 28, 54, 76
 Gellius, Aulus (2e eeuw n. Chr.), Latijns schrijver 47
 Gheyn, Jacob de, II (1565-1629), Zuidnederlands schilder, graveur en tekenaar 71, 73, 74, 75, 76, 77, 88, 90, 91, 93, 116, 117, 132
 Gheyn, Jacob de, III (1596-1641), Nederlands schilder 73, 74, 76, 77, 93
 Goltzius, Hendrik (1558-1617), Nederlands schilder, tekenaar en graveur van bijbelse en mythologische taferelen en portretten 74, 77, 78

- Goyen, Jan van (1595-1656), Nederlands schilder en etser van landschappen en riviergezichten 79
- Groot, Hugo de (Grotius, 1583-1645), Nederlands jurist, theoloog en Neolatijns dichter 49, 50, 121
- H., William, Engels leraar viola da gamba van Huygens 25
- Haarlem, Cornelis Cornelisz. van (1562-1638), Nederlands schilder van bijbelse en mythologische taferelen en portretten 78
- Haghe, Agnes van, echtgenote van de Bredase burgemeester Govert Montens, doopouder van Huygens 17
- Heinsius, Daniel (1580-1655), Zuidnederlands filoloog, werkzaam in Leiden 39, 46, 122
- Helmichius, Wernerus (1550-1608), Nederlands predikant 23, 69
- Hendrik VII (1457-1509), koning van Engeland 127
- Hendrik VIII (1491-1547), koning van Engeland 127
- Henri IV (1553-1610), koning van Frankrijk 31, 37
- Herodianus (3e eeuw n. Chr.), Grieks geschiedschrijver 48
- Hessels, Andries, Nederlands magistraat en diplomaat, doopouder van Huygens 16
- Hoefnagel, Balthazar, broer van Huygens' moeder 12, 13
- Hoefnagel, Catharina, zuster van Huygens' moeder 14, 15
- Hoefnagel, Daniel, broer van Huygens' moeder 14
- Hoefnagel, Elizabeth, zuster van Huygens' moeder 14
- Hoefnagel, Jacob, Huygens' grootvader van moederszijde 10, 11, 15
- Hoefnagel, Jacob, neef van Huygens 69, 73
- Hoefnagel, Joris (1542-1600), Zuidnederlands schilder, miniaturist en tekenaar, broer van Huygens' moeder 13, 14, 75
- Hoefnagel, Margareta, zuster van Huygens' moeder 14
- Hoefnagel, Susanna (1561-1633), moeder van Huygens 10, 15
- Holbein, Hans, de Jongere (1497-1543), Duits portretschilder 82
- Homerus, oudst bekende Griekse dichter, schrijver van de *Ilias*

- en de *Odyssee* 39, 103
- Hondius, Hendrik (1573-1650), Nederlands graveur en uitgever van prenten 69, 71, 72
- Honert, Rochus van den (1572-1638), Nederlands jurist en Neolatijns dichter 109
- Honthorst, Gerard van (1590-1656), schilder van historische en allegorische voorstellingen en portretten 79
- Hooft, Pieter Cornelisz. (1581-1647), Nederlands dichter, toneel- en geschiedschrijver 123
- Huygens, Adriaan, jonggestorven broer van Huygens' vader 9
- Huygens, Anna († 1597), zuster van Huygens' vader 9
- Huygens, Christiaan (ca. 1555-1624), vader van Huygens 7 en passim
- Huygens, Cornelius, grootvader van Huygens 7
- Huygens, Elizabeth (1598-1612), zuster van Huygens 103
- Huygens, Laurens, overgrootvader van Huygens 7
- Huygens, Laurens, broer van Huygens' vader 9
- Huygens, Lucia, jonggestorven zuster van Huygens' vader 9
- Huygens, Maurits (1595-1642), oudere broer van Huygens 9, 16, 19, 32, 33, 97
- Isaacsz, Pieter († 1625), Nederlands schilder van historische en schuttersstukken 79
- Jacchaeus, Gilbertus (Jack, 1585/1587-1628), Schots wijsgeer, werkzaam in Leiden 52
- Jacobus I (1566-1625), koning van Engeland 104, 127
- Jansd., Mechlina, echtgenote van Joris Vezeler jr. 11
- Janus Secundus (1511-1536), Nederlands Neolatijnse dichter en medailleur 94, 95
- Janssens, Abraham (1575-1632), Zuidnederlands schilder van religieuze en allegorische onderwerpen 79
- Jeannin, Pierre (1540-1622), Frans staatsman, gezant in Den Haag 1607-1609 37
- Johannes Chrysostomus, *zie* Chrysostomus
- Jonghelinck, Jacob (1531-1606), Zuidnederlands graveur en bronsgieter 99

- Josephus, Flavius, *zie* Flavius Josephus
- Julius Serenus 115
- Junius (persoon genoemd in Quint., *Inst. orat.* 11, 3, 129; tegenwoordig gelezen als Julius) 66
- Justinus van Nassau (1559-1631), bastaardzoon van Willem van Oranje, Nederlands militair bevelhebber, doopouder van Huygens 16, 17
- Karel v (1500-1558), heer der Nederlanden, Spaans koning en Duits keizer 11, 13, 95
- Kepler, Johannes (1571-1630), Duits astronoom 113
- Lambinus, Dionysius (Denys Lambin, 1520-1572), Frans filoloog 109
- Lancel, Antoine, Frans schoolmeester in Den Haag 32
- Lastman, Pieter (1583-1633), Nederlands schilder van bijbelse en mythologische taferelen 79
- Leefdael, Maria van, echtgenote van Willem van Lyere 121
- Leyden, Lucas van (1494-1533), Nederlands schilder, graveur en tekenaar van bijbelse taferelen, genrestukken en portretten 78
- Lieffelt, Anna van 12
- Lieffelt, Diederick van (1521-1601), Zuidnederlands diplomaat en kanselier van Brabant 9
- Lievens, Jan (1607-1674), Nederlands schilder en etser van historische en allegorische onderwerpen en portretten 84, 85, 86, 89
- Livius, Titus (59 v. Chr.-17 n. Chr.), Latijns geschiedschrijver 69, 123
- Lucilius, Gaius (1e eeuw n. Chr.), geadresseerde van Seneca's brieven 47
- Lucretius Carus, Titus, Latijns episch-didactisch dichter 47
- Lyere, Willem van (1588-1649), Nederlands diplomaat 121
- Maarten van Rossem (1478-1555), Nederlands militair bevelhebber 13
- Maes, Evert Crijnsz. van der (1577-1656), Nederlands schilder

en etser van portretten 79
 Maquerel, Claude 55
 Marnix van St. Aldegonde, Philips (1540-1598), Nederlands politicus en theoloog 39
 Marot, Clement (1496-1544), Frans protestants dichter 19
 Maurits (1567-1625), graaf van Nassau en prins van Oranje, Nederlands stadhouder 9, 16, 51, 55, 76, 97, 100, 116, 117, 118
 Medina, Michael 115
 Meganck, Lodewijk, doopouder van Huygens 16
 Mercator, Gerard (1512-1594), Zuidnederlands geograaf 116
 Michelangelo Buonarotti (1475-1564), Italiaans schilder, bouwmeester en beeldhouwer 89
 Mierevelt, Michiel Jansz. van (1567-1641), Nederlands portretschilder 81, 82, 83, 88
 Mirandola, Antonio de' Bernardi della (1502-1565), Italiaans wijsgeer 115
 Montaigne, Michel de (1533-1592), Frans schrijver 125
 Montens, Govert, burgemeester van Breda 17
 Moulin, Pierre du (Molinaeus), kapitein bij de lijfwacht van prins Maurits 117
 Nero (37-68), Romeins keizer 120
 Nonius Marcellus (begin 4e eeuw n. Chr.), Latijns grammaticus 109
 Noot, Karel van der († 1614), Nederlands militair bevelhebber 121
 Noot, Louise van der 121
 Oliver, Isaac (1556-1617), Engels schilder 75
 Oliver, Peter (1594-1648), Engels miniatuurschilder 75
 Ortelius, Abraham (1527-1598), Zuidnederlands geograaf 14, 116
 Pamphilus de Macedoniër (1e helft 4e eeuw v. Chr.), Grieks schilder 70, 79
 Panciroli, Guido (1523-1599), Italiaans jurist en geleerde 109

- Parma, Alexander Farnese, hertog van (1545-1592), Italiaans staatsman, gouverneur der Nederlanden 10
- Parrhasius (ca. 400 v. Chr.), Grieks schilder 86
- Petronius Arbiter, Gaius († 66), Latijns schrijver van de schelmenroman *Satyricon* 37
- Philips Willem (1554-1618), graaf van Buren en prins van Oranje 97
- Pico della Mirandola, Giovanni (1463-1494), Italiaans theoloog en wijsgeer 115
- Pico della Mirandola, Giovanni Francesco (1473-1533), Italiaans wijsgeer 115
- Plato (430-347 v. Chr.), Grieks wijsgeer 47, 111, 124
- Plautus, Titus Maccius (ca. 240-184 v. Chr.), Latijns komediedichter 109
- Plinius Secundus Maior, Gaius (23-79), Latijns encyclopedisch schrijver 70, 71, 109, 110
- Plinius Secundus Minor, Gaius (62-114), Latijns schrijver 117
- Plutarchus (ca. 46-ca. 120), Grieks wijsgeer en geschiedschrijver 39, 48
- Poelenburgh, Cornelis van (ca. 1586-1667), Nederlands schilder van historie- en genrestukken en stadsgezichten 79
- Porcellis, Johannes (1584-1632), Zuidnederlands schilder van zeegezichten 78
- Pourbus de Oude, Frans (1545-1581), Zuidnederlands schilder van religieuze taferelen en portretten 82
- Protogenes (2e helft 4e eeuw v. Chr.), Grieks schilder 86
- Pruim, familie II
- Pijnas, Jan Simonsz. (ca. 1580-1631), Nederlands schilder en etsers van bijbelse en historische taferelen 79
- Quintilianus, Marcus Fabius (ca. 35-95), Latijns retorisch schrijver 45, 51, 57, 66
- Rafael Santi (1483-1520), Italiaans schilder 89
- Ramus, Petrus (de la Ramée, 1515-1572), Frans wijsgeer 113

- Rattermont, Adriaan 95
- Ravesteijn, Jan Anthonisz. van (ca. 1572-1657), Nederlands schilder van portretten en corporatiestukken 81, 82, 83
- Rembrandt van Rhijn (1606-1669), Nederlands schilder en etser van bijbelse en andere taferelen en portretten 84, 85, 86, 87
- Risner, Friedrich (ca. 1600), Duits wiskundige 113
- Romein, Frans, echtgenoot van Cecilia Baldi 11
- Rossem, Maarten van, *zie* Maarten van Rossem
- Rubens, Peter Paul (1577-1640), Zuidnederlands schilder en tekenaar van bijbelse, historische en mythologische taferelen en portretten 79, 80, 85
- Rudolf II (1552-1612), Duits keizer 128
- Rumpf, Christiaan (1580-1645), Duits arts, werkzaam als lijfarts der stadhouders in Den Haag 102
- Sacro Bosco, Joannes de (John of Holywood, † 1256), Iers wiskundige 114
- Sallustius Crispus, Gaius (86-34 v. Chr.), Latijns geschiedschrijver 69, 123
- Salmuth, Heinrich (ca. 1620), Duits geleerde 109
- Scaliger, Josephus (1540-1609), Frans filoloog, werkzaam in Leiden 51, 122
- Scheiner, Christoph (1575-1650), Duits astronoom en wiskundige 112
- Scorel, Jan van (1495-1562), Nederlands schilder van bijbelse en religieuze taferelen en portretten 94
- Secundus, Janus, *zie* Janus Secundus
- Seneca, Lucius Annaeus (ca. 55 v. Chr.-ca. 40 n. Chr.), Latijns schrijver van retorische werken 83
- Seneca, Lucius Annaeus (4 v. Chr.-65 n. Chr.), Latijns schrijver van wijsgerige en dramatische werken 47, 59, 63, 120
- Sipenese, Cornelis van († 1635) 94
- Snellius, Rudolphus (1546-1613), Nederlands wiskundige 52
- Snijders, Frans (1579-1657), Zuidnederlands schilder van

- dierstukken, jachttaferelen en stillevens 79
- Sohier, Nicolaas 80, 88
- Someren, Hieronymus van 29
- Steenwijck, Hendrick van (ca. 1580-ca. 1649), Zuidnederlands schilder van interieurs 79 aant.
- Stevin, Simon (1548-1620), Zuidnederlands wiskundige, werkzaam in Leiden 48, 49, 50
- Suetonius Tranquillus, Gaius (ca. 75-150), Latijns geschiedschrijver 53, 64
- Sweelinck, Jan Pietersz. (1562-1621), Nederlands componist en organist 25
- Sweerts, Hortensia, dochter van de volgende, nicht van Huygens 14
- Sweerts, Jacob (1587-1673), echtgenoot van de zuster van Huygens' moeder Catharina 10, 14
- Sweerts, Philips, zoon van de voorgaande, neef van Huygens 35
- Tacitus, Publius Cornelius (ca. 55-120), Latijns geschiedschrijver 65, 69, 83, 123
- Théophile, *zie* Viau, Théophile de
- Theophilus Antecessor († ca. 536), Grieks jurist 48
- Tiberius (42 v. Chr.-37 n. Chr.), tweede Romeinse keizer 58, 65, 133
- Tiro, Marcus Tullius (ca. 103-4 v. Chr.), uitvinder van de stenografie, vrijgelatene van Cicero 62
- Titelmans, Franciscus (1502-1537), Zuidnederlands franciscaan en wijsgeer 123
- Toledo, Francisco de (1532-1596), Spaans theoloog 106
- Torrentius, Johannes (1589-1644), Nederlands schilder van bijbelse taferelen en stillevens 90, 91, 92, 93, 131
- Uttenbroeck, Mozes van (ca. 1590-1648), Nederlands schilder en etser van landschappen met mythologische taferelen 79
- Valerius, Cornelius (Wouters, 1512-1578), Nederlands filoloog, werkzaam in Leuven 42

- Velde, Esaias van de (1590/1-1630), Nederlands schilder en etser van landschappen, genrestukken en gezelschappen 79
- Vergilius Maro, Publius (70-19 v. Chr.), Latijns episch dichter 85
- Vezeler, Cecilia, zuster van Huygens' grootmoeder van moederszijde 11
- Vezeler, Elizabeth, Huygens' grootmoeder van moederszijde 10, 11
- Vezeler, Joris sr., Huygens' overgrootvader van moederszijde 11, 12, 13
- Vezeler, Joris, broer van Huygens' grootmoeder van moederszijde 11
- Vezeler, Margareta, zuster van Huygens' grootmoeder van moederszijde 11
- Vezeler, Mechlina, dochter van broer Joris van Huygens grootmoeder 11
- Viau, Théophile de (1590-1626), Frans dichter 38
- Virgilius, Flavius (1e eeuw n. Chr.), Latijns retorisch schrijver 66
- Visscher, Anna Roemers (1584-1651), Nederlands dichteres 73
- Visscher, Claes Jansz. (ca. 1550-1612), Nederlands graveur en uitgever van prenten 75
- Visscher, Maria Tesselschade Roemers (1594-1649), Nederlands dichteres 73
- Vitello (Witelo, ca. 1300), Zwitsers monnik en natuurkundige 113
- Vogelaer, Isabella de, kleindochter van de volgende 120
- Vogelaer, Joost de, echtgenoot van Margareta Vezeler 11
- Vorstius, Conradus (1569-1622), Duits theoloog, werkzaam in Leiden 104
- Vroom, Hendrik Cornelisz. (ca. 1565-1640), Nederlands schilder van zeestukken 78
- Wal, Jacob van de, echtgenoot van Mechlina Vezeler 11

- Werckhorst, Jacob, Leids chirurgijn 119
- Wildius, Jan (Wildens, 1586-1653), Zuidnederlands schilder van landschappen en stadsgezichten 79
- Willem I (1533-1584), graaf van Nassau en prins van Oranje 9, 10, 16, 31
- William H., *zie* H., William
- Witelo, *zie* Vitello
- Wotton, sir Henry (1568-1639), Engels dichter en diplomaat, gezant in Den Haag 1614-1615 26
- Wouters, Cornelis, *zie* Valerius
- Wtenbogaert, Johannes (1557-1644), Nederlands remonstrants predikant 33, 63
- Xenophon (ca. 430-355 v. Chr.), Grieks geschiedschrijver 45
- Zoete van Lake genaamd Houthain, jhr. Philips († 1628), Nederlands militair bevelhebber 121